

16+

ISSN 0235-0157

Адабият Дагъыстан

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР – АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

Тангчолпан

2021 ¹
ЯНВАРЬ-ФЕВРАЛЬ

А-П. САЛАВАТОВНУ АТЫНДАГЫ ДАГЪЫСТАН ПАЧАЛЫКЪ МУЗ-ДРАМ

КЪУМУКЪ ТЕАТР

90-нчы сезону

«СЁНМЕЙГЕН СЮЮВНЮ СЫРЫ...»
ДЕГЕН СПЕКТАКЛЬДЕН ГЁРЮНЮШЛЕР.

Тантолпан

Эки айда бир чыгъагъан чебер-адабият ва
жамият-политика журнал

Учредитель:
Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1917-нчи йыл, 20-нчы
августдан башлап чыгъа
Издається с 20 августа
1917 года

1
2021

январь – февраль

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

БУ НОМЕРДЕ:

ВАРИСЛИК

Дадам Къоркъутну китабы..... 3

ПОЭЗИЯ

А.Жачасв. Эки Агъмаг (*Поэма*)..... 30

Б.Гъамзаева. *Шигърулар*..... 40

МАСХАРА ХАБАРЛАР

Г.Къонакъбиев. Къысгъа шубаны узун
хабары 44

АЛИМ АЛИМНИ ГЪАКЪЫНДА

З.Акавов. Сексенлеге ете-етмей
къалгъанда 49

ДРАМАТУРГИЯ

Б.Мангаев. Эсги тирменни
къалкъысындагъы оюнлар 54

ДИН АДАБИЯТЫ

Гъ. Оразаев. Багъдат-Алини гъакъында
маълуматлар..... 83

ФОЛЬКЛОР

А.Гъажиев. Такъмакълар ва сарынлар.. 92

Баш редактор
М.М. Агьматов
тел. 67 – 16 – 31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
supiyanat5888@mail.ru

Редколлегия:
К. Абуков
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
З. Акавов
С. Алиев
Ш.-Х. Алишева
М. Гьусейнов
А. Жачаев
Гь. Оразаев
А. Солтанмуратов

Редакцияны адреси:
367025, Магьачкьала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67 – 18 – 75
редакторлар – 67 – 18 – 89

Электронный адрес редакции: litdag@mail.ru

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер:
серия ПИ №ТУ 05-00415 от 22.04.2019 г. выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Тангчолпан №1, 2021
На кумыкском языке

Печать офсетная.
Бумага офсетная. Формат 70 x 108 1/16.
Усл. печ. л. 8,4. Уч. изд. л. 8,7.

Выход в свет 1.03.2021 г.
Тираж 1026 экз. Заказ № 821.

Редакция и издатель:
Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан. Редакция республиканских литературных журналов “Соколеник” и “Литературный Дагестан”.
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Цена свободная.

ДАДАМ КЪОРКЪУТНУ КИТАБЫ

16-нчы юз йылда айрыча китап болуп язылган бу уллу игитлик эпосу тюрк тилли кѣп халкълагъа ортакъ эпос: азербайджанлагъа, тюрклеге, тюркменлеге, узбеклеге, къазахлагъа ва озгелеге. Шо эпосну яратывда, чеберлик якъдан оьсдюрювде-тюрлендиривде бырынгы къумукъ къавумлар да ортакъчылыкъ этген деме толу ихтиярыбыз бар; неге тюгюл, ону тили де къумукъ тилге ювукъ тил, онда Дагъыстандан хабар да бериле (Дербент, шавхал, къумукъ эсгериле). Бизин авуз яратывчулугъубузда огъар ошаш гелеген асарларыбыз дагъы да бар.

«Дадам Къоркъутну китабы» гечге таба айры китап болуп язылса да, ону тамурлары кѣп алдынгы заманлагъа чыгъа, ол дюньяда белгили, лап уллу, маънасы терен ва чеберлиги зор оьрлюкlege етген эпосланы бириси болуп токътай.

«Дадам Къоркъутну китабы» он эки чебер асардан топланган.

Дюньядагъы тюрк тилли халкъланы алтын хазналагъа тенг жавгъарлы бу чебер асарыны автору Дадам Къоркъутну къабуру Дербентни топурагъында деп ташдырагъан сапарчылар Адам Олеарийни ва Эвлия Челебини ХҮІІІ-нчи асруда юрютген ахтарывлары да кюрчюсюз тюгюлю дюр. Шо гъакъда Адам Олеарий булай язган: «Биз Дербентден ари чыгъып юзюмлюклени янында ерлешдик. Мунда биз бусурман адамланы дагъы да эки сыйлы къабурларын эс этдик. Оланы бириси, тюзлюк бойда – Пир Мухтарныки, тавдагъы биревюсю буса – Имам Къоркъутнуки эди. Ону къабуру тавда, таш къаяны гесип этген уллу анакъны ичинде. Ону уьстюн дѣрт къабур такъта япган».

Эвлия Челеби де о гъакъда булай язган: «Дадам Къоркъутну сыйлы отаву Дербентде: ол уллу даражасы булангъы султан. Ширванны бары халкълары султанына табиъ болалар».

Дадам Къоркъут сыйлы Магъаммат пайхаммар а.с. булан къурдашыкъ юрюте болган деп де айталар.

**Казим КАЗИМОВ, шаир,
Россияны язывчуларыны союзну члени.**

БАШ СЁЗ

«Дадам Къоркъутну китабы» – тюрк халкъларыны авуз яратывчулугъуну бютюн дюнья даражадагы чебер сёзюню гөрмекли асары. Асарны ичинде гиришив ва он эки баянлыкъ бар. Гъар баянлыкъда бир баш игит оъзюню гъюнерин гёрсете. Бары да баянлыкъланы бир - бирине байлайгъан, асарны бирикдиреген Дадам Къоркъутну келпети. Асарда суратлангъан яшавну оъзю гёреген, сынав топлайгъан, билимли, терен гъакъыллы, ойчу, йырчы Дадам Къоркъут оъз халкъыны инг четим намусларын кюте. Оъзюню къужурлу сюжетлери, чебер тили, охувчугъа береген къылыкъ насигъаты булангъы бу асар къумукъ охувчуну ругъ байлыгъына байлыкъ къошар.

Асарны девюрюн сёйлесек, II–VII асрулар болма герек. Тек асар савлай бир девюрде чыгъып къалмагъаны гёрюне. Асарны бир-бир игитлери пайхамарны бетин гёрген деп айтыла асарда. Бу VII-нчи асруда болуп гетген белгили тарихи агъвалат. Огъузланы уллу игити Басат ябушагъан Тёбегёз девлени, нартланы, циклопланы тарабындан. Олар буса гъалиден эки минг йылдан да алдагы адамланы чебер фантазиясыны емишлери. «Дадам Къоркъутну китабыны» бир варианты Ватикандагы гюнтувуш къольязывланы китапханасындан табулгъан. Бирдагы бир варианты буса Германиядагы Дрезден шагъардагы китапханадан табулгъан. Къольязывда асарны 887 йылда хижратда, 1482 йылда милятда Абдуллагъ ибн Фарадж язгъан дей. Бу гиши автормы яда катипми (переписчик), асаргъа не даражада чебер къошум этгенлиги мекенсиз. Бу асарны гесеклери къумукъ тилде чыгъагъан «Тангчолпан» журналда, къумукъ фольклорну антологиясында, университетни студентлери учунгъу китапта, гиччи гесеги школадагы 6 клас учунгъу китапта, къумукъ адабиятны антологиясында басмадан чыкъды ва къумукъ халкъыбызгъа аян болду.

Бу китапгъа, оъзге тюрк халкълар булан янаша, бизин ата-бабаларыбызны гъакъыл, хасият, чебер сёз хазнасына йимик къарама ярай. Тек асарны тувра варислери тюркменлер, азерлер, тюрклер ва гагавузлар. Асар яратылагъан девюрде тюрк тиллер гъали йимик айрылып битмеген. Шо саялы «Дадам Къоркъутну» тилине бугюн къумукълар сёйлейген тил оьтесиз ювукъ, шо себепде бу эпосну къумукъ охувчугъа англама бек рагъат. Эпосну ичиндеги тенглешидривлер, айгъвлар, аталар сёзлери огъар айрыча парх бере. Ону аян этмек учун биз бир-экилерин шу ерде сизге гелтирге сюебиз:

1. Къаравашгъа тон гийдирсенг, ханым болмас.
2. Эсги мамукъ бёз болмас, эсги душман дос болмас.
3. Къыз анадан гёрмейли инсап алмас,
Улан атадан гёрмейли гезме яймас.
4. Къонакъ гирмес уый чёксе герек.
5. Уланны атасын анасы билер.
6. Уланы бар – уыйлендирер, къызы бар – эрге берер.
7. Авур бугъав тобукъларын тую гетди.
8. Падишагълар Тенгинини ердеги гёлентгисидир.
9. Отуз эки тишден оьтген ордугъа яйылыр.
10. Бою бар оьсер, къабургъалы – семирер.

11. Эсги тонну бити, оьксюз уланны тили аччы болур.
12. Тебегенни артын сюзеген йыртар.
13. Ананы гьагъы – Тенгирини гьагъы.

Бу уллу чеберлиги булангъы асар къумукъ охувчуну дюньясына гирмек къумукъ халкъны сёз маданиятын умуми тюрк сёз маданиятына, умуми тюрк сёз маданиятын бютюдюнья сёз маданиятына ювукълашдыра – оланы барысын да бирикдире ва байкъдыра, сав дюньядагъы адамланы сёз маданияты бир экенин гёрсете.

Академик В.В. Бартольд, профессор Х.Г. Короглы бу чебер сёзну хазнасы болган «Дадам Къоркъутну китабында» бары да тюрк тилде сёйлейген халкъланы пайы барны, ол бары да халкъларыбызны ортакъ байлыгъы экенин эсгерени биз оьрде айтган пикруну бирдагъы тасдыкъ эте.

Бизге бу асарны оьзлер гёрген, бизге гёрсетген, англатган, кёмек этгенлерден къумукъ халкъны уллу алимлери Салав Алиевни, Империят Халипаеваны, Гьасан Оразаенив атларын абурлап эсгеремен.

Къумукъ сёз байлыгъыны умумитюрк сёз байлыгъындагъы, умумитюрк сёз байлыгъыны бютюдюнья сёз байлыгъындагъы ерин де, ёругун да, багъасын да англамагъа кёмек этген Стамбулдагъы «Тюрк дюнья арашдырмалары вакфыны» (Центр исследования тюркского мира) эссиси, башчысы Туран Язгангъа (ону ятган ери ярыкъ болсун) айрыча баракалла этебиз. Ону булан бирче вакфны алимлери Кадрия Сюмерни, Исмаил Адыгёзелни, Магъаррам Адыгёзелни, Халил Ачыкъгёзню атларын гьюрмет булан эсгеребиз. Булайлыкъ булан бирче, гьалиги «Интернет» чыкъган девюрде, бизин халкъланы къумукълагъа белгили болмай турган бырынгъы ва орта девюрлердеги чебер сёз асарларын халкъгъа аян этмеге хыялыбыз бар. Олар бизин аталарыбыздан бизге варисликге къалган хазналары бир пайы.

**Магъамматгъанипа АКАЕВ,
адабият ахтарывчу**

БИСМИЛЛАГЪИР-РАГЪМАНИР-РАГЪИМ

Ва бигъи растагъим.

Расул гъалайгъиссаламны заманында Баят боюнда Къоркъут Ата деген бир эр чыкъды. Огъузланы ол гиши тамам билери эди. Не деп айтса, болур эди.

Гележекден тюрлю хабарлар сёйлер эди. Гъакътаала ону бютюнлюгюн илгъам эте эди.

Къоркъут Ата айтды:

– Ахыр заманда ханлыкъ гери Къайы тухумуна кимсене эллерден къайтып алыныр, ахыр заман болгъунча, къыямат къопгъунча оларда къалыр.

Булай дегенлер Осман наслудур...

– Къоркъут Ата Огъуз къавумуна ёл гёрсете эди. Гъар не иш болса, Къоркъут Атагъа сорамай иш этмес эди. Гъар не буюрса, къабул этер эдилер. Сёзюн тутуп тамам эте эдилер.

Дадам Къоркъут сёйледи:

« Аллагъ! Аллагъ! – деп айтмаса, ишлер онгмас,

Хадир Тенгир берип тюгюл эр байымас.

Эжелден язылмаса, эр башына къаза гелмес,

Оьлген адам тирилмес, Чыкъгъан жан гери гелмес.

Бир игитни Къаратавну къадарында малы болса, йыгъылар, турар, далап этер, рыцкъысындан артыкъны ашамас.

Тармакъланып сувлар акъса – денгиз толмас.

Оьктемликни юрютгенни – Тенгир суймес.

Тёшю алгъа чыкъгъан эрде – девлет болмас.

Ят огъулун* сакълагъандан – улан болмас,

Бой салгъанда къоюп гетер – гёрдюм демес.

Кюлю тёбечик болмас, гиев улан болмас.

Къара эшекге юген салсанг – къачыр болмас.

Къаравашгъа тон гийдирсенг – къатын болмас.

Лапа-лапа къарлар явса – язгъа къалмас.

Яшнагъан гёкчек тала – гюзге къалмас.

Эсги мамукъ – без болмас,

Эсги душман – дос болмас.

Къара тангда ерлемесенг – ёл алынмас.

Ойболатлар урулмайлы – къыргъын тынмас.

Эркек малын уьлешмейли – аты чыкъмас.

Къыз анадан гёрмейли – инсап алмас.

Улан атадан гёрмейли – гезме** яймас.

Улан атаны етеридир – эки гёзюню биридир.

Девлетли улан тувса – очагъыны гёзюдюр/садагъында огъудур/,

Девлетсиз улан тувса – очагъыны чёбюдюр!

Улан дагъы не этсин – ата оьлюп мал къалмаса?

Ата малындан не пайда – башда девлет болмаса.

Девлетсизлени оьчлюгюнден Аллагъ сакъласын, Ханым, сизин!

Дадам Къоркъут бирдагъы сёйледи, къарайыкъ не сёйледи:

---

* Огъул – улан.

** Гезме – алаша стол.

Четден юрюр алашагъа намарт игит мине билмес, мингинче минмесе герек.

Чапса гесер ойболатны осаллагъа ургъунча урмаса герек.
Уруп билер игитге окъ-къылычдан чокъмар герек.
Къонакъ гелмес къара уйлер чёксе герек.
Ат ашамас аччы отлар битгинче битмесе герек.
Адам ичмес аччы сувлар акъгъынча акъмаса герек.
Атасыны атын юрютмейген улан ата белинден болгъунча болмаса герек,
Ана къарнына тюшюп тувгъунча тувмаса герек.
Ата атын юрютмеге дюньяда девлетли улан герек.
Ялгъан сёз бу дюньяда болгъунча болмаса герек.
Герти эрлер оьмюрлери уьч отуз он толтурса герек.
Уьч отуз он йыл яшагъыз, гъакъ сизге яманни гёрсетмесин,
Девлетигиз дол болсун,
Ханым, гъей!

Гене Дадам Къоркъут бирдагъы сёйледиди, гёрейик, Ханым, не сёйледиди:
Отлагъан отлавларын – гийик* билер,
Тюзлюклени отлавларын – къулан** билер,
Айры-айры ёллар гъызын – туюе билер,
Етти къолну ийислерин – тюлкю билер,
Гечеликде керван гёчсе – торгъай билер,
Улан кимден болгъанлыгъын – ана билер,
Эр авурун, эр енгилин аты билер,
Авур юклени загъматын – къачыр билер,
Не еринде сызлай буса – чекген билер,
Авам башны аварасын – бойну билер,
Къолча къомуз гётерип, элден элге, бейден бейге – озан¹ гезер,
Эр чомартын, эр къызгъанчын – озан билер,
Къаршыгъызда согъуп айтар озан болсун.
Аздырып гелер къазадан Тенгири сакъласын,
Ханым, гъей! Бейим, гъей!

Дадам Къоркъут гене сёйледиди, гёрейик, Ханым, не сёйледиди:
Авуз ачып иер болсам – устьюбюзде Тенгири кёрклю.
Тенгирини досту, дин сервери Магъаммат кёрклю.
Магъамматны онг янында намаз къылгъан Абубакар Сиддик кёрклю.
Ахырат сапарны башыдыр «Амма»*** кёрклю.
Сонгунда тюз охулса «Яссын»**** кёрклю.
Къылыч уруп дин салдыргъан Шагъмардан Али кёрклю.
Алини уланлары, пайхаммарны тухуму, Кербаланы чёлюнде,
Язидилер элинде шагъит болгъан Гъасан булан Гъюсейин
Эки къардаш кёрклю.

---

* Гийик – олень.

** Къулан – чёл эшеги.

*** Озан – бард, шаир, йырчы.

**** «Амма», «Яссын» – оьлюге охулагъан дуалар.

Язылып-тизилип кёкден тюшген Къуръан кёркю.
 Ол Къуръанны язды – тизди алимлер уйренгинче кьойгъан,
 Бичген, алимлер сервери Осман Аффан огъли кёркю.
 Тегиш ерде ясалгъан – Тенгирини уюу Макка кёркю.
 Ол Маккагъа сав барса, сав гелсе гьалалланы гъажы кёркю.
 Магъшар гюнюнде – айна (жума гюн) кёркю.
 Жумагюн тынглайгъанда хутба кёркю.
 Къулакъ асып тынглайгъангъа – уммет кёркю.
 Минбарадан кыччырагъанда – азан кёркю.
 Тизин басып олтургъанда – гьалал/олжа/ кёркю.
 Яшап чачы чал болгъанда – ата/къарт/ кёркю.
 Акъ сютюн толу эмдирсе – ана кёркю.
 Гиришип ёлгъа тюшмеге – бугъра /эркек туюе/ кёркю.
 Сюеген къардаш кёркю.
 Бийик минанга кьошулса – уйлер кёркю.
 Улан кёркю.
 Сёзлерин безендирме жумла алимлерин яратгъан Аллагъ Тенгири кёркю.
 Шол мурадын оър Тенгириге дос болгъан мадат этсин.
 Ханым, гьей!
 Дадам Къоркъутну тилинден озан айтды:
 Къатынлар дёрт тюрлюдюр:
 Бириси – ягъынгъан сойдур.
 Бириси – толтургъан тойдур.
 Бириси – уйню орта багъанасыдыр.
 Бириси – нечакъы сёйлесенг де баягъыдыр.
 Уйню орта багъанасы болгъаны яссыдан – алысдан уйге бир кьонакъ
 гелсе, эр адамы уйде болмаса, ол ону ашатар, ичирер, абурлар, азизлер, узатар.
 Ол Айша Патиманы союдур. Ханым, ону балалары торайсын! Ону ожа-
 гына оьзюне ошагъан гелинлер гелсин!
 Гелдик, ол кимседир ягъынгъан сой деген: тангдан орунундан эре турар,
 кьолун-бетин жувмадан тогъуз чуду ашар, бир челек ювурт ичер, тойгъунча
 ютгъуна-бувула туруп тыгъынар. Кьолун тизине уруп булай дер:
 – Бу уй хараба болсун, эрге баргъандан берли кьарным тоймады, юзюм
 гюлмеди, аягъым башмакъ, юзюм яшмакъ гёрмеди, – дер; – Осу олай эди, бусу
 булай эди; башгъасына баргъан бусам ушатгъанымдан айрылмас эдим,– дер.
 Ону йимигини, Ханым, балалары тораймасын, ожагъынга булай аврат гел-
 месин!
 Гелдик, ол кимседир толтургъан той деген. Къушлукъда юхудан уяныр,
 кьолун- бетин жувмай чатырны бир башындан бириси башына уруна-сюрю-
 не туруп айланыр. Урушду, сёгюшдю. Гюн орта болгъунча гезди, ондан сонг
 уьюне гелди.
 Гёрдю саякъ ит де, ёнкю тана да уьюню уьстюн тюп этген. Тавукъ кюме-
 син авдаргъан, сыйыр тамын сюзген.
 Хоншуларын чакъырды: – Къызым Зулайха! Зубайда! Урейда! Жан кьыз!
 Жан Паша! Айна Малик! Къутлу Малик! Оьлмеге гетгенми эдим? Ятагъан ери-
 ме болгъан бу харапгъа. Уьюме бир гёз кьаратма ярамаймы? Хоншу гъагъы –
 Тенгирини гъагъы деп сёйлер. Муну йимиклени, Ханым, балалары тораймасын!

Ожагъынга муну йимик аврат гелмесин!

Гелдик ол кимседир, нече сёйлесенг де баягъыдыр дейгени:

Уьоне яссы – алысдан бир абурлу сыйлы кьонакь гелсе, эр адамы уьйде болса, эри огъар:

– Тур, аврат, этмек гелтир, ашайым, бу да ашасын – десе, ашда аварасы да болмас, аврат айтар:

– Не этейим, бу бузулгъур уьйде ун ёкъ, элек ёкъ. Тюе тирменден гелмеген. Не гелтирсе де мени тепсиме гелтирсин деп кьолун сомуна урар. Эрине артын бакъдырар. Минг сёз айтсанг да бирисин де жавапсыз кьоймас, кьарывсуз кьоймас. Эрине сёзюне кьулакь асмас. Ол Нугъ пайхаммарны эшегини аслусудур. Ондан сени, Ханым, Аллагъ сакъласын! Ожагъынга булай аврат гелмесин.

ДИРСЕ ХАННЫ УЛАНЫ БУГЪАЧ ХАННЫ БАЯНЫ.

Ханым, гьей!

Бир гюн Кам Ханны уланы хан Байындыр еринден турду. Шам (ярыкъ) гюнлюгюн ерге тиркетди. Ала чатырын кёк юзюне чююп кьурду. Минг ерде йибек халчалар яйды. Ханланы ханы хан Байындыр йылда бир керен той этип, Огъуз бейлерин кьонакь эте эди. Бир гюн гене той этип, атдан айгъыр, тюеден бугъра, кьойдан кьочгъар сойдурду. Бир ерге акъ чатыр, бир ерге кьызыл чатыр, бир ерге кьара чатыр кьурдурду.

– Уланы барны – акъ чатыргъа, кьызы барны – кьызыл чатыргъа олтуртугъуз. Кимники уланы-кьызы ёкъ буса кьара чатырда олтуртугъуз, тюбюне кьара кийиз яйыгъыз, алдына кьара кьойну этин салыгъыз, ашаса-ашасын, ашамаса турсун, гетсин, – деди.

– Уланы-кьызы болмагъанны Аллагъу Таала кьаргъагъандыр, биз дагъы да кьаргъайбыз, мекенли билсин, – деди.

Огъуз бейлери бир-бир гелип жыйылмагъа башлады. Шо арада Дирсе хан деген бир бейни уланы-кьызы ёкъ эди. Сёйледи, гёрейим, ханым не сёйледи:

Салкын - салкын танг еллери эшегенде,

Сакъаллы боз торгъай сарнайгъанда,

Узун сакъал тат эр сужда этегенде,

Бедев атлар ессин гёрюп аргъыгъанда,

Акъны-кьараны айырмагъа болар чакъда,

Гёкчек гёзел кьара тавгъа гюн тийгенде,

Игит бейлер кьоччакъ эрлер гьюнер учун

Бир-бирине гюч сынар чакъда.

Эртен Дирсе хан еринден эре турду, кьыркь игитин артына иертди, Байындыр ханны йыбавуна гелди. Байындыр ханны игитлери Дирсе ханны кьаршыладылар. Гелтирип кьара чатырда олтуртдулар, тюбюне кьара кийиз яйдылар, кьара кьойну этин гелтирип алдына салдылар.

– Байындыр хандан буйрукъ булайдыр, ханым – дедилер.

– Байындыр хан мени не эсиклигимни гёрген? Къылычымданмы гёргени,

Гезмемденми гёргени? Менден алчакъ гишилени акъ чатырда, кьызыл чатырда олтуртду, мени не айыбым бар? – деди.

Айтдылар:

– Ханым, бу гюн Байыдыр хандан буйрукъ булайдыр, кимни уланы-кызы ёкъ буса Тенгири Таала кьаргъагъандыр, биз дагъы да кьаргъайбыз деди, – дедилер.

Дирсе хан еринден эретурду, айтды:

– Гётерилигиз, игитлерим, еригизден эретуругъуз! Бу къара айып магъа не мендендир, не къатындандыр, – деди.

Дирсе хан уюне гелди, чакъырып къатынына сёйледи, гёрейик, ханым, не сёйледи:

Сёзю:

Бери гел чи, баш насибим, уюм тёрю!

Уйден чыгъып юрюйгенде субай бойлум!

Тобугъундан тёбен тюшген къара чачлым!

Жая йимик къайтгъан мени кюш къашлым!

Жут бадам сыймас йимик тар авузлум!

Гюз алмагъа парх береген ал якълым!

Къатыным, герегим, аркъа таявум!

Гёремисен нелер болду?

Гётерилип хан Байындыр еринден турду. Бир ерге акъ чатыр, бир ерге кызыл чатыр, бир ерге къара чатыр кьурдурду. Уланлыны – акъ чатыргъа, кызылыны – кызыл чатыргъа, уланы-кызы болмагъанны – чатырда ерлешдирди; тюбюне къара кийиз яйдырды, алдына къара кюйну этин гелтирди, ашаса–ашасын, ашамаса – турсун, гетсин. Кимни уланы-кызы болмаса Тенгири Таала кьаргъагъандыр, биз де кьаргъайбыз, – деди.

Мени баргъандокъ кьаршыладылар. Къара чатырда олтуртдулар, тюбюме къара кийиз тешедилер, алдыма къара кюйну этин гелтирдилер. Улан-кызы ёкъну Тенгири Таала кьаргъагъандыр, биз де кьаргъайбыз, мекенли билсин дедилер. Сенденми, менденми; Тенгири Таала бизге бир батыр улан бермейгени недендир? – деди, сёйледи:

Сёзю:

Хан кызы еримден турайымы?

Ягъанг булан хырдамынгдан тутайымы?

Аямайлы аякъ тюпге салайымы?

Къара болат оз кылычым кюлума алайымы?

Оз чархынгдан шол башынгны гесейими?

Жан татлисин сагъа билдирейими?

Ал къанынгны ер юзюне тегейими?

Хан кызы, себеби недир, чеч магъа?

Къатты азап чекдирермен бюгюн сагъа! – деди.

Дирсе ханны къатыны ону алдына гелди, къара кайма гёзлери къанлы гёзьяшдан толду, сёйледи. Гёрейик, ханым, не сёйледи:

– Гьей Дирсе хан! Магъа азап берме! Инжинип ачы сёзлер сёйлеме! Ерингден эретур! Ала чатырынгны ер юзюне тикдир! Атдан – айгъыр, тюеден – бугъра, кюйдан – кючгъар сойдур! Ич Огъузну, Таш огъузну бейлерин уьстюнге жый! Ач гёрсенг – тойдур, ялангач гёрсенг – гийиндир! Борчлуну – борчундан кьутгъар!

Тёбе йимик эт сал, кёл йимик кымыз савдур! Уллу той эт!

Гъжатынгны тиле! Дуа этдир. Дуасын Аллагъ къабул этеген авузлусуну алгъышына къарап, Тенгири бизге бир батыр улан берир,– деди. Дирсе хан, тиштайпасыны сёзюне къарап, уллу той этди. Гъжатын тиледи. Аtdан – айгъыр, тюеден – бугъра, къойдан – къочгъар сойду. Ич огъуз, Таш огъуз бейлерин уьстюне жыйды. Ач гёрсе – тойдурду, ялангъач гёрсе – гийиндирди. Борчлуну борчундан къутгъарды. Тёбе йимик эт салды, кёл йимик къымыз савдурду. Кьол гёттердилер, гъжатын тиледилер. Бир авзу дуалыны алгъышына Аллагъу Таала бир авлет берди. Къатыны авур болду.

Бир нечакъы замандан сонг бир улан тувду. Уланны эмчеклеге берди, сакълатды. Агны аягъы солгъуч, озан тили югюрюкдю. Тунгуч* тез торайды, тез бой алды. Улан он беш яшына гирди. Уланны атасы бир гюн Байындыр ханны ордасына ёлукъду. Шолайлыкъда, ханым, Байындыр ханны бир бугъасы бар эди, бирдагъы бир

Бугърасы уьч бар эди. Ол бугъа бир къатты ташгъа мююзюн урса, ун йимик увата эди. Бир язбашда, бир гюзде бугъаны да, бугъраны да ябушдура эди. Байындыр хан кёп Огъуз бейлери булан тамашагъа къарар эди, кеплене эдилер.

Шолайлыкъда, солтаным, гене язда бугъаны сарайдан чыгъардылар. Уьч гиши онг ягъындан, уьч гиши сол ягъындан темир шынжыр булан бугъаны тутгъан эдилер. Гелип майданны ортасында йибердилер. Солтаным, Дирсе ханны уланы ордадагъы уьч яш булан майданда ашыкъ ойнай эди. Бугъаны йиберип уланлагъа «къач» дедилер. Ол уьч улан къачды. Дирсе ханны уланы къачмады. Эки яны бегилген майданны ортасында къалды, эки янына къарады. Бугъа уланны уьстюне юрюдю. Уланны гьалек этме суйдю. Улан юмуругъун бугъаны мангалайына тиреп теберди, Бугъа артынерли гетди. Бугъа уланны сюзюп артгъа гетдирди. Улан бугъаны мангалайына къатты урду. Улан бу гезик бугъаны мангалайына юмуругъун тиреп, теберип майданны башына чыгъарды. Не улан енге, не бугъа енге. Улан пикру этди, айтды: бир тамгъа тирев салма суйсе, огъар таякъ тирейлер (таягъын тайдырса там авар).

Мен неге муну алдына тирев таякъ боламан? – деди.

Улан, бугъаны мангалайындан юмуругъун тайдырып, ёлундан тайып къалды. Бугъа аякъ уьстде туруп болмай баштёбен йыгъылды. Улан бичагъын чыгъарып бугъаны башын гесди. Огъуз бейлери гёрюп уланны уьстюне жыйылдылар. Макътав дедилер. Дадам Къоркъут гелсин, бу улангъа ат къойсун, кьолундан тутуп атасына барсын, атасындан улангъа бейлик** суйсюн, тах алып берсин,– дедилер. Чакъырдылар, Дадам Къоркъут гелди. Уланны алып атасына барды. Дадам Къоркъут уланны атасына сёйледи. Гёрейик, ханым, не сёйледи. Айтды:

– Гьей, Дирсе хан!

Бейлик бер чи бу улангъа,

Тах бер – эрдемлидир***!

Бойну узун бедев ат бер бу улангъа,

Минери болсун – гьюнерлидир.

Сиривлерден тюмен къойлар бер бу улангъа;

---

*. Тунгуч – первенец.

** Бейлик – удел.

*** Эрдемлидир – эрвюллюдю (достойный).

Тишлик болсун – эрдемлидир.
Къайтабандан* кызыл тюе бер бу улангъа,
Юклеми болсун – гьюнерлидир.
Алтын башлы тизген уый бер бу улангъа,
Гирери болсун – эрдемлидир.
Чилле тигив хаса тон бер бу улангъа,
Гиери болсун – гьюнерлидир.

Байындыр ханны майданында бу улан гьюнер этди. Бир бугъаны оьлтюрдю. Сени уланынгны аты Бугъач хан болсун. Атын мен бердим, оьмюрюн Аллагъ берсин,– деди. Дирсе хан уланына бейлик берди, тах берди. Улан тахгъа чыкъды, атасыны кьыркъ игитин эсгермейген болду. Ол кьыркъ игит жыйылдылар бир-бирине сёйледилер:

– Бу улан тувгъанлы Дирсе ханны кьараву бизге эсгик болду. Гелигиз бу улангъа атасыны ачувун чыгъарайыкъ. Атасы уланын оьлтюрсе, гене бизин абурубуз, гьюрметибиз ону атасыны янында артыкъ болар,– дедилер. Барып бу кьыркъ игитни йигирмасы бир ян, йигирмасы да бирдагъы ян болду. Аввал йигирмасы барды. Дирсе хангъа бу хабарны гелтирди.

Айтды:

– Гёремисен, Дирсе хан нелер болду? Тюзелмесин, онгмасын сени уланынг, чанг кьопду, балагъ кьопду. Кьыркъ игитин артына салды. Къалын Огъузну уьстюне юрюдю. Не ерде бир гёзел гёрсе – йыбанма алды, акъ сакъаллыхожаны сакъалын юлкьду, акъ чачлы кьарт къатынланы чачын тартды.

Агъагъан дери сувлардан хабар гечер, бийик Ала Тавдан оьтер, ханлар ханы Байындыргъа хабар барар. Дирсе ханны уланы биябур ишлер эте дер.

Сени савунг оьлгенингдей болар. Байындыр хан сени чакъырар, сагъа къатты азап берер. Булай улан сагъа негер герек? Булай улан болгъанындан болмагъаны яхшы. Оьлтюрсене! – дедилер.

Булай дегенде Дирсе хан айтды:

– Барып гелтиригиз ол уланны, булай улан магъа герекмес, оьлтюрейим,– деди.

Ол намартлар айтды:

– Биз сени уланынгны нечик гелтирейик? Сени уланынг бизин сёзюбюзню алмас, бизин сёзюбюзге мунда гелмес, – дедилер.

Булай дей туруп, ханым, ол намартланы бириси йигирмасы да чыгъып, ва барысы да бирче гелдилер. Айтдылар: Хозгъалыш чы, Дирсе хан, сени уланынг еринден турду. Гёкчеги гёзел тавгъа гъавгъа чыкъды. Сени тавунгдан гъав гъавлады, кьуш кьушлады. Анасыны янына алып гелди, ал шарабынгны алды, ичди. Анасына хабарлады, макътанды, атасына кьол гётерди. Сени уланынг балагъ кьопду, чанг кьопду. Къаршыда ятгъан Ала Тавдан хабар оьтер. Ханлар ханы Байындыргъа хабар барар. Дирсе ханны уланы биябур ишлер эте дер. Сени чакъырлар. Байындыр ханны алдында сагъа къатты азап болар. Булай улан негер герек? Оьлтюрсене! – дедилер.

Дирсе хан айтды:

– Барып гелтиригиз, оьлтюрейим. Булай улан магъа герекмес,– деди.

Дирсе ханны нёкерлери айтды:

---

* Къайтабандан – тюе сирив, тувар, йылкьы.

– Биз сени уланынгны нечик гелтирейик? Сени уланынг бизин сёзюбюзно алмас, бизин сёзюбюзге гелмес, – дедилер.

Талпынып ерингден тур чу, игитлерингни иертип артынга сал чы, уланынгны янына бар, алып гъавгъа чыкъ. Къуш учуруп, гъав гъавлап, уланынгны окълап оьлтюр! Эгер булай оьлтюрмесенг, дагъы тюрлю оьлтюрмесен, мекенли бил! – дедилер.

Сёзю:

Салкъын-салкъын танг еллери эшегенде,
Сакъаллы боз торгъайлар сарнайгъанда,
Бедев атлар ессин гёрюп кишнейгенде,
Сакъалы узун тат эр сужда этегенде,
Акъны, къараны айырар чакъда,
Къалын огъузну гелин-къызы безенер чакъда,
Гёкчеги гёзел тик тавлагъа гюн тийгенде,
Бей игитлер бир-бирине гюч сынар чакъда.

Эртен тангда Дирсе хан эре турду. Уланын алды. Къыркъ игитин артына салды. Гъавгъа чыкъды. Гъав гъавладылар, къуш къушладылар. Ол къыркъ намартны бири уланны янына гелип айтды:

– Атанг гийиклени къувуп, мени алдыма гелтирип урсун. Уланымны ат чапдыривун, къылыч чабывун, окъ ативун гёрейим, сююнейим, къуванайым деди, – дедилер.

Улан не билсин? Гийиклер къувалады, гелтирип атасыны алдында ура эди. Атам ат чапдыривума бакъсын, къувансын; окъ ативума бакъсын – сююнсюн; къылыч чабывума бакъсын – шат болсун дер эди.

Ол къыркъ намарт айтдылар:

– Дирсе хан, гёремисен уланны? Йыракъдан – арекден гийикни къува, сени алдынга гелтире, гийикге атгъан болуп, окъ булан сени уруп оьлтюрме сюе. Уланынг сени оьлтюргюнче, сен уланынгны оьлтюр! – дедилер.

Улан гийикни къувуп, атасыны алдындан оьтдю. Дирсе хан тасмалы къатты жаясын къолуна алды. Гезинип тартып чакъды, окъ учду, уланыны къалакъларыны арасына тийди, батды, йыкъды. Ал къаны акъды, къойну толду, бедев атыны бойнун къучакълады, ерге йыгъылып тюшдю. Дирсе хан уланыны уьстоне гелип гёрмеге сюйдю, ол къыркъ намарт къоймады.

Атыны башын тутду, ордусуна алып гелди. Дирсе ханны къатыны уланымынны биринчи гъавудур деп атдан айгъыр, тюеден бугъра, къойдан къочгъар сойдурду.

Къудратлы Огъуз беклерин шат этейим, – деди. Талпынып еринден эретурду.

Къыркъ инче къызын янына алды. Дирсе хангъа къаршы барды. Гёз юмай Дирсе ханны юзюне бакъды. Онгуна-солуна гёз гездирди, уланын гёрмедиди.

Къара бавру янды. Юреги гъалек болду. Къара къайма гёзлери къан ящдан толду. Чакъырып Дирсе хангъа сёйледи, гёрейик, ханым не сёйледи:

Бери гел чи!

Баш насибим!

Уьюмню тёрю!

Хан атамны гиевю!

Бийке анамны эркеси!

Атам, анам бергеним,
 Гёз ачгъанда гёргеним,
 Гёнгюл берип суюгеним,
 О, Дирсе хан!
 Серменип ерингден эре турдунг.
 Къара яллы къазылыкъ атгъа ерлеп миндинг,
 Гёкчеги гёзел Къара тавгъа гъавгъа чыкъдынг.
 – Эки барып, бир гелесен, баврум къайда?
 Къарангы тунгда болгъан балам къайда?
 Сытылгъыр мени гёзлерим, Дирсе хан, яман излей,
 Гесилгир мени улан эмген сют тамарым яман сызлай.
 Сари йылан тикмеген, акъ чархым оърчюп шише,
 Ялкъа тувгъан уланым гёрюнмей, баврум яна.
 Къуру-къуру оьзенлеге сув чу салдым,
 Къара тонлу дербишлеге сёзлер бердим.
 Ач гёрсем – тойдурдум, ялангач гёрсем – гийиндирдим.
 Тёбе йимик эт салдым, кёлдей къымыз савдурдум.
 Алгъыш этип улан алдым, къыйналдым.
 Бир уланымны хабарын, Дирсе хан, айт магъа!
 Къаршы ятгъан Ала Тавдан бир уланым учду буса, айт чы магъа!
 Къатты агъагъан югюрюк сувдан бир уланым акъды буса, айт чы магъа!
 Арслан булан къапланлагъа уланымны ашатдынг буса, айт чы магъа!
 Къара тонлу, азгъан динли капирлеге уланымны алдырдынгмы, айт чы магъа!
 Хан атамны уьстюне мен барайым,
 Авур хазна, уллу асгер алайым.
 Азгъан динли капирлеге мен барайым,
 Яраланып къазылыкъ атымдан тюшгюнчеге,
 Енгимден ал къанымны силкгинчеге,
 Сал сюегим ер ичине гиргинчеге,
 Янгыз балам ёлларындан таймайым.
 Янгыз балам хабарын, о Дирсе хан, айт чы магъа!
 Къара башым къурбан болсун бюгюн сагъа! – деди.
 Зар чекди, йылады.
 Булай дейгенде Дирсе хан къатынына жавап бермеди...
 Ол къыркъ намарт алдына гелип айтды:
 – Уланынг сав, эсен. Гъавда. Бюгюн-тангала къайда буса да гелир.
 Къоркъма, къайгъырма. Бей кепдир, ону учун жавап бермеди–дедилер.
 Дирсе ханны къатыны уьюне гелди. Рази болмады, къыркъ инче къызын янына алып, бедев атына минип, уланын ахтара гетди. Къыш да, яз да къары-бузу кемимейген Къазылыкъ тавуна гелди. Алашадан бийик ерлеге чабып чыкъды. Къараса, гёрсе, бир теренни ичинде къаргъа къузгъун къона–уча. Уча – къалкъа. Бедев атын югюртюп ол тарапгъа юрюдю.
 Шолайлыкъда, солтаным, улан ол арада атдан йыгъылгъан эди. Къаргъа къузгъун къанны гёрюп уланны уьстюне къонмагъа суюе эди. Уланны эки гючюгю бар эди, къаргъаланы къузгъунун къувалай эди, къонмагъа къоймай эди. Улан онда йыгъылгъан ерге боз атлы, яшыл тонлу Хизири (пайхаммар) уланны уьстюне гелди. Уьч керен уланны ярасын къолу булан сыйпады.

– Бу ярадан кьоркъма, улан, сагъа оьлюм ёкъдур,– деди, Тав чечеги де, анангны сютю де сени яранга балгъамдыр – деди, ёкъ болду.

Уланны анасы баласыны уьстюне чабып етишди. Бакъса гёрсе, баласы ал къанына боялып ятгъан. Къычырып баласына сёйледи, гёрейим, ханым, не сёйледи:

Айтды:

Къара къайма гёзлерингни юху алгъан, аччы, агъым!

Он эки де сюегингни эси тайгъан, жый чы, агъым!

Тенгири берген татли жанынг чыгъа буса, къайтар, агъым.

Оьз гёзюнде жанынг бар буса, балам, билдир магъа!

Къара башым кьурбан болсун, балам, сагъа! – деди.

Къатын гене сёйледи:

Агъар сени сувларынг, Къазылыкъ таву!

Агъар экен – акъмас болсун!

Оьсер сени отларынг, Къазылыкъ таву!

Оьсер экен – оьсмес болсун!

Къачар сени гийиклеринг, Къазылыкъ таву!

Къачар экен – къачмас болсун, ташгъа дёнсюн!

Не билейим, балам!

Арсландан болдуму, ёгъесе къапландан болдуму?

Не билейим, балам! Бу къаза сагъа не ерден гелди?

Ол гёзюнде жанынг бар буса, балам, билдир магъа!

Къара башым кьурбан болсун балам, сагъа!

Авуз тилден бир-нече калима билдир магъа! – деди.

Бу заманда уланны кьулагъына сес чалынды. Башын гётерди, йыртыллайгъан гёзлерин ачды, анасыны юзюне къарады.

Сёйледи, гёрейим, Ханым, не сёйледи.

Айтды: – Бери гел чи!

Акъ сютюн мен эмген къатын, анам!

Акъ чачлы абурлу жаным, анам!

Агъагъан сувларын кьаргъама чы,

Къазылыкъ тавуну сувуну гюнагъы ёкъдур.

Битеген отларын кьаргъама чы,

Къазылыкъ тавуну айыбы ёкъдур.

Къачар гийиклерин кьаргъама чы,

Къазылыкъ тавуну гюнагъы ёкъдур.

Арсланын, къапланын кьаргъама чы,

Къазылыкъ тавуну айыбы ёкъдур.

Къаргъай бусанг атамны кьаргъа!

Бу айып, бу гюнагъ атамдандыр,– деди.

Улан гене айтар:

Анам йылама, магъа бу ярадан оьлюм ёкъдур, кьоркъма! Боз атлы Хизир магъа гелди. Уьч керен ярамны сыйпады. Бу ярадан сагъа оьлюм ёкъдур – деди! Тав чечеги де, ана сютю де сагъа балгъамдыр,– деди.

Мунда гъазир кьыркъ инче къыз яйылды, тав чечегин тапдылар. Уланны анасы эмчегин бир сыкъды – сютю гелмеди, эки сыкъды – сютю гелмеди,

уычюнчю де, объюне зар этип, гюч этип къаст этди, сыкъды – сют булан къан гелди.

Тав чечеги булан сютно булгъап уланны ярасына салдылар, байладылар.

Уланны атгъа миндирдилер. Алып ордусуна гетдилер. Уланны эмчилеге берди.

Атны аягъы солхуч, озан тили югюрюк болур, ханым! Уланны ярасы къыркъ гюнден онгарылды, саппа-сав болду. Улан атгъа минеген, къылыч чабагъан болду. Гъав гъавлайгъан, къуш къушлайгъан болду. Дирсе ханны хабары ёкъ, уланы оьлген деп тура.

Ол къыркъ намарт муну билдилер, не этейик? – деп сёйледилер. Дирсе хан уланын гёрсе олтурмас, бизин барыбызны да къыраар, – дедилер. Гелигиз, Дирсе ханны тутайыкъ, акъ къолларын артына байлайыкъ, къыл аркъан бойнуна тагъайыкъ, капир эллерине багъайыкъ, – дедилер. Дирсе ханны тутдулар. Акъ къолларын артына байладылар, къыл аркъан бойнуна такъдылар, акъ этинден къан чыкъгъынча тюйдюлер. Дирсе хан яяв, булар атланып юрюдюлер.

Алып къалын капир эллерине бакъдылар.

Дирсе хан есир болуп гетди. Дирсе ханны есир болгъанлыгъында Огъуз бейлерини хабары ёкъ эди.

Шолайлыкъда, солтаным, Дирсе ханны къатыны билди, уланыны къаршысына барып сёйледи, гёрейим, ханым, не сёйледи.

Айтды:

– Гёремисен, ай уланым, нелер болду? Тик къаялар чайкъалышды, ер оюлду.

Элде душманы ёкъ, сени атангны устьюне душман гелди. Ол къыркъ намарт атангны нёкерлери, атангны тутдулар. Акъ къолларын артына байладылар, къыл аркъан бойнуна такъдылар, оьзлер атлы, атангны яяв юрютдюлер. Алып къалын капир эллерине бакъдылар. Жан уланым! Талпынып еринген эре тур!

Къыркъ игитинг артынга сал! Атангны ол къыркъ намартдан къутгъар, юрю, къулум! Атанг сагъа этгенин сен атанга этмегир! – деди.

Улан анасыны сёзюн къабул этди. Талпынып Бугъач бей еринден турду, къара болат къылычын белине такъды. Акъ тасмалы къатты жаясын къолуна алды, сюнгюсюн къолуна алды, бедев атын туттурду, устьюне минди, атасыны артындан ёртуп гетди.

Ол намартланы артындан етди. Олар гёрюнюр ерге баргъынча, къыркъ игитин пусгъунгъа къойду.

Ол къыркъ намарт бир ерге къонгъан эди. Ал шарабын самаркъав булан иче эди. Бугъач хан чабып етди.

Ол къыркъ муну гёрдюлер. Айтдылар:

– Гелигиз барып шол игитни тутуп гелтирейик, экисин де бирче капирлеге етдирейик, – дедилер. Дирсе хан муну эшитип айтды:

– Къыркъ ёлдашым, тынглагъыз! Тенгирини бирлигине ёкъдур шек. Мени къолларымны чечип, къолча къомузумну къолума беригиз, ол игитни мен къайтарайым. Сонг герексе – оьлтюрерсиз, герексе – сав къоярсыз, изну беригиз! – деди.

Дирсе ханны къолларын чечдилер, къолча къомузун къолуна бердилер.

Дирсе хан уланы экенни билмеди, кършы гелди, сёйледи, гёрейик, ханым, не сёйледи.

Дирсе хан айтды:

Бойну узун бедев атлар гете буса, гетегени меникидир;

Арасында сен минеринг бармы, игит, айт чы магъа?

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Гюренлерден тюмен кёйлар гете буса, гетегени меникидир;

Арасында сен ашарынг бармы, игит, айт чы магъа?

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Къайтабандан кызыл бугъра гете буса, гетегени меникидир;

Арасында сен юклеринг бармы, игит, айт чы магъа?

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Алтын башлы бийик чатыр гете буса, гетегени меникидир;

Арасында сен гиреринг бармы, игит, айт чы магъа?

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Акъ юзлю, ала гёзлю гелинчелер гете буса, гетегени меникидир;

Арасында сен кърарынг бармы, игит, айт чы магъа ?

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Акъ сакъаллы хожа эрлер гете буса, гетегени меникидир;

Арасында акъ сакъаллы атанг буса, игит, айт чы магъа;

Давсуз-шавсуз къайтарайым, къайт чы гери!

Мени учун гелдинг буса, гёзел игит, уланымны оьлтюргенмен!

Игит, сенде айыбым ёкъ, къайт чы гери! – деди.

Улан бу ерде атасына сёйледи, гёрейик, ханым, не сёйледи:

Бойну узун бедев атлар гете буса, гетегени сеникидир.

Арасында минерим бар, –

Къоярым ёкъ къркъ намартгъа!

Къайтабандан кызыл туюе гете буса, гетегени сеникидир.

Арасында юклерим бар, –

Къоярым ёкъ къркъ намартгъа!

Гюренлерден тюмен кёйлар гете буса, гетегени сеникидир;

Арасында ашарым бар –

Къоярым ёкъ къркъ намартгъа!

Акъ юзлю, ала гёзлю гелинчелер гете буса, гетегени сеникидир;

Арасында кърарым бар –

Къоярым ёкъ къркъ намартгъа!

Акъ сакъаллы хожа эрлер гете буса, гетегени сеникидир;

Арасында бир акъ гирген, гъакъылы шашгъан,

Билими етмес бир атам бар –

Къоярым ёкъ къркъ намартгъа! – деди.

Къркъ игитине кюл силледи. Къркъ игит бедев атларын ойнатды, уланы янына етди. Улан къркъ игитин янына алды, атын талпындырды, гюнер гёрсетди, дав этди. Кимни башын гесди, кимни есир этди. Атасын кьутгърды, къайтды, гери айланды.

Дирсе хан мунда уланы сав экенни билди. Атасы булан улан бири бирин кьучакълап йыладылар, агъвалатларын бир-бирине сёйледилер, ондан

уыйлерине кьайтдылар. Хан кызы, кьаршы гелип, Дирсе ханны уланы булан бирче гёрдю. Гьакь Таалагъа шюкюр кьылды, кьурбанлар этди.

Ачлар тойдурду, садагъалар берди. Уланын бавруна басып, гёзлерин оьпдю. Ханлар ханы Хан Байындыр улангъа бейлик берди, тах берди. Дадам Кьоркьут бой бойлады, сой сойлады, бу огъузнамени тизди, кьошду, булай деди:

– Олар бу дюньягъа гелди, гечди.

Керван йимик кьонду, гёчдю.

Оланы дагъы ажжал алды, ер яшырды.

Пана дюнья гене кьалды.

Гелимли, гетимли дюнья!

Сонг учун оьлюмлю дюнья!

Къара оьлюм гелгенде имандан айырмасын!

Савлукь булан сагъынчын, девлетин Гьакь артдырсын. Ол оьлюмню юзюню алдында Тенгири дос болуп мадат этсин. Алгъыш этейим, ханым!

Ерли къара тавларынг чёгюлмесин! Салкынлы базыкь агъачынг гесилмесин! Гьаман агъагъан кёркю сувунг кьурумасын! Къанатларынгни учлары кьыркьылмасын! Чабагъан акь – боз атынг бюдремесин! Чалышгъанда къара болат оьз кылычынг томакъланмасын! Атышгъанда алгъа йибергенинг увалмасын! Акь бурмалы ананг ери женнет (бегъишт) болсун! Акь сакъаллы атанг ери женнет (учмакь) болсун! Гьакь яндыргъан чырагъынг яна турсун!

Къадир Тенгир сени намартгъа мугътаж (уьзюрю) этмесин!

Ханым, гьей!

САЛУР КЪАЗАННЫ УЬЮ ТОНАЛГЪАНЫНЫ БАЯНЫ.

Бир гюн Улаш огълу, Тулу кьушну яврусу, беземискинлени умуту, уммет тухумну арсланы, Къарачуну кьапланы, кьонгур атны ёлдашы, Хан Урузну атасы, Байындыр ханны гиевю, Къалын Огъузну девлети, кьалгъан игитлени аркъасы, Салур Къазан еринден турду, токъсан башлы бийик чатырларын къара ерни юзюне тикдирди. Токъсан ерде ала хали йибек тёшеди, сексен ерде бадьялар кьурдурду. Алтын аякь сурайыллар тизилген эди. Тогъуз къара гёзлю, гёрмекли юзлю, артында чачы оравлу, чалывлары кызыл тюймели, кьолларыны аялары кыналы, бармакълары никарлы гъашыкь капир кызлары Къалын огъуз беклерине аякь айландыра, иче эдилер. Иче-иче Улаш огълу Салур Къазанны чекесине шарапны гючю чыкьды. Къатты тизлерине чёкдю, айтды:

– Макътавубуз англап бейлер!

Сёзюбюзге тынглап бейлер!

Ята-ята яныбыз авуртду.

Тура-тура белибиз кьуруду.

Юрюйюк, бейлер!

Гъав гъавлайыкь, жайран, гийик урайыкь.

Къайтып чатыр уьюбюзге тюшейик.

Ашайыкь, ичейик, кеп чегейик!

Къыян Селчок огъли дели Тондар айтды:

– Бели, хан Къазан, маслагъатдыр!

Къарагюне огълу Къара Будагъ айтды:

– Агъам Къазан, маслагъатдыр!

Олар олай дегенде, ат авузлу Аруз Къоча эки тизинден туруп айтды:

– Агъам Къазан, маслагъатдыр! Сасыкъ (ийисли) динли Гюржюстанны авзунда олтурарсан, ордунгда кимни къоярсан?

Къазан айтды:

– Уъч юз игитли уланым Уруз мени уъюмню уъстюнде турсун! – деди. Къонгур атын чёкдюрдю, бютюн минди. Бийик къашгъа айгъырына Тондар минди. Гёк бедевюн тутдуруп, Къазан бекни къардашы Къара Гюне минди. Акъ бедевюн чёкдюрюп, Байындыр Ханни янындан юрюйген Шир Шамсютдюн минди. Парасарун Байбурд беклигинден пырыллап учгъан Бейрек боз айгъырына минди. Къонгур атлы Къазангъа кешииш дейген бей Йигенек тор айгъырына минди.

Санама башласа тюгенмес Къалын Огъуз бейлери минди. Асгерин де алып,

Ала Тавгъа гъавгъа чыкъдылар. Капирни чагъывчусу (шпиону) чакъды, барды капирлери къутургъаны Шёклю Меликге хабар берди. Етти минг къаптал арты йырмачлы, ярымындан къара чачлы, сасы динли, дин душманы, алаша атлы къарача капир минди, къоркъунч тувдурду, маркачагъа Къазан бейни ордусуна гелди. Алтун пурха уйлерине капирлер чапдылар, насипсизге безенген къызын-гелинин гъуя салдырдылар. Гюрен-гюрен жагъ атларына миндилер, сыдра-сыдра къызыл тюелерин екдилер. Авур хазнасында бар акъчасын таладылар. Къыркъ инче белли къызы булангъы бою узун Борла къатын есир гетди. Къазан Бейни сокъур болгъан анасы къара тюеге минип гетди.

Хан Къазанны уланы Уруз бей уъч юз игити булан къолу бугъавлу, бойну байлавлу гетди. Эйлик Къоча огълу Сары Къулмаш Къазан Бейни ую саялы шагъит болду.

Текур айтды:

– Бейлер, Къазанны гюрен-гюрен жагъ атларына мингенбиз, алтынын – акъчасын талагъанбыз, къыркъ игитли уланы Урузну туснакъ этгенбиз, сыдра-сыдра тюелерин екгенбиз, къыркъ инче белли къызы булангъы Къазанны гъалалын тутгъанбыз. Бу оъчлюклени биз Къазангъа этгенбиз, – деди.

Капирлени бири айтды:

– Къазан бейде бир оъчлюбюз къалды.

Шёклю Мелик айтды:

– Вёре, Азнавур, не оъчлюбюз къалды?

Капир айтды:

– Къазанны къапулу Дербентни алдында он минг къою бар. Шо къойланы да гелтирсек, Къазангъа уллу оъч этер эдик, – деди.

Шёклю Мелик айтды:

– Алты юз капир барсын, къойланны гелтирсин! – деди.

Алты юз капир атланды, къойлангъа барды. Гече ятгъанда Къарачыкъ

Чабан къара къайгъылы тюш гёрдю. Тюшюнден уянып, серменип эре турду. Къыяв Гючю, Темир Гючю деген эки де къардашын янына алды. Гюренни къапусун бегитди. Уъч ерге тебе йимик таш жыйды, алакъллу сапанын (пращ) къолуна алды. Нагагъындан Къарачыкъ Чабанны алдына алты юз капир гелди.

Капир айтды:

– Къарангы ахшам болгъанда къайгъылы Чабан!

Къар булан янгур явгъанда чатмакълы Чабан!
Сютлю, ювуртлу бол, къаймакълы Чабан!
Вёре, Чабан! Къазан бейни тюнегюн алтын чатыр уйлерин биз йыкъдыкъ,
гюрен-гюрен жагъ атларын биз миндик, сыдра-сыдра тюелерин биз едик.

Сокъур анасын биз алып гетдик. Авур хазнасын, кёп акъчасын биз тала-
дыкъ.

Безенген къызын-гелинин биз есир этдик. Къыркъ игитли Къазанны ула-
нын биз алып гетдик. Къыркъ инче белли къызлы Къазанны гьалалын биз алып
гетдик.

Вёре, Чабан! Йырагъынгдан, карасынгдан бери гел! Баш ийип, боюнг эгип,
биз капирге салам бер! Оьлтюрмейик сени. Шёклю Маликге алып барайым,
сагъа бейлик алып берейик, – дедилер.

Чабан айтды:

Алман – телмен сёйлеме, вёре, итим капир!

Итим булан бир шинтадан шорпа ичер, капир!

Тюбюнгдеги алаша атынг не макътайсан?

Ала башлы эчкиме гелмес мени.

Башындагъы такъыянгны не макътайсан, вёре капир?

Башымдагъы гече гиер къапа бёркюме гелмес мени.

Алтмыш тутам сюнгюрюнгню не макътайсан, мурдар капир?

Чум таякъдан ёнуп этген чубугъума тиймес мени.

Къылычынгны не макътайсан, вёре капир?

Айры башлы чокъмарыма гелмес мени.

Садакъдагъы токъсан огъунг не макътайсан, вёре капир?

Ала бавлу сапаныма гелмес мени.

Йырагъынгдан бу ювукъгъа гел чи бери!

Игитлеринг къырыльвун гёргюн онда энди! – деди.

Капирлер муну эшитдилер, ат гъайдадылар, окъ сепдилер. Эренлени эр-
сеги Къарачыкъ Чабан сапаныны аясына таш къуйду, атды. Бирни атгъанда
эксин-уьчюн йыкъды, эксин атгъанда уьчюн-дёртюн йыкъды. Капирлени гё-
зюне къоркъув тюшдю. Къарачыкъ Чабан капирлени уьч юзюн сапан ташы бу-
лан ерге йыкъды. Эки къардашы окъгъа тюшдю, шагъит болду. Чабанны ташы
битди, къой демей, эчки демей сапаныны аясына къуюп атды, капирлени йыкъ-
ды. Капирлени гёзю къоркъду. Дюнья алам капирни башына къарангы болду,
айтдылар:

– Тюенмесин, онгмасын бу Чабан бизин жумлабызны къырамы? – деди-
лер. Шонда туруп къачдылар. Чабан шагъит болгъан къардашларын кютдю,
капирлени сюеклеринден бир уллу тебе этди. Чакъмакъ чагъып от якъды, яму-
чусундан бир бурма этип ярасына басды. Ёлну къырыйын алып олтурду, йыла-
ды, сыкътады, айтды:

– Салур Къазан, Бей Къазан! Оьлгенмисен, тиримисен, бу ишлерден хаба-
рынг ёкъму? – деди.

Шолайлыкъда, ханым, ол гече къалын Огъузну девлети, Байындыр ханны
гиевю, Улаш огълу Салур Къазан къара къайгъылы тюш гёрдю. Серменип зре-
турду. Айтды:

– Билемисен, къардашым Къара Гюне, тюшюмде не гёрюндю? Къара
къайгъылы тюш гёрдюм. Къолумда талпынагъан мени къарчыгъа къушум

олюп гёрдюм. Кёкден яшмын акъ тёбели уюме уруп гёрдюм. Тунг къара чарс ордумну устынден тёгюлюп гёрдюм. Къутургъан бёрюлер уюмно талап гёрдюм. Къара тое елкемден хабып гёрдюм. Къаргъа йимик къара чачым узанып гёрдюм, узанып гёзюмню ябып гёрдюм. Къолумдагъы онг бармагъымны къанда гёрдюм. Къачандан берли бу тюшно гёрдюм буса, шондан бери якъгъа гъакъылым – эсим жыйып болмадым. Ханым къардаш!

Мени бу тюшюмню ёрап бер магъа! – деди. Къара Гюне айтды:

– Къара булут дегенинг – сени девлетингдир. Къар булан янгур дегенинг – сени асгерингдир. Чач – къайгъыдыр. Къан – къададыр. Къалгъанын ёрап билмеймен, хайыргъа Аллагъ ёрасын! – деди.

Булай дегенде Къазан айтды:

– Мени гъавуму бузма, асгеримни дагъытма, мен бугюн къонгур атымны талпындырыман, уыч гюнлюк ёлну бир гюнден аларман, шолайлыкъда мен юртумну устыне барырман. Сав эсен буса ахшам болгъандан сонг мен сени уюнге гелермен. Ордум сав, эсен тюгюл буса башыгъызгъа чара гёрюгюз, мен гетдим, – деди. Къонгур атына минди, магъмуз этди, ёлгъа тюшдю. Геле-геле, юртуну устыне гелди. Гёрдю: гъавада къузгъун, къалгъан эгери юртда саякъ айлана. Къазан бей мунда юрту булан хабарлашды, гёрейим, ханым, не хабарлаша. Къазан айта:

Къавум ватаным мени, ата юртум!

Къулан булан жайран гийик отлар, юртум!

Сагъа бу яв къайдан гелди, гёзел юртум!?

Акъ къалкъылы уйлер болгъан – орну къалгъан!

Къарт анамны олтурагъан ери къалгъан!

Къулум Уруз окъ атагъан нишан къалгъан!

Огъуз беклер ат чабагъан майдан къалгъан!

Ашхана тигилген ерде очакъ къалгъан!

Бу гъалланы гёргенде Къазанны къара къайма гёзлери къанлы яшдан толду, къан тамурлары къайнады, къара бавру ярылды. Къонгур атына минди, капир, гетген ёлгъа тюшдю, гетди. Къазанны ёлунда бир сув къаршы гелди,

Къазан айтды:

Шат жырыллап къаялардан чыгъагъан, сув!

Уллу агъач гемелени ойнатгъан, сув!

Гъасан булан Гъюсейинни гъасрети, сув!

Бавланы ва бош авлакъны безенчи, сув!

Айшат булан Патиматны никагъы, сув!

Жагъ атланы чабып гелип ичери, сув!

Акъ къойланы арагъа алып ятары, сув!

Ордумну хабарын билемисен? Айт чы магъа!

Къара башым къурбан болсун, сувум сагъа! – деди.

Сув къачан хабар берген? Сувдан гечди. Бу гезик бир бёрюге ёлукъду.

Бёрю мубаракдыр, бёрю булан бир хабарлашайым, – деди, гёрейим, ханым, не хабарлашды. Къазан айтды:

Къарангы ахшам болгъанда гюню артгъан!

Къар не де янгур явгъанда, эр йимик тургъан!

Къара яллы атланы кишнетдирген!

Къызыл тое гёргенде, бозлатдыргъан!

Акь кьойну гёргенде, кьуйрукъ чарпып, кьамучулагъан!
Аркъасына уруп, чархын чёкдюреген!
Харманып эркечни семизин тутгъан!
Къангъа батгъан кьуйругъун уьзюп юлкъгъан!
Улуву булан итлерине къавгъа салгъан!
Чакъмакълы чабанларын югюртген!
Ордумну хабарын билемисен, айт магъа!
Къара башым кьурбан болсун, бёрюм сагъа! –
Бёрю къачан хабар берген? Бёрюден де оьтдю. Къарача Чабанны къара ити
Къазангъа къаршы гелди. Къазан къара итге хабарлашды, гёрейим, ханым, не
хабарлашды. Айтды:

Къарангы ахшам болгъанда гъап-гъап этген!
Аччы айран тёгюлгенде чап-чап ичген!
Гелеген хырсызланы кьоркъутагъан!
Кьоркъутуп абатындан уьркютеген!
Ордумну хабарын билемисен, айт магъа!
Къара башым кьурбан болсун, итим сагъа! – деди.
Ит къачан хабар берген? Ит Къазанны аякъларына чомулду, гъаплады.
Къазан итге урду. Ит тартылды, гелген ёлуна гетди. Къазан итни кьувалап,
Къарача Чабанны янына гелди. Чабанны гёргенде хабарлашды, гёрейим,
ханым, не хабарлашды. Къазан айтды:

Къарангы ахшам болгъанда къайгъылы Чабан!
Къар-янгур явагъанда чакъмакълы Чабан!
Тавушгъа тынгла, сёзюмню англа!
Акъбаш уьюм гете гёрдюнгю, айт магъа!
Къара башым кьурбан болсун, Чабан сагъа! – деди.
Чабан айтды:
Оьлгенми эдинг, юхлаймы эдинг, ай Къазан?!
Къайда гезер этдинг, не этединг, ай Къазан?!
Уьч гюн алда уьюнг мундан гечди.
Къарт ананг къара тьое бойнуна асылып мундан гетди.
Къыркъ инче белли кызылы гьалалынг
Бою узун Борла къатын йылай туруп мундан гетди.
Къыркъ игитли уланынг Уруз
Башы ачыкъ, яланаякъ, капирлер туснакълап мундан гетди.
Табун-табун жагъ атларынг капир минип,
Къатар-къатар тьоелеринг капир юклеп,
Алтын акъчанг, мал – хазнанг капир алгъан.
Чабан булай дегенде Къазан агъ этди, гъакъылы башындан гетди. Дюнья
алам гёзюне къарангы болду. Айтды:

– Авзунг кьурусун, Чабан!
Тилинг чирисин, Чабан!
Чабан!
Хадир сагъа къаза болсун, Чабан! – деди.
Къазан бей булай дегенде Чабан айтды:
– Не къаргъайсан мени, агъам Къазан? Ёгъесе, ичингде ёкъму иман? Алты
юз капир мени уьстюме гелди. Эки къардашым шагъит болду. Уьч юз капир-

ни оылтюрдюм, тартынмадым. Семиз кьоюнгну, арыкъ токълунгну сени кьапунгдан капирлеге бермедим. Уьч ерден яраландым, кьара башым, янгыз кьалдым. Шуму айыбым? – деди.

Чабан айтды:

Кьонур атынгны бер чи магъа!

Алтмыш тутам сюнгюрюнгю бер чи магъа!

Алтын тюсю кьалкъгъанынгны бер чи магъа!

Къара болат уьз кьылычынг бер чи магъа!

Садагъынгда сексен огъунг бер чи магъа!

Акь тасмалы кьатгы жаянг бер чи магъа!

Капирге мен барайым,

Янгыдан кьалгъанын кьырайым!

Мангалайдан ал кьанымны сибирейим!

Оьле бусам сени учун мен оьлейим,

Аллагъ кьойса уьюнгну мен кьутгъарайым, – деди.

Булай дегенде, Къазанны ачуву гелди, алып юрюп йиберди.

Чабан да Къазанны артындан етди. Къазан токътады, бакъды:

– Кьулум Чабан, кьайда барасан?

Чабан айтды:

– Агъам Къазан, сен уьюнгну алмагъа барасан, мен де кьардашларымны кьанын алмагъа бараман, – деди. Булай дегенде Къазан айтды:

– Кьулум Чабан, кьарным ачдыр, гьеч ненг бармы ашамагъа?

– Чабан айтды:

– Агъам Къазан! Гечеден бир кьозу биширген эдим. Гел бу терек тьобюнде олтурайыкъ, ашайыкъ,– деди.

Олтурдулар. Чабан хончасын чыгъарды, ашадылар. Къазан пикру этди, айтды:

– Эгер Чабан булан барсам Къалын Огъуз бийлери мени башымны сьйлерлер. Чабан болмаса Къазан капирлени алмас эди дерлер, – деди.

Къазангъа бир кьайрат гелди. Чабанны бир терекге мугъкам байлады, атланды, юрюп йиберди. Чабангъа айтды:

– Тынгла, Чабан! Кьарнынг токъ, гьэюнг гьерер заманында бу терекни

Къабар (юлкь). Ёгъесе сени бу ерде бьрюлер, кьушлар талар.

Къарачы Чабан гюченди, мазаллы терекни тамуру-тьобю булан кьабарды,

Къазанны артына тьюшдю. Къазан кьарады, гьрдю: Чабан терек де сыртына байлангъан кюйде геле.

Къазан айтды:

– Вьре Чабан! Бу терекни не этесен?

Чабан айтды:

– Агъам Къазан! Сен капирлени кьырагъанда кьарнынг ач болур. Мен бу терек булан ашамлыкь биширермен,– деди.

Къазанны бу сьз хошуна гелди. Ол атындан тьюшдю, Чабанны кьолларын чечди, мангалайын бир оьпдю, айтды:

– Аллагъ мени уьюмню кьутгъарма буюрса, сени амирахур этермен! – деди.

Экиси де бирче ёлгъа тьюшдю. Бу заман Шьклю-Мелик оьзюнню капирлери булан олтуруп, ичип, ашап, кеп чеге эди. Айтды:

– Бийлер! Билемисиз, Къазангъа нечик хорлукь этме герек? Бою узун Борла кьатынны гелтирип, аякъ айландыртма герек.

Бою узун Борла кьатын муну эшитди, юрегине, жанына от тюшноп гетди.
Кьыркь инче белли кьызларыны ичине гирди, яшынды. Кьызларына айтды:
– Кьайсыгьызгьа сораса Кьазанны кьатыны кимдир,– деп, кьыркь ерден
аваз берерсиз, – деди.

Шёклю-Меликден адам гелди:

– Кьазан бейни кьатыны кьайсыгьызсыз?

Кьыркь ерден бир аваз гелди. Кьайсы экенни билмедилер. Капирге хабар
этдилер.

– Бирине сорадыкь, кьыркь ерден аваз гелди, билмедик кьайсыдыр, – де-
дилер.

Капир айтды: – Барыгьыз, Кьазанны уланы Урузну алып гелигиз. Кьар-
макьгьа илигиз, акь этинден кьувурма биширип, кьыркь бей кьызына беригиз.

Ашагьаны – тюгюлдюр, ашамагьаны – дюрдюр. Алып гелигиз, аякь ай-
ландырсын! – деди. Бою узун Борла кьатын муну эшитди. Уланыны янына ча-
бып гелди. Чакьырып уланына сёйледи. Гёрейик, ханым, не сёйледи.

Айтды:

Улан, улан, ай улан!

Билемисен, нелер болду?

Сёйлешдилер шыбыш-шыбыш.

Капирлени оюн билдим.

Алтын патга чатырымны кьалкьысы, улан!

Игитлени-ювукьланы сююнчю, улан!

Кьызларымны – гелинлеримни суйгени, улан!

Уланым, уланым, ай улан!

Тогьуз ай тар кьарнымда гётергеним, улан!

Онунчу ай дюньягьа гелтиргеним, улан!

Алтын бешикде чайкьагьаным, улан!

Кьуннакьлап асылгьа чырмагьаным, улан!

Капирлер терс сёйлешдилер. Кьазанны уланы Урузну туснакьдан чыгьа-
рып, бойнундан аркьангьа асып, инбашларын кьармакьлагьа илип, кьыйып
– кьыйып акь этинден гесип, кьара кьувурма этип, кьыркь бей кьызына бери-
гиз. Ашагьаны – тюгюлдюр, ашамагьаны – ол Кьазанны кьатыныдыр. Тутуп
шосун гелтиригиз. Суйсек – тёшегизге гелтирибиз, суйсек – аякь айланды-
ртарбыз. Капирлер шулай деди! Сени этингден, улан, ашайымы?

Ёгьесе, сасыкь динли капирлени тёшегине гирейими? Атанг Кьазанны на-
мусун сындырайымы? Нечик этейим, улан? – деди.

Уруз айтды:

– Авзунг кьурусун ана! Тилинг чирисин ана! Ана гьагьы –Тенгир гьагьы
деп айтылмай буса, атылып еримден турар эдим! Авур табанымны тюбюне са-
лар эдим! Акь юзюнгню кьара ерге таптар эдим! Авзунгдан-бурнунгдан кьан
атдырар эдим! Жан татлисин сагьа гёрсетер эдим! Бу не сёздюр?

Сакь бол, ана кьатын! Мени гёз алдыма гелмегейсен! Мени учун йылама-
гьайсан! Кьой мени, ана кьатын, кьармакьгьа илсинлер! Кьой мени акь этим-
ден гессинлер! Кьара кьувурма этсинлер! Кьыркь бей кьызына ашатсынлар!
Олар бир ашагьанда, сен эки аша! Сени капирлер билмесинлер, тутмасынлар.
Дини сасыкь капирни тёшегине барма. Олагьа аякь айландырма. Атам Кьазан-
ны намусун сындырма! Сакь бол!

Улан булай дегенде ананы бюлдюр-бюлдюр гёзьяшы тёгюлюп гетди. Бою узун Борла кьатын бойнун, кьулагьын тутду, гюз алмасы йимик ал яягьын тартды, йыртды. Кьаргьа йимик кьара чачын юлкьду. Уланым! Мени уланым! – деп зарланды, аччы йылады.

Уруз айтды:

Ана кьатын, не йылайсан?!

Кьаршым алып не бозлайсан?

Баврумну, юрегимни не ярасан?

Гетген мени гюнюмню не эсгересен?

Гьей, ана! Арап атлар болгьан ерде

Бир гюлюгю болмасмы – болур?

Кьызыл тюелер болгьан ерде

Бир ботасы болмасмы – болур?

Ала кьойлар болгьан ерде

Бир кьозусу болмасмы – болур?

Сен сав бол, ана кьатын!

Атам сав болсун!

Бир мени йимик улан болмасмы – болур! – деди.

Булай дегенде ана илыкьды. Юрюп барып кьыркь инче белли кьызланы ичине гирди.

Капирлер Урузну алып дарагьачлагьа гелтирдилер. Уруз айтды:

– Вёре капир, аман! Тенгирини бирлигине ёкьдур шек. Кьююгьуз мени бу агьачлагьа сёйлейим, – деди. Кьычырып агьачгьа сёйледи, гёрейим ханым, не сёйледи:

Терек-терек десем сагьа – илыкьма, Терек!

Макка булан Мадинаны кьапусу, Терек!

Мусаны – калимни* асасы, Терек!

Уллу-уллу сувланы кёпюрю, Терек!

Кьара-кьара денгизлени гемеси, Терек!

Шагьмардан Алини Дюлдюлюню ери, Терек!

Зулпукьарыны кьыны, сабысан, Терек!

Шагь Гьасанны, Гьюсенни бешиги, Терек!

Эрлени де, кьатынланы да кьоркьучу, Терек!

Башына кьарасам, башсыз, Терек!

Тюбюне кьарасам, тюбю ёкь, Терек!

Мени сагьа асарлар – гёгермегир, Терек!

Гётерсенг игитлерим сени тутур, Терек!

Бизин элде герек эдинг, Терек!

Кьара гьинд (индус) кьулларыма буюрарман

Сени пара-пара параларлар, Терек!

Ондан сонг да айтды:

Табун-табун багьагьанда атларым языкь,

Кьардашым деп сыкьтайгьанда ёлдашым языкь,

Юмругьумда талпынгьанда шагьин кьушум языкь,

Етер булан тутарда гьавчу ит языкь,

---

* Калимуллагь – Аллагьны калимасы (Муса пайхаммарны даража аты).

Бейлигимден тоймагъан оъзюммен языкъ,
Игитлигимден къанмагъан жаным языкъ! – деди.
Аччы-аччы йылады, янып юреги ярылды. Бу заман, солтаным, Салур
Къазан да, Къарачы Чабан да етишди. Чабанны уычашар тана терисинден
этилген сапаныны аясы, уыч эркечни терисинден этилген бавлары бар эди, бир
эркечни тюгюнден чакъмасы эди. Гъар атагъанда он эки батман таш ата эди.
Атгъан ташы ерге тюшмес эди. Очакъ йимик ойтан юлкъа эди.

Таш тюшген ерге уыч йыл от битмес эди. Семиз къойлар, арыкъ токълулар
отлавда къалса да, бёрю къоркъуп, гелип ашамай эди. Солтаным, Къарачыкъ
Чабан сапанын атды: дюнья-алам капирни гёзюне къарангы болду.

Къазан айтды:

– Вёре, Къарачыкъ Чабан, сабур эт, анамны капирден тилейим, атланы ту-
якъ тюбюнде къалмасын, – деди.

Ат аягъы солгъуч, озан тили югюрюк болар.

Къазан капирни чакъырып сёйледи, гёрейим, не сёйледи.

Айтды:

Вёре Шеклю-Мелик!

Къарангыда алтын мени уйлериمنى гелтирип

Олтургъансан.

Сагъа ял алырынг болсун!

Авур хазнам, мол акъчам гелтирип

Олтургъансан.

Сагъа харжларынг болсун!

Къыркъ инче белли къызлы Борла къатынны гелтирип

Олтургъансан.

Сени есиринг болсун!

Къыркъ игитли уланым Урузну гелтирип

Олтургъансан.

Сени къулунг болсун!

Табун-табун жагъ атларымны гелтирип

Олтургъансан.

Сени минеринг болсун!

Къатар-къатар тюелерим гелтирип

Олтургъансан.

Сени юклеринг болсун!

Къарт болгъан анамны гелтирип

Олтургъансан.

Вёре, капир!

Анамны къайтар магъа!

Давлашмайым, урушмайым, къайтайым,

Гери гетейим, белгили бил! – деди.

Капир айтды:

Вёре, Къазан!

Къарангыда алып гетген уйлериנגни гелтиргенбиз.

Бизинкидир.

Къыркъ инче белли къызлы Борла узун бойлу къатынны гелтиргенбиз.

Бизинкидир.

Къыркъ игитли уланынг Урузну гелтиргенбиз.
Бизинкидир.
Табун-табун жагъ атларынг гелтиргенбиз.
Бизинкидир.
Къатар-къатар тюелеринг гелтиргенбиз.
Бизинкидир.
Къарт болгъан анангны гелтиргенбиз.
Бизинкидир.
Сагъа бермесбиз, Яйхат кешиш огълугъа берербиз.
Яйхат кешиш огълудан огълу тувар.
Биз ону аманат этип къоярбыз.
Булай дегенде Къарачакъ Чабанны ачуву тутду.
Эринлери ярылып гетди.
Чабан айтды:

Вёре, дини ёкъ адилсиз капир!
Гъиси ёкъ, гъакъылсыз капир!
Къаршы ятгъан къара тавлар
Къартайгъандыр – оту болмас.
Оъзегинде таркъалгъан оъзенлер
Къуругъандыр – сув гелмес.
Талпынагъан жагъ атлар
Къартайгъандыр – тай бермес.
Къызыл-къызыл тюелер
Къартайгъан – бота бермес.
Вёре капир, Къазанны анасы
Къарт болгъан – улан бермес.

Аманат алмагъа дамагъынг бар буса, Шёклю-Мелик, къара гёзлю къызынг бар буса гелтир, Къазангъа бер, къызынгдан улан тувса аманат болур, – деди. (О заман Огъуз бейлери Къазангъа тюшген намусну эшитип кёмекеге етише башлады). Бу заман Къалын Огъуз бейлери ете башлады, ханым, гёрейим, кимлер етди:

Къарадере авзун сакълайгъан, къара бугъа терисинден бешигини ябыву болгъан, ачуву чыкыгъанда, къара ташны кюл этген, мыйыгъыны узунундан етти ерде туюген, эренлери эврени, Къазан бейни къардашы Къара-Гюне чабып етди:

– Ур къылычынгны, къардаш Къазан, етдим! – деди.

Муну арты булан, гёрейим, кимлер етди: Дербентдеги темир къапуну тебип ачгъан, алтмыш тутам ала сюнгюсюню учунда эр ойнатгъан (Къазан йимик кочапны уыч керен атындан йыкыгъан) Къыян Селчюкню уланы Дели Дондар чабып етди:

– Ур къылычынгны, агъам Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, ханым, кимлер етди?

Гъамит Мардин къаласын тебип йыкыгъан, темир жаялы Къыпчакъ Меликге къан къусдургъан, гелип Къазанны къызын эрге алгъан, Огъузну акъ сакъаллы хожалары ол игитни гёргенде тарлангъан, ал махмар шалбарлы, ертуурманы тагъымчакълы Къара-Гюнени уланы Къара Будакъ чабып етди:

– Ур къылычынгны, атам Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, къарайым, ханым, кимлер етди?

Акъ-Боз атыны ялында къар иригинче етеген, Байындыр хангъа басгъын этген алтмыш минг капирге къан къусдургъан Къаплат Хожаны уланы Шир-Шамсутдин чабып етди:

– Ур къылычынгны, агъам Къазан, етдим! – деди.

Муну арты булан, гёрейим, кимлер етди?

Парасарун Байбурт туснагъындан пырыллап учгъан, къурулгъан той чатырлагъа къаршы гелген, етти кызардашны умуту, Къалын Огъуз эркеси, Къазан бейни кърдашы, боз айгъырлы, Бейрек чабып етди:

– Ур къылычынгны, агъам Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, къарайым, ханым, кимлер етди?

Къаракъушдай къувнакъ, кърчыгъадай жыйнакъ, къулагъы алтын гъалкъалы, Къалын Огъуз бейлерин бир-бир атындан йыгъагъан Къазылыкъ Хожаны уланы бей Йигенек чабып етди:

– Ур къылычынгны, агъам Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, гёрейим, ханым, кимлер етди?

Алтмыш эркеч терисинден тон этсе, тобукъларына етеген, алты эчкини терисинден бёрк этсе, къулакъларын япмагъан, къолу-буту узун, белтирлери инче Къазан бейни дейиси (дядясы), ат авузлу Аруз Хожа чабып етди:

– Ур къылычынгны, бейим Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, гёрейим, кимлер етди?

Барып пайхаммарны юзюн гёрген, гелип Огъузда ону ёлун салгъан, ачулланса мыйыгъындан къан тамагъан, къан мыйыкълы Бюкдюз Эмен чабып етди:

– Ур къылычынгны, бейим Къазан, етдим! – деди.

Муну артындан, гёрейим, ханым, кимлер етди?

Капирлени ит кисдирип хорлагъан, Айгъыргёзлю сувундан ат булан юзюп чыкыгъан, элли етти къаланы киритин алгъан, Акъ Малик Чешманы кызына гебин кыйгъан, Супу Сандак Меликге къан къусдургъан, къркъ къаптал гийген, отуз етти бейини кызларыны бойнун къучакълагъан, эрнин оыпген

Элин Хожаны уланы Алп Эрен чабып етди:

– Ур къылычынгны, агъам Къазан, етдим! – деди.

Абурлу Огъуз бейлени барын да санама болмас. Бары да гелип етдилер. Арив сув булан жувундулар. Акъ намазлыкъларын яйдылар, эки ракагъат намаз къылдылар. Аты кёрклю Магъамматгъа салават этдилер. Капирлеге ат салдылар, къылыч урдулар. Дампур-думпур накъырлар къагъылды, бурмасы алтын зурнайлар согъулду.

Ол гюн къочакълыгъы бар игитлер бары гюнгерин гёрсетди. Ол гюн осаллагъа яшынма ойтан, тёбечик излетди. Ол гюн къыямат къргыын болду, майданлар башдан толду. Башлар гесилди топ йимик. Жагъ атланы чабывунда наллары учду. Ол гюн къыяматны бир гюню болду. Уъч башлы окълар учду, сюнгюлени чыдалары (наконечники) тюшдю. Къара болат къылычлар бир-бирине урулду, томакъ болду. Ол гюн къыяматны бир гюню болду. Бей нёкеринден, нёкери бейинден айрылды.

Таш Огъуз бейлери булан Дели Дондар онгдан тюшдю, къочакъ игитлер булан Къара Гюнени уланы Дели Будакъ солдан тюшдю. Ич Огъуз бейлери булан Къазан ортадан тюшдю, Шёклю-Мелик булан ёлукъду. Бир акъырып пача Маликни атдан ерге йыкъды, эс тапма къоймай къара башын гесип алды.

Туврап ал къанын ер юзюне тѣкдю. Онг тарапда Къара Текур Меликге Къыян Селчюкню уланы Дели Дондар къаршы гелди.

Онг янын къылычлады, ерге салды. Сол тарапда Бугъачыкъ Маликге Къара Гюнени уланы Дели Будақъ къаршы гелди. Алты хырлы чокъмар булан тѣбесине къатты урду. Дюнья алам гѣзюне къарангы болду, атны бойнун къу-чакълады, ерге тюшдю.

Къазан бейни къардашы капирни тувун (военный флажок) ва санчагъын (военный значок) къылычлады, ерге йыкъды. Авлакъларда, тѣбелерде капирге къыргъын тюшдю. Чагъанлар улуду, олюмлени уьстюнде къаргъа къузгъун уюду. Он эки минг капир къылыч тюбюнден оьтдю. Беш юз Огъуз игит шагъит болду. Дав майдандан къачгъан капирлени Къазан бей къувмады. Аман дегени оьлтюрмеди. Къалын Огъуз бейлерине тоюм² болду.

Къазан бей ордусун, уланын, хазнасын алды, къайтды. Къайтып уьюнде алтын тахында олтурду. Къарачыкъ Чабанны амирахур этди. Етти гече-етти гюн ашады-ичди. Уланы Урузну башындан къыркъ къул, къыркъ къырнакъ (къараваш) азат этди, къоччакъ игитлерине топуракъ эллер берди. Шалбар, чепген савгъат этди. Дадам Къоркъут гелди, сѣз сѣйледиди, йыр йырлады, бу оьгъузнамани тизди, къошду, булай деди:

– Къайда дедим бей эренлер?

Дюнья меники дегенлер?

Ажжал алды ер басдырды.

Пана дюнья гене къалды.

Гелимли, гетимли дюнья!

Сонг учу оьлюмлю дюнья!

Дуа этейим, ханым!

Къарлы Къара тавларынг чѣкмесин!

Къудратлы базыкъ тереклеринг гесилмесин!

Гъаман агъар сюзюк сувунг къурумасын!

Сени гѣтерер къанатларынг къыркъылмасын!

Хадир тенгир сени намартлагъа мугътаж этмесин!

Чабагъан акъ-боз атынг сюрюнмесин!

Чабушувда къара болат къылычынг чорланмасын!

Тюртюшгенде ала сюнгюнг сынмасын!

Акъ сакъаллы атанг ери женнет болсун!

Акъ чачлы ананг ери женнет болсун!

Ахыр сени арив имандан айырмасын!

Амин дегенлени гѣзю гѣрсюн!

Акъ алдында беш калима дуа къылдыкъ, къабул этсин!

Аллагъ берген умутларынг уьзюлмесин!

Толумлашсын, бютюн болсун!

Гюнагъларыгъызны аты гѣзел Магъаммат

Мустапаны юзю учун багъышласын!

Ханым, гъей!

(Давамы бар).

Агьмат ЖАЧАЕВ,
Дагьыстанны халкъ шаири

ЭКИ АГЬМАТ

(Поэма)

Уланымны уланы Агьматгьа багьышлана

Сен тувгьанда аз сююне кьалмадым,
Оьрге чюер йимик оьзюм оьзюмню,
Уллатанг яшырмагьа болмадым
Сююнмекден сувланмагьын гёзюмню.

Сен тувмагьынг хадиргюндей башыма,
Жаным савда атым сагьа кьююлду,
Хошланардай юзге тартып яшама,
Юрегиме юз минг умут кьуюлду.

Сен тувгьанда гётерилди гёнгюм де,
Гёммек болду кёк гюмез гёк увгьандай,
Болду, балам, яшавумну кёгюнден
Бар-ёкъ кьара булутланы кьувгьандай.

Акьча-малгьа сутурлукьдан оьлмедим,
Аллагь магьа этди арив кьайтарыш,
Сен тувгьанда тюгюл эсе билмедим,
Боюм оьсме болажагьын бир кьарыш.

Денгиз чакьы насип мени ичимде,
Бир сен тувмакъ насип болгьан, мен излер,

Ичдеги шо насибимни гючюнден
Тобугъума гелмей энни денгизлер.

Бар зат мени онггъа нечик тартмасын,
Рагъатлыгъы артгъан гъатта юхумну,
Рагъатлыгъым мени нечик артмасын,
Сен тувгъан сонг аздырмасгъа тухумну.

Бара-бара башлар эки аягъынг
Алгъа багъып алай арив къагъылма,
Ана баргъа къуванарсан ягъында,
Ава бусанг этегине тагъылма.

Сувукъ бусанг – баса сени бавруна,
Исси бусанг – ананг сагъа ел эте,
Балам, сагъа гъали-янгы йыл бите,
Бешик атынг елитесен, елите.

Къумукъ элде къумукъ улан тувгъанны
Савлугъундан бал аякълар алына,
Аркъан ташлап сен тутар акъ къуанны
Гъалиденокъ кишнев сеси чалына.

II

Йыллар гетип къала экен гёрюнмей,
Уллатанга уллу гъюрмет этдинг сен,
Тюз ёлунда тюзелгенге сюрюнмей,
Онгул-оьсюл он еттиге етдинг сен.

Йырны болма тюшмейгенге ялгъаны,
Агъмат балам, сен соравлу къарайсан,
Йыр дюньяда яшав нечик болгъанын
Уллу атанга базып-батып сорайсан.

Йыргъа бир де бермедим мен хырымны,
Ачып-чечип сагъа ачыкъ этейим,
Аллагъдан мен яшырмайгъан сырымны,
Балам, сенден юлдуруп мен не этейим?

Йыр дюньядан къарамадым яшынма,
Йыр ташгъынгъа яшлай тюшдюм атылып,
Шюкюр болсун, йыр деген шо ташгъында
Къайракъ ташдай къалмагъангъа батылып!

Йырда кыйын шагьдай болма, шагь болма,
Кыйын онда, тахти болмай, тах болма,
Йыр дюньяда билген зат мен лап алда –
Йыр дюньядыр ярамас ер хах болма.

Йыр дюньямы ёкъдай этип къарама
Гъаваслар да къалмадылар ёлукъмай,
Яхшы ёл чу къайдагы зат ёрама,
Гъайт деп къую къазадылар илыкъмай.

Йыр дюньяда ким къурдашыны, ким ятны
Олар турмай эди Аллагъ гёре деп,
Барын билмей эди Къуран аятны,
Юрегине гёре Аллагъ бере деп.

Юрегимни санамай мен холагъа,
Къатдым, нече тогъаслардан оьтерге,
Эгер мен чул берген бусам олагъа,
Болар эдим акъ байрагъым гётерген.

Билдим шонда тарыгъымны нетмеге,
Тарыгъымны бир олардан сакъ турма,
Болгъан буса юрегиме етмеге,
Къарар эди магъа ёл кюй сокъдурма.

Мен олагъа, азман болуп авадан,
Артдан барып чатакъ да гъеч урмадым,
Адамлыгъым алмагъангъа гъавадан,
Алда къара къапгъунлар да къурмадым.

Йыр дюньямысыз яйда магъа явар къар,
Уьюм мени тюгюл къонакъ-къолам ёкъ,
Юрегимде йыр ташывгъа чолам бар,
Увакъ-тюек тартышывгъа чолам ёкъ.

Шюкюр болсун, дюнья чардай айлана,
Йырым къалмас бугъай, балам, шайлана,
Чечек ачар терек де бар йырымда,
Чанча башлар юрек де бар йырымда.

Юлдуз да бар, кёкден къуймур къаравлу,
Гюлкызы да бар, Айгъазиге яравлу,
Гёзьяш да бар, кирпич учда баш тартар,
Язбаш да бар, къарт дюньяны яшгъартар.

Нартлыкъ да бар, нарт гёзлери янаргъа,
Къартлыкъ да бар, къартлыкъ оьзюн сынаргъа,
Юртлар да бар, арш чайкъалып ер ютгъан,
Давлар да бар, аналаны улутгъан!

Шаршар да бар, шатлыкъ сесин чаларгъа,
Ер шар да бар, яшлар учун къаларгъа,
Мен де барман, юрек йырдан толаргъа,
Юрек тепген йыргъа къурбан боларгъа.

III

Энни магъа явар къар да къар тюгюл,
Акъ чечеклер явагъандай гёрюне,
Уллу атанга уллу зар да зар тюгюл,
Ортакъ атны къарагъанда оьрюне.

Халкъым таныш къайгъым-шатым булан да,
Буссагъат да йыргъа булакъ къазаман,
Агъмат балам, ортакъ атым булан да
Алдында мен нарыстадай тазаман.

Къазакъ йимик къарлы-бузлу Сибирде
Къалмасам да болат шынжыр сюйрей мен,
Йыр да, жан да дюр экенин бир ерде
Яшдан берли тёшюме мен тюйреймен.

Адамлагъа хас зат тюгюл гъаман да,
Хас зат тюгюл болмакъ ортакъ къабуру,
Ортакъ малгъа от тюшеген заманда
Ортакъ атны артмай тюгюл абуру.

Болар нече ювугъубуз, ятыбыз,
Эки башгъа юз йылда биз тувсакъ да,
Ер этмесек эгер ортакъ атыбыз,
Ер ярашар къайда яшап турсакъ да.

Ер этмедим таптавулда къалардай,
Оьз атыма оьз айтгъаным этдирдим,
Оьз атымны шере берме ярардай
Учуз этмей, балам, сагъа етдирдим.

Сав оьмюрге шо ат сагъа гъайкелдир,
Сагъа – йыракъ, магъа – ювукъ аркъабаш,

Ат кьойгьунча атанг-ананг билгендир
Атым сагъа болажагъын аркъадаш.

Авур ёлну ахыры аз кьалгъан сонг,
Авур намус башлай экен артмагъа,
Ортакъ ат шо ортакъ намус болгъан сонг
Бир сабанны тюше бирче тартмагъа.

Сен танасан, тюгюл сагъа яман да,
Мен тюгюлмен тюрп оьгюзге саналмай,
Авур болуп авур кьалсам сабанда,
Азирейил кьояр бугъай жан алмай.

Алда яшав аллы-гюллю талалы,
Болмасын деп тюрбюнде ер оюлгъан,
Болмасанг да, балам, гъайбар кьалалы,
Пайхаммарны аты сагъа кьоюлгъан.

Шо ат сагъа оьмюрлюкге ошавда,
Инанаман шо ат сени якъларгъа,
Инанаман балагълардан яшавда
Малайиклер кьоруп сени сакъларгъа.

Айта туруп Ай-Гюн шогъар шагъатны,
Агъып геле нече тюрлю ой магъа,
Насип болгъай эди, балам, шо атны
Уланынгны уланына кьоймагъа.

IV

Акъ-къараны кьоймай яшав гёрсетмей,
Агъым сувдай агъа заман, гёресен,
Оьз халкъынга не етише, не етмей,
Уллу атанга уллу сорав бересен.

Оьз халкъынга етер-етмес затланы
Бара-бара гёрежексен оьзюнг де,
Яхшы халкъынг яхшылыкъгъа атлана,
Яхшысы шо ярыкъ болсун гёзюнде.

Агъмат балам, оьксюз улан болмагъыр,
Оьз халкъынгдан бир ягъагъа тартылып,
Оьз халкъынгны ой денгизин гёрмейли,
Бакъа кёлде кьалар йимик батылып!

Уч-кырыыйсыз кавлу кюйде уый яшай,
Елип етген ел алмайлы кьалкьыны,
Къайсы улан да кьалкьысы ёкъ уыйге ошай,
Къанат тюрбюн тас этсе оъз халкьыны.

Айтарым шу мени сагъа артда да,
Тарыкъ ерде шогъар къашынг тюрюгюр сен,
Ана тюрюнг тайса-тайсын картадан,
Анангдан да артыкъ ону сюйгюр сен.

Халкьын сатгъан эрни, этип намартлыкь,
Билемисен, ахыр-сонгу не бола?
Ай, адаршай ону бары-ёгъуна,
Аллагь ургъан йимик артда шу бола:

Гъай, нечик де, пакьыр оьмюр оьтгере,
Ятдай яшай уллугъа да, яшгъа да,
Арабызда савгъа да ол парх бере,
Ошамайлы кьалмасдай сынташгъа да!

Яда ону халкьгъа ортакь дерти ёкъ,
Кюлкю болса тюрюл кюлю ятлагъа,
Анасына къарама да бети ёкъ,
Ону гёрсе, башлай бетин япмагъа.

Денгиз сама кьулакьасмай дертине,
Ону гёрсе кьыйын кьоба жанына,
Тюрюрге сюгендей бетине,
Гъар-бир толкьун гъавас етме янына.

Бары затдан яшырардай ол гёзюн,
Гёз кьаратма кьоркъа кёкню тёрюне,
Къушлар сама бары бирдей бир оьзюн
Къаргъай туруп учагъандай гёрюне.

Энни ону эсгик этер ёллар кёп,
Энни огъар салам бермек заялы,
Энни ону кьолун алмас кьоллар кёп,
Халкьын сатгъан улан экен саялы.

Ү

Уланлардыр урушларда утгъан да,
Тобукь уруп бийиген де тойларда,

Уланым деп сени атынг тутганда,
Башым тола, балам, уллу ойлардан.

Улан болгъур уллу ёлну агъында
Бетинг бир де кызырмасдай, бишмесдей,
Улан болгъур, уллу болган чагъында
Уллатанга уялмагъа тюшмесдей.

Атолу ат алма болмай геч бир де,
Атолудур ат устде аз толмагъан,
Анатюзге гъали йимик гъеч бир де
Атолулар тарыкъ заман болмагъан.

Агъмат балам, не ягъынгдан алсанг да,
Адамсандыр адамлыгъынг оър тутсанг,
Не башгъадыр, сен президент болсанг да,
Адам кюцсен адамлыгъынг унутсанг!

Денгизден де кылыкъ нечик алмассан,
Денгиз, балам, бир толкъуна, бир тына,
Бий улангъа ошамай сен къалмассан,
Биревню де биймесенг шыртына.

Насип болсун атылар гъар тюбекге
Улан тувмакъ себеп болуп атылма,
Яда буса тувмай къалма уланлар,
Тува буса я сатма, я сатылма!

Болмассанг да къайырмайман бай онча,
Улан болсанг оьзденликден айрылмас,
Гъарам байны тепсисинде тойгъунча,
Ачдан оьлюп гетмеге де къайырма!

Гюч тарыкъда гючге гючюнг чатар бол,
Чайналмайлы я чайыр, я сагъыздай,
Тарыкъ ерде таш уландай къатар бол,
Ташланмайлы окъаланган кагъыздай.

Улан болгъур, ачдан гёбюк къуссанг да,
Ягъ салаган ерге чёрек тыкъмасдай,
Азувларынг увалардай къыссанг да,
Антгъа бир де авзундан агъ чыкъмасдай!

Тарыкъ ерде толкъунсанг да, толсанг да,
Ачув-оьчно къара къулу болмагъыр,

Заманлыкыгъа къайсы якъда къалсанг да,
Заманны сен къуйругъунда къалмагъыр.

Оъзюмден де яшырардай затланы,
Балам, сагъа ачып-чечип айтаман,
Мыйыкъ тюпден кюлетмесдей ятланы,
Мен чи дагъы сагъа уллу атаман.

Къул болувгъа къуллукъ этсенг ичингден,
Къабурда да тююлмек бар гёз-къашым,
Шогъар артыкъ талчыкъмакъны гючюнден
Тавуш этип чартламакъ бар сынташым.

Оъктем болмакъ насип Ватан булан да,
Биз не болдукъ шо муратгъа етмесек,
Юрекде биз юрютмесек Ватанны,
Юрегибиз юмурукъ чакъы эт гесек!

Башгъалыкъ ёкъ шонда уллу атанга,
Сюйсенг дол бол, сюйсенг бол сен начардай,
Амма болма, къоркъунч къопса Ватангъа,
Къоркъач болуп къош артына къачардай.

Улан болгъур эки этмес бир сёзюнг,
Баш къачырмас эки сююв ювукъдан,
Дагъыстанда болса эгер бир гёзюнг,
Бир гёзюнгню айырмасдай Къумукъдан.

Ана тавлар тарыкъ бийик болмагъы,
Ана тюзлер азиз кюйде къалмагъы,
Къувансанг да олар булан янаша,
Къумукъ якъдан болмагъыр сен алаша!

Оъзден болма сюйсенг, оъзден халкъынг бар,
Юрегингде къайнар къан бар, шакъынг ёкъ,
Оъзден кюйде оълюп гетме гъакъынг бар,
Оъзден улан болмай гетме гъакъынг ёкъ!

ҮІ

Айлар-йыллар агъым сувдай агъыла,
Яшав яхшы, айланмаса бош гъавгъа,
Уллу-уллу умутлар да дагъыла,
Яна-сёне чыгъып болмай яшавгъа.

Сёнме сюер умут тюгюл мендеги,
Яда тюгюл тойдагы балкъартыкъ о,
Болмасам да мен дюньяны гинниги,
Сав дюньяны алтынындан артыкъ о.

Шюкюр болсун, йыр дюньяны эшигин
Оъз ачгычым булан ачып гиргенге,
Умутумну айтып айтма сюеген,
Аллагъ булан арив тюш де гёргенге.

Шо умутум аявлангъан кёп менде,
Болгъай эди сагъа да шо аявлу,
Сагъа бичип, сен гиежек чепкенде
Хынжал йимик, белбав йимик соявлу.

Шо умут баш умутлагъа бары да,
Ушатардай ва ювукъ да, ва ят да,
Шолай таза къаяланы къары да,
Шолай таза къурандагы аят да.

Байракъ булан тенгеп алмай йырым мен,
Аз керен ер къапламадым Йыр атгъа,
Лап да уллу умут къатыш сырым мен,
Агъмат балам, сакълап турдум лап артгъа.

Сен тувгъансан талай тангынг къатаргъа,
Алда яшав, алда оърюнг-энишинг,
Мени Гюнюм тарта бара батаргъа,
Янгы тувуп геле сени Гюнешинг.

Яшав арбам къайсы якъгъа бурсам да,
Сен бар якъгъа багып башым иемен,
Къалгымагъа къоймай къоллап турсам да,
Къаламымны къагып алсанг сюемен.

Шо умутум къумукъ намус башынга...
Авурсынмай ачып-чечип бар ягъын,
Мен етмеген йыр къаяны башына
Сен орнатгъай эдинг йырны байрагъын.

Айырдым мен йырны агъын-гёгюн де,
Яшадым мен йыр харшымны тюз тартма,
Агъмат балам, йыр дюньяны кёгюнде
Кёп къалмагъан учувумну узатма.

Умутумну атив къабул этмегинг
Тие энни сав дюньяны малына,
Енгил энни о дюньягъа гетмеге,
Енгил тюгюл намус сагъа салына.

Шогъар мени шатлыгъым да, шатым да,
Шатлыгъым шо болар гюч ёкъ оьлтюрме,
Не яхшыдыр къаларынг сен артымда
Язгъанымны артын атив гелтирме.

Аллагъ гёре атив гъалны мендеги,
Эркин яйма ярар энни гёз-къашым,
Ятгъан ерим ярыкъ болар энниги,
Сынмас энни сен сыйпажакъ сынташым.

Шюкюр болсун артымда сен баргъа да,
Ярты болуп яратмасгъа ялгъан хат,
Уллу насип Аллагъгъа да, йыргъа да
Жаным савда болмагъынг сен аманат.

2019.

Бадия ГЪАМЗАЕВА

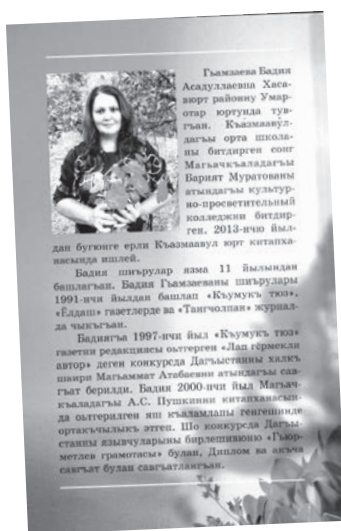
Бу гюнлерде «Къызыл гюллер» деген ат булан Дагъыстан китап издательствосунда шаир къыз Бадия Гъамзаеваны биринчи китабы басылып чыкъды.

Бадия Хасавюрт районну Умаротар юртунда тувгъан. Къазма школада охугъан. Магъачкъаладагъы Барият Муратованы атындагъы культурно-просветительный колледжни битдирген. Юрт китапханада ишлей.

Бадия кѣп яшлайын шиърулар язмагъа башлагъан. Ону башлапгъы шиърулары район ва республика газетлени ва журналланы бетлеринде чыкъгъан. Ол яш язывчуланы бир-нече генгешлерини ортакъчысы. Хыйлы савгъатлагъа ва Дипломлагъа ес болгъан.

«Къызыл гюллер – Бадияны айрыча чыкъгъан биринчи китабы. Б. Гъамзаеваны бу биринчи китабына ону ата-анагъа, табиятгъа, ана тилине, аявлу адамларына ва сюювге багъышлангъан шиърулары булан бирге « Сююв гечмей», « Гечден геч де къолай» деген хабарлары да гирген. Бадияны шиъруларына гѣре хыйлы йырлар язылгъан ва йырлана.

Биз, Бадия Гъамзаеваны биринчи китабы булан къутлай туруп, огъар яратывчулугъунда янгы устюнлюклер ёрайбыз ва «Тангчолпанны» охувчуларыны тергевюне ону бир-нече шиъруларын беребиз.

БАРАКАЛЛА БОЛСУН САГЪА, АЯВЛУМ

Баракалла болсун сагъа, аявлум,
Яшавума сен гелгенинг саялы.
Къыйынлы гюн бѣлюп алып къайгъымны,
Ёлдаш болма сен билгенинг саялы.

Баракалла болсун сагъа, аявлум,
Бир йылатып, бир кюлетген саялы.
Бу дюньяда яхшы булан яманны,
Айырмагъа сен уйретген саялы.

Баракалла болсун сагъа, аявлум,
Юрегиме гелип гирген саялы.
Даимликге этмесен де насипли,
Аз мюгълетге насип берген саялы.

Баракалла болсун сагъа, аявлум,
Дертим-къайгъым сен къувгъанынг саялы.
Бу дюньяда къалмасын деп мен янгыз,
Мени учун сен тувгъанынг саялы.

КЪЫЗЫЛ ГЮЛЛЕР

Къызыл гюллер бердинг магъа савгъатгъа,
Къызыл тюсю сюегеним билгендей.
Сююнедим, гюллер булан сен магъа
Сав дюньяны савгъат этип бергендей.

Гюллер берип, гетдинг озюнг арекге
Тилемедим, этме зат ёкъ гетгенге.
Тек билмеймен, сагъынч отда гюйгендей,
Къызыл гюллер сёнюп чыкъды эртенге.

СУРАТ

Янгыз уйде олтургъанман бекленип,
Татли ойлар къуршап алгъан башымны.
Токътагъанман суратынга тикленип,
Аста булан сыйпайман гёз – къашынгны.

Тигилгенмен гёзлеге кюл тюздеги,
Шыбышлайман сени асил атынгны.

Къайтып – къайтып охуйман мен тюпдеги
«Эделикге» деген сени хатынгны.

Суратынгдан тикленгенсен сен магъа,
Къаравунгда пашманлыкъ бар эслеймен.
Сюегендей магъа бир зат айтмагъа,
Тек суратынг сөйлемей, я сесленмей.

Эделикге сурат берип сен гетдинг,
Дагъы къачан гөрюшербиз айтмадың.
Озьюнг булан юрегимни сен элтдинг,
Я юрек ёкъ, яда озьюнг къайтмадың.

ЭКИ ГЁЗЮМ ТЕРЕЗЕГЕ КЪАРАГЪАН

Эки гёзюм терезеге телмирип,
Сен гележек ёлгъа къарай бозарып.
Сагъа къарай нече – нече гюн батды,
Нече – нече танглар къатды къызарып.

Мен нечакъы къарасам да йыракъгъа,
Сенсиз янгыз ёл гөрюне гёзюме.
Шо ёлдан сен гелмежегинг билсем де,
Инанмагъа болмайман мен озьюме.

Къара чачым чанг къонгъандай агъарып,
Сенсиз нече йыллар гетди арадан.
Насибимни гёзлейгендей бугюн де
Эки гёзюм терезеге къарагъан.

ТЕЛИЯНГУР

Эсимде бар ёлукъгъан гюн биз экев,
Телиянгур сав дюньяны чаягъан.
Йибимеге кьоймай мени янгургъа,
Къоллар, етип, магъа гюнлюк яягъан.

Шо гюн йимик, кёк тешилип къалгъандай,
Телиянгур ява муна бугюн де.
Амма бугюн, алдын йимик, янаша
Турмагъанбыз бир гюнлюкню тюбюнде.

ГЮЗ

Гюзню салкъын сыгъанагъы сав гече
Тереземни шишасына ягъыла.
Пашманлыкъгъа дѣндюрюп сав дюнъяны,
Гюнгюрт гюзню гѣзьяшлары агъыла.

Къырда гюзню, уѣде мени гѣзьяшым
Гѣзлеримден ихтиярсыз тѣгюле.
Юрекдеги яраларым янгырып,
Бичакъ булан ярагъандай сѣгюле.

Гѣзьяшланы себеби ѣкъ тюгюлдюр,
Балики, гюз узакъ къалмай гетедир.
Яда бизин чакъсыз оьлген сюювге
Мени булан бирче ол яс этедир.

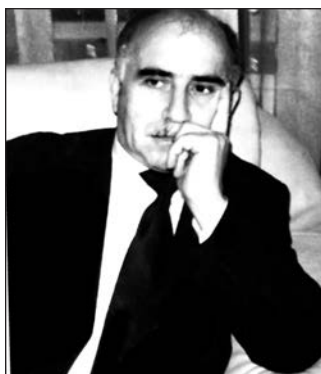
***

Хапарсыздан къолумдагъы
Гюзгю ерге тюшдю бирден.
Хум-хуват болду о сынып,
Сибирип алырдай ерден.

Къарайман мен алма сююп,
Гесеклерин жыйып-жыйып.
Гъар гесекден къарайсан сен
Бир пашман, бир де иржайып.

Сюювом де, хапарсыздан,
Шо гюзгюздей, тюшген бирден,
Уватылып, гесегин де,
Жыйып болмай къалдым ерден.

Гебек КЪОНАКЪБИЕВ

КЪЫСГЪА ШУБАНЫ УЗУН ХАБАРЫ

Мен дагъы гезик кърдашларымны янында шиъру охусам, адам тююл-мен. Бары да зат ёкъ ерден башланды. Биз къатынларыбыз да булан гъар ай бир кърдашыбызда жыйыла болабыз. Бу гезик биздебиз. Къатын гъазирленме эки гюн алда башлады, мен де янында «жанынга не герек» деп тураман...

Арив болду, ашадыкъ, ичдик, бир-биревню устъонден тогъушуп, гъатта мысгъыллап да сёйледик. Бир кърдашымны къатыны чыгъып йиберип:

– Сени арив шиъруларынг бола, оху дагъы? – деп тиледи. Мен шагъарда такси гъайдайман, бош вакътилеримде аз-маз язагъан кююм бола. Шоланы да чакъда-чакъда кърдашларымны янында охуйман. Гъали бу тиштайпа ашагъан, тойгъан, жаны кепликден гёзеллик излеп йиберди буса ярай. Бир класда охугъанбыз, адабият дарсланы гёзю булан гёрюп болмайгъан хужуну поэзиягъа тартды. Бары да «оху...оху» деп харс уруп йиберди. Мен де халкъ кёп сюеген бир шаирни къайдасында охума башладым:

Биревге

Гъалалыкъ тилей къала

Артындан гъар намазны

Гъаждан мал алып къайтды,

Толтуруп бир КАМАЗ-ны... Бары да кюлеп завх этдилер ва бары да бирге динли кърдашыбызгъа къарадылар. Ону къашлары тююлдю...

– КАМАЗ-дагъы бары да мал меники тююл эди, меники он етти халча эди, – деп ол хабарны артына точка салма къарады. Точка чы нечик де болмады, запятой да. Чакъырыв ва сорав ишаралар болуп гетди. Дагъы да бек кюлейбиз, неге тююл шо заман бир халча алгъанман дей эди... Тююлкуюю...

– Шу хабарчы саламатсыз таксист не де яза деп кюлеп турмагъыз..., – деп, ол песин ари-бири айландырды. – Дагъы зат ёкъму сагъа? – деди ва, шо халчаланы бириси сагъа дегенлей, ялынчлы къарады.

«Бар!» – дедим, тек охума башгъа зат эсиме гелмей, шо берер-бермес халча гъакъылымны басдырып къойдуму яда динли кърдашыбыз гёрмейгендей болгъанда тюпден таба ичилген ичги этдими, бирдагъы дёрт сатырны охудум...

Бир къызны чечиндирип,

Сюдюм йыбав кърмагъа...

Сонг сав оьмюрюм гетди

Гийиндирип турмагъа...

Гѐзюнг гѐрсюн кюлкюню, кърдашларым ер бавурлап кюлей ва къатыны-ма къарайлар. Ону бир йылгъа деп боялып этилинген къашлары, кърмакълардай болуп бир-бирини уьстуне минип, гетди... Динли кърдашыбызныки язылды... Тек шонуки тююлгенче моллабызныки ачылмай кълган болгъай эди... Шондан сонг не масхара да этдим, бары да кюлей... къатынымны бетине буса чоюн темир тутулган... Гелгенлер къачан гетер экен деп токътамай сагъатгъа да къарай... Менде чи къарайман, тез гетип кълмагъай эди деп... Гертисин айтсам, кърдашларым эртен болганча кълып, бизден таба ишге барып кълса да кълыйрмайман... Олар бизде кѐп турган сайын, къатынгъа эришме аз заман къала чы... Эгер де эргиши ачувланса, заман гетип басыла, тиштайпаныки буса кълйнама салынган кѐстек дюгю йимик арта. Инан кьонакълар машинлерине минип де битмеген болгандыр, кълшда кълрда кълган сув челекни бузу йимик сыпатын магъа бакъдырып:

– Кимдир ол сав оьмюрюнг гийиндирип турагъан?

– Кимни айтасан? – деймен бир зат да англамайган болуп.

– Шо стихилерингдеги тиштайпаны айтаман...

– Гъааа, ону айтамысан? Стихи, стихи... Масхара... Не бар мунда???

– Кърдашларынг негер кюлей эди буса ятып? Гъы? Олар бары да затны биле... Мени мысгъллап кюлейлер... Сен мени йыбав этмек учун къачан чечиндиргенсен?

– Сени чечиндирме негер тарыкълдыр магъа, гър гече оьзюнг чечине бусанг. О сен тююлсен чи, шиъру сагъа язылмагъан чы...

– Буса айт кимге язылганны?

– Тоба, я Аллагъ... Просто масхара...

– Тиштайпа булан пр-росто масхара болмай. Мени мысхыллама затым ъкъ... Он сегиз йылымда сагъа да гелип, сав агълюнге къл-къараваш болуп турганман... Сени кълзардашларынгдан бир ерим де кем тююл...

– Гъей, къатын, кълда чыгълып барасан? Сагъа кем деп ким айта...

– Сен башганы гийиндире бусанг, шо уллу кемчилик... Мен бир кълсгъа шуба алыыкъ деп тилейгеним беш йыл бола, бу буса сав оьмюрю биревню гийиндире... Юрегимни сагъа бакълган тамы авду...

– Буса арив чю, кѐп хатиринг кълганча шо там авган ерден ичине гирип къларман...

– Воллагъ гирмесен, мен шо тамны ташдан тиздирермен...

– Таман гъали, кѐп оздуруп барасан...

– Оздуруп чу барасан сен... Магъа гиччи шуба да кълызганып, башганы гийиндиреген...

– Айтып тураман чы... Стихилер... Шиърулар... Сагъа да язганман чы.

Сен бар якългъа кълрайман мен гъласирет,

Кълларымдан этип ялган турнама...

Арабызда гѐрюп болмас тавлар бар,

Урлама сен юрегимни, урлама...

– Гъали сени турнамаларынг башгъа якългъа бакълган... Ялган турнама? Сени бары да затынг ялган... Шону да башгъа биревге язган болгансандыр...

Шиъруну адреси болмай. Бир шиъру булан онавну башын чырмап да бола дей эдинг объюнг...Алда...

– Алда бола эди, гъали болмай... Халкъ гъакъыллы болгъан...

– Озокъда, болгъан. Бир керен чечине, сен буса ону сав объмюрю гийиндирме герексен... Магъа буса бир гиччи шуба алып болмайсан...

–100 мингге алгъан шубангны да гиймейсен чи...

– Вуя... Кюлетме мени бир ерлеримни... 10 йыл алда алгъан шубаны айтамысан? Давно моддан чыкъгъан...

Эки дуа да охуп атака этме башладым.

– Алагъанда чы айтмай эдинг олай. Бир алса сав объмюрге бола дей эдинг. Алда йимик къышлар болмай дегенде де тынгламадыңг. Айт чы, он йылны ичинде нече керен гийгенсен? Кёп алгъанда, он керен...Бир гийгенинг он минг манатгъа олтура. Королева, пачаны къатыны. Мен бираз къолай машин алып болмайман. Эрген якъмакъ учун, шо хытыры чыкъгъан машинни тебере туруп, ичим къотарылып гетме аз къала, ремонт эте туруп, тырнакъларымны арасына не порошоклар булан жувса да таймайгъан кюйде май синген. Май синген, бираздан шо машин май мозгилериме, баш майыма етишежек...

– Бир чечинген тиштайпаны сав объмюр гийиндире бусанг, кёп бола май шонда етишгени, магъа буса бир къарыш чакъы гиччи шуба алма ярамай... Етген биревлени гийиндирме ярай.

– Токъта чы...Шо уллу шубангдан гиччи шуба этип болмаймы?

– Не зааааааат? Не болгъан сагъа, къасарткъы хапгъан адам йимик, тайышгъанмысан? Сав объмюрюнг гийиндирип турагъан адамгъа чы алгъансандыр кёп эртеден...

Сабурлугъумну сакълама къарайман, чыдайман, тек татавул йырылып гетме тура... «Сакълан бираз дагъы да» дей онг инбашымдагъы малайигим, «бас бирни» дей солдагъысы... Чыдайым, чыдайым, ташгъын осал болуп геле...

– Мен биревню де гийиндирмеймен... Нече керен айтып тураман? Сени мен айтгъан зат бир къулагъынгдан гирип, биревюсюнден чыгъа, просто сквозняксан... челтир... уллу гёзлю сетка.

– Магъа атлар такъма къарама... О гийиндирегенинге такъ... Огъар ахырынчы гезик не алдыңг? Гы?

Эргишини юреги ташдан буса да бу замангъа увалар эди, меники чоюн темирден буса ярай. Ялыны гючлю болгъан сайын темир де ирий чи... Малайик маслагъат эте. Сабур бол! Сабур бол!

– Мен биревге де бир зат да ал-май-ман... Ги-йин-дир-мей-мен... Башым астаракъ булан къайнама башлай тура... Аптечкадагъы кёмек этер йимик дарманланы атларын эсгеремен... Аспирин...Анаприлин... Атеналол... Карвалол... Валерианка... Ибуклин...

– Сен сав гюн такси гъайдап янгыз 500-1000 манат этип къоямысан? Яда бардачокгъа яшырамысан???

– Я, мени хытыр машиниме халкъ чаба туруп мене деп эсинге гелеми... Къыстав вакътиде, янгур явагъанда. Мени машиним шолайлагъа темир зонтик, гирип яшынмагъа...Бир керен уч ай жыйып отуз минг берген эдим, базаргъа барып, уч сагъатдан тапанча ургъандай этди. Къардаш тойгъа деп янгы гёлек алды, шолагъа ошайгъан туфлилер, гиччи сумка, гиччисине капот, уллусуна кофта.

Гъали буса шо дёрт сатыр... Мен шунча да шулай гениальный шаир экенимни билмей эдим. Дёрт сатыр аглюге ала-пелекет салды. Къурдашларым сан этмей эди. Таш йимик аглюню дам-дагъыр этме тура чы... Алда эришив болса, атышыв бир топдан урула эди, гъали гъар сатыргъа бир тюбек болуп, дёрт атылагъан тюбекден япай. Тюбек чи недир, пулемётдан себелей...

– Нете, мен сени машинингден тиштайпаланы чачларын, заколкаларын аз тапгъанманмы?

– Нени де сёйлеме, мен такси гъайдайман, шонда ким де олтура... Не чачлар, не заколкалар...? Арив акъча алып гелгенде чи пысасан, къаймакъдан тойгъан мишик йимик...

– Ач мишиклер таласын сени... Шу эркин дюньядада ач да турайыкъмы-ы-ы?

Ваааа! Адам адамны бир пуд туз ашамаса танымай дей, эгер де ичеген гишини бир шиша гъаракъы булан да тергеп бола бусанг, тиштайпаны буса бир керен ачувун чыгъаргъанда танып боласан. Къарагъыз гъали бугъар... Аждагъааа. Тюгюл, аждагъа – анасы, бу аждагъаны баласы... Авузундан ялын чыкъса, оъзю болуп къала эди...

– Мен чи шекленемен сен кимни гийиндирегенни???

Тамаша болуп гетдим, оъзюм де билмей, кимни гийиндиремен экен? Шо хабар битди деп тура эдим, бу буса сёне турагъан печге бир челек бензин себип къойду...

– Кимдир?

– Тюпдеги орамда яшайгъан къысыр Къыстаман...

– Не за-а-а-а-а-т? Къыстаман-н-н-н-н-н?

– Гъар гюн шагъаргъа сени булан да гете, бир гийгенин бир гиймей де айланагъан Къыстаман, къысдырылып къалгъыр... Шону да бар гиччи шубасы...

– Гъавайын элтеменми, шону да, уъч студент къызланы да алып бараман чы. Башгъалар адам гёзлеп тургъанча мени кисеме эртерек 200 манат къона...

– Сонг шо акъча, жымчыкъ йимик учуп, шону гиччи шубасыны кисесине къона... Бираз кёп болгъанда къаркъарасына капот болуп ясала, аякъларына туфлилер болуп гийиле...

– Мени эки юз манатыма къарайгъан ери ёкъ ону, ол кафени арендагъа, ижарагъа алып ишлете. Яхшы къазана... Бары да такси гъайдайгъанлар шонда ашайбыз...

– Гъа-а-а, олаймы, гъали англашынды. Ол сагъа береген ашгъа дарман къошуп берген... Башынг огъар айлангъан, шиърулар да огъар языла...

– Бакъмайман ва язмайман... Сени сыпатынга бакъгъаным йигирма беш йыл бола... Мени чагъыммы тиштайпаланы артындан чабып юрюйген?!

... Гертиси шу къавгъадан ялкъдым... Давну битдирме сюемен... Ол буса толу кюйде мени дагъытма сюе. Капитуляция тарыкъ... Ёкъ... ёкъ... Болмас...

– Шону уъстюндеги къысгъа шубаны да сен алгъанмысан?

– Мен ону уъстюне къарап турмайман...

– Сразу чечиндирип къоямысан?

Сабурулукъ... сабурулукъ, – деп, онг малайигим башымны сыйпай. – Чечиндирмеймен... Сен не сёйлейсен, айтмаса къоймайсан, мен чи сагъа къысгъа шуба алма деп акъча жыйып айланаман... Сен буса сюлюк болуп къара къанымны соруп турасан...

Ол дагъы да кѐп затлар айтма суйген эди, тек къысгъа шубаны хабары ону кеплендирип къойду. Тезликде ичиндеги агъувун да тайдырып, магъа аркъасын да бакъдырып, озъюню мурадына да етишип, ятды ва шоссагъат юхлап да къалды. Агъуву тайгъан йылан къоркъунчлу болмай чы, тез чечинип, мен де ятдым...

Къарайман, юхлап турагъан кюйде иржая... Кюйге къарагъанда, янгы къысгъа шубаны гийип, гюзгюню алдында къуймурлана. Яда буса мени де, Къыстаманны да баштигибизден терекге де тагъып, къамучулап тура... Дагъы ёкъ эсе шулай арив, къанып иржаймас эди.

Озюн сююп алгъанман чы, инкубатордан янгы чыкыгъан жижек йимик зат эди, гъали... Аста сѐйлейим, уянып да къалар. Къысгъа шуба алажакъман деп чи айтдым, алмасам, кююм ёкъ. Аявлум, сююп алгъаным, гиччи аждагъам ва жижегим... Къысгъа шубаны хабарын узун этмей, тез-тез алайым... 8 март байрамны арасында 23 феврал бар, эргишилени гюню. Тиштайпалар учун тергев диктант... Хаталар аз этсе, озлеге яхшы чы...

***

Уый эсси ювугъуна озъюню кассеталарын гѐрсете. Бирисини уьстюнде къызыл гъыз бар.

– Шу кассетаны барындан да кѐп сюемен,– дей.

– Неге?

– Шунда къатынымны сѐйлейгени язылгъан. Суйгенде сѐйлетип, суйгенде токътатып болагъангъа шу кассета магъа бек аявлу.

***

Кѐп ичеген адам сувукъ сындырып авруй.

– Сав оьмюрюм ичимни яллатагъан ичкилер ичип тургъан эдим, гъали бса уьшноп оьле тураман,– деп талчыкыгъан.

***

Къонакъ уйге гелген адам номер ала туруп:

– Мени эртен сагъат алтыда уятма герек эди,– дей.

– Яхшы, уятарбыз,– дей гюл йимик арив администратор къыз.

– Мен яхшы кюйде оьпмесе уянмайман, – дей къонакъ.

– Яхшы, мен поллар жувагъан къатынгъа айтарман, – деген къыз.

***

Гюнден гюн эсим тайып, озюм этеген ишни терсине этеген болуп тураман,– дей бирев къурдашына.

– Не болгъан?

– Не болагъандыр, эртен ашама олтургъанда, къатынымны оьбемен деп, йымырткъаны оьпдюм, чай къашыкъ булан йымырткъаны сындыраман деп, къатынны мангалайына уруп къойгъанман.

***

– Билемисен, мен сени йимик бир-нече къатынны сакълап боламан, – деп, эри къатынына макътана.

– Кѐп яхшы. Аявлум, тангала анамны да, къызардашымны да гелтиремен,– дей къатыны.

СЕКСЕНЛЕГЕ ЕТЕ-ЕТМЕЙ КЪАЛГЪАНДА...

Декабрь айны сегизинчи гюню къачан гелер экен деп турагъан заманларыбыз бар эди: 1940-нчы йылны шо гюнюнде бизин Халкъ учун Ботаюртланы «йайнап чыкыгъан», мени де жан къурдашым Абдулгъаким дюньягъа гелгенин сюнююп къаршылай эдик. 2019-нчу йылны уллу чиллесини он экинчи гюнюнден тутуп, ону биревю дюньягъа гечген гюнюн сагъынчылыкны гюнюрт ғыавасы булан ичгына туруп, кюстюн тыныш алагъан болдукъ...

... «Эр булан эс къартайыр» де айтыв бар. Амма эгиликни авлары-чанлары басмайгъан эсделиклер де аз тюгюлдюр. 1961-нчи йылда В.И.Ленини атындагы Дагъыстан пачалыкъ университетни филология факультетини рус-дагъыстан бёлюгюню къумукъ гюбюне охума тюшген биз 19 адам (16 улан ва 3 кызыяш) бар эдик. Шоланы арасында мен охувгъа геч къошулдум. Себеби не десегиз, уыч экзаменден бирисин (къумукъ тилден ва адабиятдан) «4» алсам да, не буса да билмеймен, конкурсдан ойтмейли, башымы да салландырып, Яхсайгъа уйге къайтмагъа тюшдю. Шо йылны ноябрь айында документлеримни алайым деп гелгенде, комиссияны башчысы, эсимде бар, Багъандов деген бир саламат гиши фамилимни айтгъанда, «Сен нечик къыйматлар алгъан эдинг?» – деп сорады. Жавап бергенден сонг, «Билемисен, сени кандидат этип алмагъа бажарыла, эгер биринчи сессияны экзаменлерин ва зачётларын тюгенли кюйде берсенг, студентликге чыгъармагъа имканлыкъ бар», – деди. Шолайлыкъда, декабри 1-нден тутуп студентге кандидат болуп, шолада охуйгъандан берли ювугъум (Аллагъ рагъмат этсин. Амин) Бекмурзаев Магъадин булан бир партада олтуруп, охума башладым. Къышгы сессиядан сюрюнемей-хабынмай оытдюм. Экинчи семестрни орус тилден практика курсдан дарс береген муаллим Георгий Николаевич Сивридини тергев диктантындан башладыкъ. Гезикли дарсны ачып битгендокъ, ол биз алгъан къыйматланы билдирди, бироз ойлашып, тамаша болуп, магъа: «Булай билимли, сен гъали болгъунча къайда эдинг?» – деп сорады. Сонг – эндиден сонг сен гъона шу уланны кырыйында олтуражакъсан», – деп, артагъы партада олтургъан, алашаракъ, бироз сынтыкълайгъан, тору тюсю, бурма чачлы Абдулгъаким Гъажиевни яндавурунда ер берди. Дагъы да, иржая туруп: «Бекмурзаев диктантлардан «ортадан» башгъа къыймат алмагъан, гъали буса, кюйге къарагъанда, сени кёмегинг булан «яхшыгъа» ес болгъан» – деди...

... Бизин факультетде эки адабият кружок бар эди: бириси – Салав Магъамматсалихович Алиевни ёлбашчылыгыны тюбюнде иш гёреген, там газети де булангы «Чечеклер» эди, мунда бизин арабызда Абдулкерим Залимханов, Бадрутдин Магъамматов, Абзайдин Гъамитов, Агъмат Жачаев, Маржанат Тулпарханова (Абукова), кёп йылланы узагында Паравулну орта школасыны директору болуп загъмат тёкген Жамалитдин Магъаммаев, Башлыгентни школасыны директору ва Къаягент районуну ёлбашчысы болуп кёп йыллар загъмат тёкген Атав Къурбанов, рус бёлюкден гелип ортакъчылыкъ этеген Абдуллабек

Абдуллабеков да бар эди; экинчиси – Лира Ивановна Мегаеваны ёлбашчылыгы булан ишлейген орус адабият кружогу эди. Абдулгъаким де, мен де эки де адабият бирлешивню ортакчылары эдик. Экинчисинде бизин булан, оъзю бизден бир-нече йылгъа яш, бек жагълыгы булангы Къазбек Султанов да бар эди. Ондан къайры да кёп йылланы боюнда Яхсай орта школасыны директору, сонг буса Хасавюрт районуноу ёлбашчысы болуп ишлеген Магъадин Бекмурзаев, бюгюн де Бугленни гъюрметли тамазасы Гъабитов Гъабит, шолай да Оьркъазаныш школану директору болуп ишлеген Гъажимурат Жапаров, Къаягент районуноу Алхожагент юртдагы школану директору болуп ишлеген Айдемиров Айдемир – булар барыбыз да «Чечеклерден» къанатланып чыкыгъанбыз...

«Эснегенде эсге геле заманлар» дегенлейин, Абдулгъаким булан мени университет йылларыбыздан дагы да бир-эки мюгълетлени эсгермеге сюемен. Факультетни охув программаларындан гъасил болуп, выразительное чтение деген дарсны Дагыстанны рус театрыны артистлери эр-къатын Овчинниковлар юрюте эдилер. Бара-бара дарсларыбыз драматический кружокгъа айланып къалды демеге ярай. 1965-нчи йылда М.А.Шолоховну 60 йыллыкъ юбилейине багышлап, бизин кружокну «артистлери» болуп Абдулгъаким де, мен де, оъзге студент уланлар ва къызлар Магъачкъалада (ДГУ, ДГПИ, III Интернационалны атындагы клуб), олай да районланы (Дербент, Дагони, Къызылюрт, Дубки) сагъналарында уллу язвчуну «Тихий Дон», «Поднятая целина», «Судьба человека» деген асарларындан айры-айры гесеклерин болгъан кююбюзде гёрсетмеге къарадыкъ. Шолай, Шолоховну «Адамны къысматы» деген хабарыны немис плендеги игити Андрей Соколовну намусгъа къалып, сыр билдирмейли, «артист» Абдулгъаким немислени къолундан алып, закустесиз, стаканлап ичеген гъаракысы булан пленден къутулгъан кюю къаравчуланы къурчун къандырагъан сураты бюгюн де гёзюмню алдында демеге боламан. Тап шо кюйде, «Тихий Дондан» Аксиньяны къабуруну уьстюнде Григорий Мелеховну ичгынып чыгъагъан сёзлери Абдулгъакимни авузундан таба къаравчуланы юреклерин йымышатагъаны да гёзалдымда. «Поднятая целина»дан «къатын къалмагъалны» сёндюрген, партия ячейканы ёлбашчысы Макар Нагульнов болуп ойнагъаным университетни комсомол къурумуну (секретары – сонг-сонг Дагыстан республиканы башлапгы Президенти М.Г.Алиевни) таклифине гёре, коммунист партиягъа гирмеге ёл ачгъан эди. «Артистлик» биографиябыз шону булан тамамланмады: шо йылларда Уильям Шекспир тувгъанлы 400 йыл болагъанны къаршыламакъ учун, оьрде эсгерилген артистлени режиссёрлугъу булан ингилис драматургну «Отелло» деген трагедиясындан бир гёрюнюшню – асарны баш игити Отелло (Абдулгъаким!) къатыны Дездемонаны оьлтюреген, чинк де «авур» суратны – гёрсетмеге аппа-акъ Абдулгъаким къап-къара маврны кебине гирген кюю гёзюмню алдында тура (магъа буса вагыши хасиятлы Ягону оъзюню къатыны Эмилияны бичакълап оьлтюреген келпетин гёрсетмеге тюшген эди).

... Амма барындан да бек сагъынч кюйде тиегени – Абдулгъакимни мандалинасы, ону макъамына гёре къонкъурав тавушу булан йырлайгъан йырлары бизин студент мажлислерибизни чинк де гёзел мюгълетлери эди...

Мени ювугъум Абдулгъакимни инг де уллу маъналы хасиятын не зат белгилей деп сораса, мен ону оъзю яшавда тутгъан мукъыятлыгъын эсгерир эдим. Мен айтагъан мукъыятлыкъ, озокда, инг башлап ону касбу гъаракатыны, ча-

лышывуну, загъматыны тюшюмюн исбатлайгъан далил бола. Абдулгъаким оьзюню бютюн загъмат оьмюрюн уьч къабатлы (томлу) уллу ахтарыв къаланы (китапланы дужунун) къуруп, яшавгъа чыгъарып, тюрк тилли дюньягъа яймакъ учун багъышлады. Оьз гъакъылы булан ойлашып, бойнуна алып, шолай уллу, герти маънасын ачып айтсакъ, зор жаваплы ватандашлыкъ, милли намусгъа егилмек ким буса да тавакеллик этердей иш тюгюл. Шо Къаланы эки къабаты, демек, эки китабын Абдулгъаким оьзюню савунда басмадан чыкъгъанын гёрюп сююнгени бизге де бир маслагъатдыр. Сёзюм тутумлу болсун учун бир-бир мисалланы эсгерсек де кёп затгъа гёэюбюз ачылар деп гъисап этемен:

1. Абдулгъаким Гъажиев тизип, тюзлеп ва баш сёз язып, Бадрутдинни редакторлугъу булан 2018-нчи йылда басмадан чыкъгъан «Къумукъ халкъны айтывлары ва аталар сёзлери» деген китапны ичиндеги он сегиз мингден де артыкъ халкъ авуз яратывчулугъуну асарлары барысы да ону итти гёзю ва бай ахтарыв сынаву булан къурулгъан мармар ташдай белгили эсделиги демеге болабыз. Энни шо 18 000 айтывланы ва аталар сёзлеринни маъналарына, темаларына гёре тийишли кюйде ёрукъгъа гелтирмек учун, 54 бёлюкlege бёлмек учун, шо «ялкъывлу», «увакъ-тюек», «хымырлав», «инжив» ишлени кютмек учун, гъар бёлюклердеги айтывлагъа ва аталар сёзлерине баянлыкълар бермек учун, шолай да айтывланы ва аталар сёзлерин юзге ювукъ жыйывчуланы атларын йылы, макътавлу сёзлер булан эсгермек учун нечакъы тер тёмге герегин шо загъматны яшавгъа чыгъаргъан Абдулгъакимден къайры бирев де оьлчемеге, чекмеге болмас: 420 бетли бу къалын китапны багъасын токъташдырмагъа да къыйын уллу иш – игитликдир.

2. Абдулгъакимни шо унутулмас загъматыны мармар ташдай орта багъанасы, мени гъисабымда, ону экинчи тому болду. 500 сагъифалы бу Эпос йырлар деген экинчи бёлюгюндеги жаназыкъ байлыкъны милли тарихи маънасын айрыча эсгермеге тюше. Шо гъакъда айта турмайлы, Абдулгъакимни оьзюню хатын гелтирмекни umpагъатлы гъисап этдим: «Халкъ авуз яратывчулугъу гъар миллетни де адабиятыны ва бютюнлей маданиятыны аслу кюрчюсю. Юз ва гъатта минг йыллар алдын яратылгъан буса да, фольклор асарлары гъали де халкъны къурчун къандырта, къуванчлары булан ажайып къувандыра. Маъна ва чеберлик якъдан черсиз болуп токътайгъан кёп-кёп йырлар, айтывлар, ёмакълар, масаллар, хабарлар ва башгъалары гъалиги адабиятны да, оьзге тюрлю инче саниятланы да бай эте. Илму ва айрокъда техника бек оьсюп гетген бизин заманда инсанлар оьзлени инсанлыкъ хасиятларын, юрек талпынывларын, гъакъыл ва гъис назикликлерин-инчеликлерин, миллет мердешлерин тас этип къоярдан къоркъма къасткъылып, фольклоргъа хасокъда бек муштарлыкъ-иштагъылыкъ булан янашагъаны гёрюне... Бизин йырларыбыз бизин жанлы-ренкли тарихи ёлубуз. Олар бизин халкъыбызны къылыкъ-намасы да дюр, чеберлигини оьсювюню-тюрленивюню бир ажайып «гюзгюсю» де дюр. Къумукълар лап да оьр-тёр ерге нени сала болгъан? Йырлар гёрсетип турагъан кюйде – намусну! Бары зат, дюньягъа янашагъан бары янлары намус, ягъ, къылыкъ, эдеп, ёл-ёрукъ деген англавлардан таба оьтгериле. Намусу бар, намусгъа байлангъан адам осал ишлер этмес: элин, къардашын-къурдашын сатмас, тарыкъ болса, олар учун оьлюп гетер; мал-матагъ, оьрлюк-кюрлюк учун оьзденлигинден тёбен тюшмес, «ярлы бусам да, харлы тюгюлмен!» – деп, эркек сёзюм айтар ва шо сёзюне амин болур; гючсюзюню, оьксюзюню алдында гючюне

масайып, олагъа кырсайып айланмас – олагъа рагъмулу болур , оланы якъчысы-ярдымчысы болар... Къумукълар шо намус-намагъа юз йылланы боюнда амин болуп гелмеген буса, озлени озлер миллет гысапда да ? болмас эдилер, неге тююл, аз санавлу халкъыбыз яшайгъан, яшынмагъа тюшсе, бийик тавлары да, кеп уллу, къалын орманлыкълары да ёкъ, бизин тоуракълагъа гезю къалгъан, дос болабыз деп гылла этип гелип, ес болмагъа къарагъанлар да, елигип гелгенлер де тарихибизде сансыз-санавсуз болгъан...

3. Дагъыстанны халкъ шаири Аتكъай Гъажаматовну халкъ авуз яратывчулукъну варислигин жыйывгъа этген зор къошумун гёрсетеген кинону сиптечиси ва аслу автору болмакълыкъ Абдулгъаким Гъажиевни гъаракатлы чалышывун милли инче саниятны тарихинде сакъланажакъ эсделик таш багъанасына тенг гёремен.

4. Бютюн дюньяны гуманитар мадани майданына белгили, Таргъу тамурлу машгъур ата-бала Арсений ва Андрей Тарковскийлени яшавун ва шавлалы яратывчулугъун чечеген китапны басмадан чыгып яйылмагъы, аслу гьалда, Абдулгъаким Гъажиевни къаныгъывлу кюйдеги чалышывуну, гъаракатыны натижасы болмакъ – ону нюрлю келпетин, абурун-сыйын къумукъ халкъны арасында дагъыдан-дагъы оьрге-тёрге гётерди.

Гёрю гезге алашаракъ битимли ювугъум алп юрекли, чомарт хасиятлы эр эди. Мени гезюмню алдында оьтген ону оьмюрюню, илмуда етишген даражаларыны уьстюнден кеп ойлашаман. Тарихибизде ону мисалын ким булан тенглемеге болур эдик деген соравгъа къайтып-къайтып гелемен. Шогъар жавапланы бирисин мен Магъаммат-Апенди Османовну «Эренлер деген булан эр болмас» деген ширусуну майданында табаман:

Эренлер деген булан эр болмас,
Эренлер бары бирдей тенг болмас.
Эренлерде эр бардыр
Ойламай айтар сёзюн айтмайгъан,
Къойман деп, Азирейил гелсе де,
Замансыз азиз жанын берсе де,
Гъакъылына герти ойлашып сёз айтса,
Айтгъанындан гъеч бурулуп къайтмайгъан.
Оьмюрде кеп къыйынлар гёрсе де,
Дюньяны пачалыгъын берсе де,
Дюньяны татлилигин татып да,
Дамагълыкъдан эр намусун сатмайгъан.

Абдулгъакимни де, мени де арабыздагъы къурдашлыкъ, бавур этдей биригип дегенлей, байлангъанлы 60 йылгъа тармашгъан эди. Озокъда, кеп сувлар тёбен акъгъан буса да, иш йылланы санавунда тююл: Абдулгъаким булан бирче биз гечген гечивлени яшав мезгил деген англавну генг оьлчевлеринде – хронотоп маънасында – алсакъ, гысабын этмеге де, суратлап сёйлемеге де тилимни гючю чатмай. Охувубуз да, студент яшавубуз да, ондан сонгъу аслу гьалда касбубуз да, агълюлерибиз булан барыш-гелиш аралыкъларыбыз да – барысы да бир-бири булан ийленип-къатналып, энни Аллагъдан къайры бир зат да айырмагъа болмайгъан жан къурдашлыкъ ювугъум Абдулгъакимни алимлигини де, адамлыгъыны да даражаларыны гъакъында кимден де яхшы да билемен, кимден де кем болмайгъан кюйде айтмагъа да ёлум бар деп гысап

этемен. Абдулгъаким анадаш къумукъ халкъыны авуз яратывчулукъ ва адабият мердешлерин уйренип, ахтарып ва билгенин озге миллетлени чеберлик варисликлери булан тенгледирип къарамакъны озюне илму-ахтарып маякъ этип сайлады. Шо ёлунда ювугъум Абдулгъаким етишген инг де оър ва инг де гьюрметли даражаланы билмейген бир къумукъ да ёкъдур деп эсиме геле. О чу недир – Абдулгъаким Гъажиев бюгюн савлай Темиркъязыкъ Кавказда халкъ авуз яратывчулукъну тарихин ва бюгюнгю гъалын ахтарагъан фольклористика илмуну Тамазасы демеге ярай!

Аллагъны къадары булан Абдулгъаким биревю дюнъягъа гёчдю, бюгюн биз ондан айырылдыкъ. Абдулгъаким ювугъумну илиякълы сёзю де, батыр-эркек хасияты да, адил нюрлю келпети де эсимден де, гёзалдымдан да таймажакъ. Магъа савгъат этип берген «Къумукъ халкъ авуз яратывчулугъу» деген китабында ол озю язгъан сёзлер булан савболлашыв сёзюмню битдиремен:

«Ювугъум, пикрудашым Забитге гъакъ юрекден кёп яхшылыкълар ёран – Абдулгъаким. 16.11.2005 й.»

«Ювугъум Забитге, айтывланы жыйывгъа да кёп къошум этген алимге – гъакъ юрекден кёп яхшылыкълар ёран, Абдулгъаким. 08.02. 2018.»

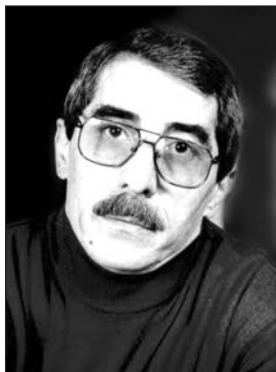
«Аявлу Забит!

Эки ювукъ болдукъ агъа-инидей,

Илму болду ювукъланы экинчи зор динидей! Абдулгъаким. 14. 10. 2018 й.»

Забит АКАВОВ,
филология илмуланы доктору

Биймурза МАНТАЕВ

ЭСГИ ТИРМЕННИ КЪАЛКЪЫСЫНДАГЪЫ ОЮНЛАР

Эки бѐлюкю пьеса.

ОРТАКЪЧЫЛЫКЪ ЭТЕГЕНЛЕР:

СУЛЕЙМАН

САЛИМ

АЛИМ

АЙГЮЛ

Дагъыстан тав этеги. Бугюнлер.

БИРИНЧИ БѐЛЮК.

АЛИМ. Яратгъаныбызгъа макътав, етишдик.

САЛИМ. Сюйреле туруп.

АЛИМ. Гъаран - гъаран.

САЛИМ. Тек бир зат сююндюре – сюйкелип гелмегеник.

АЛИМ. Тюнегюн биз, бугюнден эсе енгил гѐтерилген эдик.

САЛИМ. Бугюн биз тюнегюнден эсе уллубуз. Аллагъны савлай бир гюнюне.

АЛИМ. Ата-бабаларыбыз бизге уллу къуллукъ этип гетген. Къабурлагъа лап да тик тавну тик бетин сайлагъан.

САЛИМ. Гечип къояйыкъ оланы. Олар не билсин биз, эки де бузукъ къарт, гъар гюн мунда оърленежекни.

АЛИМ. Бузукъ бусакъ да, тюгюл бусакъ да, сынларыбыз чы бек тизив!

САЛИМ. Тюз айтасан. Накъышлы буса сынларыбыз дагъы да тизив болажакъ эди!

АЛИМ. Сынларыбызгъа атларыбызны язсакъ яхшы эди.

САЛИМ. Мен сагъа ону айтагъаным кѐп бола, сен буса кѐклерде учуп айланасан. Къаракъуш!

АЛИМ. Къаракъуш деме магъа! Къарчыгъаман! Тюшюмде къарчыгъадай кѐклерде учаман!

САЛИМ. Сакъ бол. Сын ташынга атынгны язма геч болуп кълмасын.

АЛИМ. Сени сын ташынга да кѣп кълмагъан мунда пайдасыз ятмагъа.

САЛИМ. Билемен. Кѣп кълмагъан. Бу дюньяда узакъ зат ѳкъ. Янгыз шу ай узакъ заман ярыкъ бере.

АЛИМ. Тюз айтасан. Шу ай дюньяда къабурлар ѳкъ замандан берли ярыкъ бере.

САЛИМ. Дюр. Шу ай Аллагъны биричи – Адам Пайхаммарны ѳзюне де ярыкъ берген. Гъали буса бизге ярыкъ бере.

АЛИМ. Бизге тююл. Тирменни кълккъысындагъы ап-акъ орунну есисине ярыкъ бере.

САЛИМ. Къой шо тирменчини. Ол Айгъа ес тююл.

АЛИМ. Ай огъар ярыкъ бере. Огъар! Бизге буса ону жылтыву кългъан.

САЛИМ. Гюлеме. Гюнагъ къазанма. Сын ташынгны чангын сибир, сонг, уъстюнде де олтуруп, тирменчини гѣзле.

АЛИМ. Дагъы кюй ѳкъ. Гѣзлербиз. Биринчилей тююл... Тез арада ол тирменни кълккъысына ѳрленмежек! Гъали де сав сагъат сама олжасы булан ондан-мундан сѣйлежек!

САЛИМ. О сени ишинг тююл, Алим! Ону, не суйсе де, нечакъы суйсе де, олжасы булан сѣйлемеге ихтияры бар! Ол – ону законлу олжасы!

АЛИМ. Таман! Олжасы! Олжасы деп кълдын! Мен де билемен огъар ол ким болагъанны!

Сыйырны бек мюнгюрейген авазы геле.

САЛИМ. Бу гуче де шо Умардан кългъан къатынны сыйыры кычыра!

АЛИМ. Амалсыз! Гъали де савулмагъан! Елини авуртадыр.

САЛИМ. Сен жиенгни жувма унутуп сама кълмадынгмы?

АЛИМ. Сав бир сагъат кириндиргенмен жиемни булакъ сувда.

САЛИМ. Мен де ѳзюмню жиемни салкъын сувда чайындырдым... Салкъын жие булан пус ташлап турагъан лаваш! Айгюл бизге исси лавашлар да бережек кълккъыда!

АЛИМ. Тюз сѣйлемейсен! Биз оланы ашына сутурланып бармайбыз тирменни кълккъысына! Биз ач бюрчелер тююлбюз!

САЛИМ. Билемен. Биз токъ бюрчелербиз.

АЛИМ. Тирмечиге кълккъыгъа чыкъма заман болмагъанмы?!

САЛИМ. Чыда бираз. Гъали чыгъар... Сонг да ѳзюнгню онда саламат тут! Йыракъ-йыракъ кѣкдеги къап-къара къара тешикни гъакъында тирмечиге сорайгъан кююнгню къой! Ачувландырма ону!

АЛИМ. Яшама уйретме мени. Сен мени бабам да тююлсен. Атам да тююлсен. Ийис-пус тиеген кърдашым да тююлсен.

САЛИМ. Мен сени ювугъунгман, Алим. Биз чи яшдан берли ювукъларбыз. О буса – кърдашлыкъдан да артыкъ... Суйсенг, мени сынташыма сени атынгны да яздырайым?

АЛИМ. Тарыкъ тююл. Мени атымны язмагъа мени ѳзюмню сын ташым бар.

САЛИМ. Мен онда бизин дослугъубузну гъакъында язадырарман. Сени кепинге гележек.

АЛИМ (*тура*). Сен не дослукъну гъакъында сѣйлейсен, Салим?! Сен чи шу эсги къабурлардагъы мени ериме сутурландынг! Мени ахырынчы къонушума еслик этме суюсен! Ёкъ, мен рази тююлмен. Сени сынташында мени атымны эсгерме!

САЛИМ. Я-аа, яхшы! Яздырмасман!.. Бу гече ытесиз атив гече. Юваш. Сютдей ярыкъ.

АЛИМ. Гы, ташында мени гыакъымда не сёзлер яздыражакъсан?

САЛИМ. Тюнегюнго гече де бизин атив къаршылады!

АЛИМ (*огъар багъын юрюн*). Сен магъа жавап бермединг!

САЛИМ. Шулай гечелерде янгыдан тувма сюесен!

АЛИМ. Сен мени ачувландырма! Мен булай да, тирменчиге чыкъгъан ачувумдан, не этегенни билмеймен! Сёйле! Не яздыражакъсан?!

САЛИМ. Яхшы. Тынгла... Мунда Алимни яшдан берлиги ювугъу – Салим гёмюлген. Олар экиси де бир гюн тувгъан...

АЛИМ. Экиси де – тангда тувгъан.

САЛИМ. Экиси де тангда. Экиси де бир гюн оылмеге бир- бирине сёз де берген...

АЛИМ. Экиси де – тангда.

САЛИМ. Озокда, тангда... Олар бирче ысген. Бирче акация терекни татли акъ чечеклерин де ашагъан...

АЛИМ. Эрген танг булан, устыонден чыгъы да таймагъан кюйде.

САЛИМ. Ашай-ашай шо чыгъы да таймагъан акация терекни татли чечеклерин экиси де, гыакъылын тас этип къоя... Абзарында шо акация терек ысеген хоншу къыз саялы гыакъылын тас этип къоялар. Шо хоншу къызны аты буса...

АЛИМ. Токъта. (*Таягъын ону къурсагъына тюрте*). Ону атын сынташгъа язма.

САЛИМ. Сен мени заманында токътатдынг.

АЛИМ. Атын эсгерме. «Хоншу къыз» де. «Гёзел къыз» де.

САЛИМ. Шо гёзел хоншу къыз саялы.

АЛИМ. Лап да гёзел хоншу къыз саялы!

САЛИМ. Дюр. Лап да гёзел хоншу къыз саялы экиси де гыакъылын тас эте... Сонг буса, дав битмеге алты ай къалгъан да, экиси де фронтгъа гете...

АЛИМ. Экиси де шонда къоччакъ кюйде дав да эте! Анасын саттыхым!

САЛИМ. Дав битген сонг экиси де юртуна къайта...

АЛИМ (*йырлай*). Вай мени жандай досум... Сонг не болду дагъы бизин ахырыбыз?

САЛИМ. Ахырыбыз буса нече де бузукъ болду!.. Эки де ювукъну шо лап да гёзел хоншу къызны алма жаны гъасирет эди! Амма бир- бирине хатир этип, шо лап да гёзел хоншу къызны къатын этип «сен ал», «ёкъ, сен ал», «сен насипли бол, ювугъум!», «сен насипли бол, ювугъум!», – дей турдулар...

АЛИМ. Муна саптакъсыз гъайгевлер! Булай бузукъланы дюнья гёрмеген!

САЛИМ. Булар шо лап да гёзел хоншу къызны бир-бирине саллай туруп, ону юртну ариги башында яшайгъан тирменчи Сулейман алып къоя!..

АЛИМ. Токъта! Сен гъали де янгылыш затны яздыра турасан. Тирменчини атын тутма! Шулай яздыр, шо лап да гёзел къызны къатын этип, гъар заман уьюнде уну бар адам алды деп!

САЛИМ. Тап шолай яздырарман. Шо заман эки де ювукъ, бек алгъасап, хоншу юртдан эки эгиз къызардашланы гелешелер. Ювукъланы къатынлары, олар булан авзундан сёз чыгъармагъан кююнде пусуп яшадылар. Олагъа уй толтуруп яшлар да тапдылар. Къыркъ сегиз къышдан сонг, о дюньягъа да гетдилер. Бириси – талатгюн ...

АЛИМ. Биревюсю – арбагыгон... Дюр. Озокда, эгизлени де сын ташда эсгерме тюшежек. Тек бир сын ташгъа онча сёзню сыйдырма кыйын.

САЛИМ. Мен сыйдыражакъман. Сёзлени увакъдан яздырыжакъман.

АЛИМ. Сёзлени эки де сын ташгъа яздыр. Сеникине де, меникине де. Сен разимисен?

САЛИМ. Разимен. *(Ону янына бара)*. Сонг... Сонг... Гъа-а, сонг Салим оъзюню ювугъу Алимге васият эте – уьюн, бавун, эчкилерин, тавукъларын, тери тонун, гъаса таягъын, оъзюню багъалы шишалары булангъы яп-янгы гёзелдириклерин...

АЛИМ. Алгъасамай, гезиги булан айт. Онча зат бирден мени эсимде къалмажакъ.

САЛИМ. Салим дагъы да оъзюню ювугъуна Алимге бухари бёркюн, уйде гиеген янгы мачийлерин, янгы балтасын, янгы бизин де васият эте...

АЛИМ. Къысгъача айтгъанда, сен оъзюнгню гебинингден къайры, бары затны магъа къоясан.

САЛИМ. Тюз англадың.

АЛИМ. Эсде ёкъдан бу васият да къайдан чыкъды? Мен о гъакъда биринчилей эшитемен.

САЛИМ. Шо ойгъа мен оъзюм де гъали гелдим. Къабурланы къапусуну алдында олтургъанда башынга арив гъакъыллы ойлар геле. Мени бёркюм сагъа арив яражакъ.

АЛИМ. Гёзелдириклеринг янынгдамы?

САЛИМ. Дюр. Гёзелдириклер де янымда, ону къутугъу да янымда. Тек, къан явгъур, бизни кисеме салма унутуп къалгъанман.

АЛИМ. Сен магъа васият этген затланы арасындан гъалиге магъа янгыз гёзелдириклер тарыкъ.

САЛИМ. Ма, ал. Къолла.

АЛИМ. Булай багъалы гёзелдириклени аяп сакълама герек. Къутугъун да бер.

САЛИМ. Ал, анасын сатдыхым, къутугъун да ал!

АЛИМ. Вая-а, бу не гёзелдириклердир сен берген?! Муну багъалы шишаларындан ёкъ затланы да гёремен!

САЛИМ. Гъы, не гёрдюнг? Ювугъунга да айт.

АЛИМ. Бирден гёрюнюп, бирден тайып къалды... Тек не гёрюнгенни мен сагъа айтмажакъман.

САЛИМ. Мен васиятымны алышдыраман. Гёзелдириклени оъзюме къояман. Не гёргенингни магъа айтмасанг...

АЛИМ. Яхшы. Тынгла. Айтайым магъа не гёрюнгенни! *(Олтуруп еринде, аста булан шыбышлай)*. Эсингдеми шо ачыкъ яшыл тюсдеги капот?!

САЛИМ. Амалсыз, о не замангъы капот?! Биз давгъа гетегенде бизин булан савболлашмагъа чыкъгъан эди шо хоншу къыз уьстюнде шо капот булан.

АЛИМ. Гёрдюм! Бираз алда гёрдюм ону! Уьстюнде шо ачыкъ яшыл капоту бар эди!

САЛИМ. Эзивюнде беш акъ тюймеси де бармы эди?

АЛИМ. Бар эди. Гъар енгинде буса уьчер тюйме.

САЛИМ. Дюр. Енглеринде уьчер тюйме... Сонг не болду?

АЛИМ. Не болагъандыр?! Шо капоту да булан гёзюме гёрюнюп, тайып, ёкъ болуп къалды.

САЛИМ (*туруп*). Гёзелдириклер кьулакъларынгни артын кьысмаймы?

АЛИМ. Ёкъ. Арив ярап кьала. Бурнумну уьстюнде де арив токътай.

САЛИМ. Буса – эсен такъ. Тангала сени башынгни докътурлагъа гёрсетме герек.

АЛИМ. Геч болгъан. Докътурлагъа мен сени булан кьурдаш болгъандокъ бармагъа герек эдим.

САЛИМ (*обзюню ташына бара*). Ялкьдым мен сенден, Алим!

АЛИМ (*тура*). Сенден мен де ялкьгъанман, Салим!

САЛИМ. Сайки, ачыкъ яшыл тюсюлю капот дагъы?!

АЛИМ. Дюр! Беш тюйме мунда, уьчер тюйме мунда да, мунда да...

Сувну ташлардан агъагъан тавушу эшитиле.

САЛИМ (*тура*). Сен ону шо ачыкъ яшыл капоту булан гёрмегенсен!

АЛИМ (*тура*). Мен ону шо ачыкъ яшыл тюсюлю капоту булан гёрдюм!

САЛИМ. Сен гёрмеге сюйгенсен! Сюйгенде буса – гёрюне!

АЛИМ. Сен де гёрежек эдинг шо сынташынга илинип кьалмагъан бусанг!

САЛИМ. Дюр чю дагъы... Сайки, шо атам замандагъы ачыкъ яшыл тюсюлю капоту да булан шу ай ярыкъ гечеде сени гёз алдынгда гезей... Сайки, гёзел хоншу кьыз гьали эс тапгъан... О заман ойлашма герек эди! Ол биле эди чи биздеги гьалны! Огъар нечик буса да англатма ярай эди чи, эки де эшекни кьайсын ушатагъанны!

АЛИМ (*ону янына барып*). Эки де эшекни кьайсын сайлагъан буса да, огъар эшек тюшежек эди!..

САЛИМ. Разимен. (*Тирмен бар янгъа кьарай*). Айгюл, уьюнде даим уну бар адам булан уьйленип тюз этген!

АЛИМ. Гьы, тюзюндюнгмю? (Огъар таякьны тюрте). Давдан сонггъу ачлыкь йьллар эсинге гелмедими? Ону атасы да, эки де уллу эркьардашы да давда кьалгъаны эсинге гелдими?..

САЛИМ. Тюртме магъа таягъынгни! Мени бары зат эсимде!

АЛИМ. Буса мен сагъа башгъа бир затны эсгерейим. Сен буса эсингде сакъла. Бизин бек тизив кьатынларыбыз бар эди. Тавушу чыкъмайгъан.

Сыйыр мюнгюрей.

САЛИМ. Тюз айтасан. Олар сёлемей эди. Даим пусуп турады. Оланы ашы да айтардай яман тюгюл эди.

АЛИМ. Амма гьар гезик ашына туз кьошма унутуп кьала эди. Осу да! Бусу да!

САЛИМ. Бурчну чу эсгерип де авара болмай эдилер. Не о! Не бу!

АЛИМ. Обмюр бою ашыбызны тузун да обзюбюз сала эдик, бурчун да. Сен де! Мен де!

САЛИМ. Тюз айтасан. Ай, не этермен, шолой болду. (*Тура*). Дува да охуп, эгизлени гечип де кьояйкъ. Туз саялы да, бурч саялы да. Айрокъда – туз саялы!

АЛИМ. Биз оланы тюнегюн гечдик чи. Бириси гюн де гечдик. Обтген сав язны узагъына да гечип тургъанбыз шоланы. Кьатынланы онча олай шашыртма да ярамай... (*Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу эшитиле*). Чыдамлыгъым битди. Не сюйсенг ойлаш мени гьакъымда. Мен сени шунда янгыз кьояман.

САЛИМ. Билемен. Бу намартлыкьны сен тезден ойлашгъансан.

АЛИМ. Обмюрюмде бир затны сама мен сенсиз этип боламанмы?! Маса-ла, сувъяравумну?!

Кёк кёюрей.

СУЛЕЙМАН (оюлмагъа багъып). Йибер! Тутма мени, Айгюл! Къоркъма, йыгъылмажакъман! Бугюн мени башым айланмай! Оьзюнгни ишлерингни гёр, Айгюл! Тангалагъа гъазир бол! (Юрюп, орунунда, аякъларын да бюгюп олтура ва сакъалын сыйпай туруп, айгъа къарай).

САЛИМ (*алгъасавлу оьрлене туруп*). Къара сен шогъар! Биз сувъяравубузну этмеге урунгъанда чыкъды къалкъысына!

АЛИМ (*ону арты улан юрюй туруп*). Бу тирмечи бары затны сагъа да, магъа да ачувгъа эте!

САЛИМ. Хыйлы заман бизин гёрмейген болуп, сакъалын да сыйпап, айгъа тигилип туражакъ. Къайдан гелген бугъар бу кюй?!

АЛИМ. Уллу атасындан, ата-баларындан гелгендир!

СУЛЕЙМАН. Мени ата-бабаларымны кююгъуз! Мени уллатам сакъалын сыйпамагъан. Гечелер айгъа да къарамагъан. Ону алымы башгъа болгъан... Ол бир де ялкмайлы-талмайлы арив-арив тул къалгъан къатынланы чертип-чертип, сайлап ала болгъан!

АЛИМ. Сени уллаталарынг не де этген! Амма оланы бириси де сен этгенни этмеген – оьзюню кюнакъларын, сени йимик, къабурланы къапу алдында къатдырмагъан!

СУЛЕЙМАН (*ястыгъын хоталай туруп*). Сиз мени инжитдигиз. Бек инжитдигиз! Экигиз де! Сен де! Сен де!

АЛИМ. Сен ястыкъны гъабас къыйнайсан, Сулейман.

САЛИМ. Сен билесен чи биз сени юхлама къоймажакъны.

СУЛЕЙМАН. Сиз мени шу яшавда бир сама рагъат яшама къояжакъмысыз?

АЛИМ. Ёкъ, тирменчи, къоймажакъбыз.

САЛИМ. Башлап бизин яшавубузну бир амалгъа гелтир.

АЛИМ. Башлап бизин масалабызны чеч, сонг суйген чакъы рагъатлан!

СУЛЕЙМАН. Сизин эришивюгюзню мен тюнегюн чечдим. Бирисигюн де мен сизге бек арив таклиф бердим. Гетген язны узагъында да сизге гъакъыл берип тургъанман.

САЛИМ. Сен гъакъылбай тирменчисен. Сени ишинг – бизге тийишли таклифни бермек.

АЛИМ. Огъар биз рази болабызмы, болмайбызмы – о бизин ишибиз!

Ташланы уьстю булан агъагъан сувну тавушу эшитиле.

СУЛЕЙМАН. Эшитемисиз, дербишлер?! Сиз мени бары гъакъыл хазнамны бошатдыгъыз! Мен сизге дагъы кёмек этип болмайман! (*Ята*).

АЛИМ. Гёрдюнгю? Шу ерде кюнакъ алывну адатларын бузду. Чырмалып, ятды.

САЛИМ. Бизин бавларда жие бишгенни ол гъали де билмейдир.

СУЛЕЙМАН. Сизин жие тюнегюн тюгюл, бирисигюн бишмеге герек эди!

САЛИМ. Мени къара жиёмни бугюн тюшден сонг бишме гъаран рази этдим!

АЛИМ. Мени акъ жиём буса ахшамгъа таба бишмеге рази болду.

СУЛЕЙМАН (*шаршавун чююрюп, олтура*). Я-а, яхшы! Олай буса, гелигиз!.. Къара жие... Акъ жие... Сонг бишежек сап-сари кюреге... Ону арты булан кокан гегерме башлажакъ... Къайда мени гъаса таягъым?!.. Ай ва емишлер...

(*Мачийлерин оюлмагъа ташлай*). Емишлер ва ай... Айгюл!.. Ай ва емишлер!
Къысгъа буса да, нече де къужурлу зат хари яшав!

Къолуна ону мачийин тутуп, Айгюл чыгъа.

АЙГЮЛ. Сен мени чакъырдынгмы, буйрукъчум?

СУЛЕЙМАН (*ачувланып*). Чакъырдым, Айгюл! Мен сени чакъырдым, Айгюл! Бу къалкъыда магъа сенден башгъа чакъырма дагъы гиши ёкъ, Айгюл! Къайда мени гъаса таягъым?!

АЙГЮЛ. Англашына. Къарт уланлар геле. Жие гелтиредир.

СУЛЕЙМАН. Геле. Жие гелтире. Агъын да, къарасын да. Сагъа да лаваш биширме заман болгъан.

АЙГЮЛ. Хамырым гъазир. Печ де къызгъан. Сен къарсалама. Олар къалкъыбызгъа къонакъ тюшсе, сен гъар заман къарсалайсан.

СУЛЕЙМАН. Мен сакълыкъ этемен. Олардан не гёзлеме де бола.

АЙГЮЛ. Мени къачырып къояр деп къоркъамысан?

СУЛЕЙМАН. Шолай болгъанны сен сюймейсен дагъы?

АЙГЮЛ. Тюпге тюшейим. Хамырымны яйым.

СУЛЕЙМЕН. Барарсан, башлап магъа жавап бер!

АЙГЮЛ. Не дейим сагъа? Не дейим, мени буйрукъчум?

СУЛЕЙМАН. Шону!.. Не болуп къалма да бола. Айрокъда, булай ай ярыкъ гече... Байлап мени де, чырмап сени алып гетсе. Гы, не айтарсан?

АЙГЮЛ (айгъа къарап). Бизин къысматыбызгъа биз ес тюгюлбюз!

СУЛЕЙМАН. Яда, олай насип магъа тюшюп турамы деймисен!

АЙГЮЛ. Айгъа къара. Сакъылынгны сыйпа. Бары зат арив болажакъ.

СУЛЕЙМАН. Олардан не де чыгъажакъ. Олар менден яш. Савлай эки яз ва ярты гюзге яш! Давда буса олар разведчиклер болгъан. Олар байлап да бола, къачырып да бола. Байлап мени шу шаршав да булан, къалкъыдан сюйреп гетежеклер...

АЙГЮЛ. Къачан?

СУЛЕЙМАН. Билмеймен. Магъа олар билдирмеген. Магъа не болажагъы чы белгили. Амма сагъа не болар экен онда?

АЙГЮЛ. Бир зат да болмажакъ. Шунда ягъан йимик, шо хамырымны шонда да яяжакъман. Магъа гетме яраймы?

СУЛЕЙМАН. Ярамай! Мен сагъа айтагъанымны айтып битмегенмен, Айгюл. Алгъасама! (хатиржан болуп). Сен мунча къайда алгъасайсан?! Къайда?!

АЙГЮЛ. Лавашланы тез-тез биширме сюемен. Сагъа да. Къонакълагъа да.

СУЛЕЙМАН. Бар. Бишир. Бир башлап оланы тюпде арив къаршыла.

АЙГЮЛ. Яхшы. Мен оланы къулач яйып къаршыларман.

СУЛЕЙМАН. Муна, шо – гюнагъ!

АЙГЮЛ. Сен этген зат гюнагъ тюгюлю?!

СУЛЕЙМАН. Сен шо эски къабурлардагъы оланы эришивлю ерин айтамысан?

АЙГЮЛ. Дюр. Шону айтаман. Шону гъакъында айтаман.

СУЛЕЙМАН. Сен шону гъакъында айта бусанг, англатайым – шо иш шу эки де дербиш учун этилген. Тюш тюпге!

АЙГЮЛ. Сав юрт биле шо ер оланы эришивлю ери экенни. Сени агъангдан къалгъан уланны яшлары бугюн эртен гелип, шо ерде, биревге де билдирмейли, сагъа къабур къазып гетген. Сагъа.

СУЛЕЙМАН. Тюпге тюш!

АЙГЮЛ. Амалсыз къарт уланлар. Олар гъали де о эсги къабурлардагъы еринден экиси де къуру къалгъанын билмейлер.

СУЛЕЙМАН. Тюш тюпге!

АЙГЮЛ. Гъали олагъа сен недежексен?

СУЛЕЙМАН. Къыйналма. Мен олагъа атив этип англатарман. Яшавда бары затны атив этип англатып бола. Йыракъ кёкдеги дём-дөгереке къап-къара къара тешикеден къайры, бары затны англатма бола...

АЙГЮЛ. Тюпге тюшейим. Къонакъланы атив иржайып къаршылайым.

СУЛЕЙМАН. Алгъасама. Дагъы да бир зат чы айтма сюйген эдим сагъа.

АЙГЮЛ. Гъа-а, гетген яздагъы затны айтма сюесендир. Жиени сюеклери гъакъында.

СУЛЕЙМАН. Дюр. Шоланы гъакъында. Ашайгъанда экишер жие салма авзунга. Бирерлетип аша. Башлап емишни яртысын хап, сонг шону сюегин чыгъар.

АЙГЮЛ. Мен тап шолай этежекмен, мени буйрукъчум. *(Гете)*.

СУЛЕЙМАН *(ону артындан)*. Билемен, шолай этежексен! Буса да, заман-заман сени гъар балагъдан къорумакъ – о мени борчум! Ким биле бу дербишлени бу йылгъы жиесини сюеклери нечик экенни?!..

Къалкъыгъа гиччи челеклери де булан Салим ва Алим чыгъа.

САЛИМ. Къалкъыгъызгъа яхшылыкъ, Сулейман!

АЛИМ. Яратгъаным бизге савгъат этген емишлени къабул эт!

СУЛЕЙМАН Аллагъ гъар заманда загъматны сюегенлени чомарт савгъатлай! Сиз буса, лап да бажарывлу бавчуларсыз!

САЛИМ. Уллудан макътай.

АЛИМ. Гёз тийдирме сюе.

СУЛЕЙМАН. Сувукъ бусагъыз, мени къалкъымны исси, къыбла янына чыгъыгъыз, эгер бюркев дей бусагъыз, сувукъ темиркъазыкъ янына чыгъып ерлешигиз!

АЛИМ. Биз саялы олай авара болуп турма.

САЛИМ. Сен обзюнгню гъайынгны эт. Сагъа эре турма ярамай. Олтур.

СУЛЕЙМАН. Гъали сизге йымышакъ ястыкълар да гелтирежек. Тюбюгюзге салма... Не яхшы этдигиз гелип! Сююндюм! Оьтесиз сююндюм! Сююнемкликеден не этегенимни билмеймен!

АЛИМ. Ону токътатма гереке. Ол сююнемкни гючюнден олюп къалма да бола.

САЛИМ. Сен бизге гъали де тарыкъсан, Сулейман. Гел, биз сени атив ятдырайыкъ.

Булар тирменчини къолтукъларындан алалар, ол къаршылыкъ гёрсетме сюе. Оюлмадан къолунда эки ястыкъ да булан Айгюл чыгъып геле.

СУЛЕЙМАН. Къара, Айгюл! Булар мени байлама тура!

АЙГЮЛ. Гючлю уланлар! Къатгъан затлар!

СУЛЕЙМАН. Оланы магъа этген чапгъыны сени къоркъутмаймы?

АЙГЮЛ. Мен олагъа ястыкълар гелтирдим. Олагъа мен этип болагъан дагъы кёмегим ёкъ.

СУЛЕЙМАН. Нега болмай! Олагъа узун аркъан гелтир!

АЙГЮЛ. Буссагъат гелтирермен, буйрукъчум. Шаршавдан эсе, аркъан къолай байлама. *(Халиге ястыкъланы да ташлап, гете)*.

СУЛЕЙМАН. Эшитдигизми, дербишлер?! Муна, мен ону булан шулай яшайман! Не кыызгъанмай, не языкъсынмай!.. Тутмагъыз мени! Мен гъалиге сизсиз де эре туруп боламан.

АЛИМ. Билебиз. Сен ажайып гючлю адамсан. Шо саялы сени тез-тез ятдырма сюебиз. Ят, тирменчи, ят!

СУЛЕЙМАН. Сиз гъар заманда менден бир зат сюесиз! Мен оьлгенни сюесиз! (*Олтура*). Бугюн экинни намаздан сонг сиз мени тюшюмде гёрюндюгюз. Экигиз де! Сен де, сен де!

АЛИМ. Таман, тирменчи. Къарсалама. Сагъа ярамай.

СУЛЕЙМАН. Оьзюм де билемен. Мени юрегим де, башым да, буйреклерим де...

САЛИМ. Сюеклеринг де. Бармакъларынг да. Тырнакъларынг да. Шо саялы, ойнакъламай, олтуруп тур.

АЛИМ. Биз мунда абур да, сый да сююп гелмегенбиз, сенден гъакъыл сорай гелгенбиз.

СУЛЕЙМАН. Муна, мен де шону айтаман! Гъакъыл сорай гелген адам, исси пилав ашама да сюе. (*Олтура, аякъларын ишый*). Гъали сизин эришивюгюзге гелейик. Эсима салыгъыз чы, гетген гече мен сизге нечик таклиф берген эдим?

АЛИМ (*Салимге*). Биз гетген гече шунда не ашадыкъ?

САЛИМ. Башлап чай ичдик. Сонг бизге дагъы да чай гелтирди. Шондан сонг дагъы да чай берди. Сонг-сонг гелди чудулар...

АЛИМ. Чудуланы аты чыкъгъандокъ, сени таклифинг эсима гелди, тирменчи. «Къайсыбыз биринчи оьлсек, шо адам гёмюлежек шо эришивлю ерге!» – деген эдинг.

САЛИМ. Дюр. «Къайсыбыз биринчи оьлсек, шо адам гёмюлежек шо эришивлю ерге». Тап шолай дединг сен тюнегюн.

АЛИМ. Олай деп сен бизге бирисигюн де айтгъан эдинг.

САЛИМ. Шо сёзлени сен гетген язда да чалдынг къулакъларыбызгъа. СУЛЕЙМАН. Герти айтасыз. Гъар гезик сиз экигиз де мени таклифиме де, тепсимдеги ашыма да рази болуп гетедигиз къалкъымдан.

АЛИМ. Уыйге къайтгъандокъ лап деп эсибизге геле эди: бир-бирибизге яшлыкъда берген сёзюбюз. Биз ант этдик экибиз де бир гюн оьлме.

САЛИМ. Бир гюн, бир сагъатда, бир мюгълетде...

АЛИМ. Дюр. Биз ювугъум булан бирче танг ярыкъда гетежекбиз. Юваш йылы ел эшежек...

САЛИМ. Бавда къушлар да чарнажакъ...

СУЛЕЙМАН. Билемен. Сиз бары затны эртеден ойлашгъансыз. Сиз герти къурдашларсыз. Яшавдан сиз бир гюн гетежекге сёз берген сонг, шолай болма да болажакъ. (*Ачувланып*). Тек къачан?! Къачан гележек шо насипли гюн, бавчулар?!

АЛИМ. Ону бирев де билмей. Не бу, не мен.

СУЛЕЙМАН. Мен буса билемен, Алим. Билемен шо гюнню гёрмеге магъа насип болмажакъ.

САЛИМ. Айтма, Сулейман. Сен олай дюнъядан тез гетеген къавумдан тюгюлсен.

АЛИМ. Сен, бизин тюгюл, бизден тувгъанланы да о дюнъягъа узатажакъсан.

СУЛЕЙМАН. Магъа гетме деп, илинмегиз! Айтдым чы, сизден алда гетежекмен деп. Шолай болма да болажакъ. Узакъ къалмай.

САЛИМ. Къачан?

СУЛЕЙМАН. Тангала.

АЛИМ. Яхшы, тирменчи, сени сёзюнге инанып къалайыкъ.

САЛИМ (*Алимге*). Сени нечик эсинге геле, шу сёзюнде туражакъмы?

АЛИМ. Тамаша. Ыыракъ ёлгъа онгарылагъан адам онча жие ашамай.

СУЛЕЙМАН. Гъей, гечени дербишлери, бугюн экинни намаздан сонг мен гележекни билдиреген терен сырлы тюш гёрдюм. Шо тюшюмде, тюлюмде йимик, сиз мени гёмме алып бара эдигиз. Экигиз де. Сен де! Сен де! Сиз мени бек алгъасап, шу эсги къабурлагъа элтдигиз. Магъа къабурну да шо сизин эришивлю еригизде къаздыгъыз.

САЛИМ (*туруп*). Бу арив тюш тюгюл, Сулейман.

АЛИМ. Бу тюш мени де кепиме гелмей. (*Тура*). О тюш – тюз тюш тюгюл!

СУЛЕЙМАН. Нете, сиз магъа тюшюмде этген зат тюзюм?! Сиз чи мени къатты алгъасап, къабургъа сол къабургъамдан ятдырдыгъыз! Сол!

САЛИМ. Сен талчыкъма, тирменчи! Тюлюнде сени тийишли кююнде онг къабургъанга салып гемежекбиз.

АЛИМ. Тек биз ону эсги къабурлардагъы бизин ерибизге гёммежекбиз!

САЛИМ. Бир заманда да! Биз ону тавну ариги сыртына элтежекбиз. Янгы къабурлагъа.

АЛИМ. Тап шолай этербиз. Ай янгы къабурларгъа да ярыкъ бере.

СУЛЕЙМАН. Къайда, олтурчугъуз экигиз де! Сен де! Сен де! Магъа аякъ уьстде узакъ турмагъа ярамай! Башым айлана! Белим де авурта!.. Сиз даим алгъасайсыз, дербишлер! Тюшюмде де алгъасайсыз, тюлюмде де. Мени терен сырлы тюшюмню айтып битме кююгъуз. Тынглагъыз. Сонг ойлаша турарсыз мени къайда гемежегигизни... Ёкъ, ёкъ. Бу йылгъы жие – жие тюгюл! Жие чи бар эди гетген йылгъы жие!

АЛИМ. Гетген яз биз сувукъ жиени исси лаваш булан ашагъан эдик. (*Таягъы булан оюлманы хырына къагъа*).

СУЛЕЙМАЕН. Сен не этесен, Алим?

АЛИМ. Не этегендир, исси лаваш гелтирсин деп къагъаман.

СУЛЕЙМАН. Гелтирмежек.

АЛИМ. Неге? Унугъуз битгенми?

СУЛЕЙМАН. Унубуз бизин етти юртгъа чакъы да бар. Амма сен таягъынг булан тюз къакъмайсан!

САЛИМ. Балики, мен бажарарман? (*Таягъы булан оюлманы хырына къагъа*).

СУЛЕЙМАН. Сагъа да гелмежек исси лаваш. Бер чи магъа таягъынгны! Мен гёрсетейим сагъа нечик къакъма герекни... (*Таякъ булан тахтемекни хырына къагъа*). Муна, шулай къакъма герек! Ма, къакъ чы – къарайым.

САЛИМ. Сонг. Алим булан биз сонг бирче къагъарбыз. Бир ол, бир мен.

АЛИМ. Шо сени терен сыры булангъы тюшюнг не булан битди?

СУЛЕЙМАН. Хурту булангъы жие гелди бугъай авзума. Бер чи магъа гёзелдириклерингни, Алим... (*Гёзелдириклени салып къарай*). Айтаман чы! Хурту бар! Сиз, гечени дербишлери, бавдагъы тереклеригизге дарман сепмеймисиз?

АЛИМ. Биз бавдагъы тереклени бир заманда да агъуламайбыз. Ону сен де билесен.

САЛИМ. Бу дюнъяда гъар жанны озюнню пайы бар. Аллагъ берген пайындан хуртланы магърюм этме гюнагъ тюгюлмю?

СУЛЕЙМАН. Воллагъ, нече де рагъмулу бавчуларсыз. Сен де! Сен де! Экигиз де тизив адамларсыз. Мен гъакъ юрекден айтаман...

АЛИМ. Сен де бек яхшы тирменчи эдинг. Сени бары да яшавунга разимен. Тек мени бир зат талчыкъдыра... Сени шо тюшюнг не булан битди! Шону сен къачан айтжакъсан?!

СУЛЕЙМАН. Къыстайгъангъа ошай?! Инжитип турамы?! Бар, сувъяравунгну этип гел!

АЛИМ. Бармайман! Мени бир зат да инжитмей, шо сени терен сырлы тюшюнгден къайры!

Сыйырны мюнгюревю чалына.

СУЛЕЙМАН. Билемисиз, мени къувугъум гъали де яш. Сувъяравда аварам ёкъ. Айгюл магъа акация чечеклени къайнатып, ону сувун токътамай ичире эди.

САЛИМ (*Алимге*). Не зат ичире эди шо шугъар?

АЛИМ. Акация чечеклени татли сувун!

САЛИМ. О сув дарман экенни бизге де айтмай, пысып тургъан. Чабакъ йимик.

АЛИМ. Ы-ы! Сазан йимик!

САЛИМ (*тирменчини уьстюнде туруп*). Гъей, тирменчи! Нечик болдунг шо акация чечеклени суву дарман экенни бизге айтмай туруп?! Сен сазан тюгюлсен чи!

СУЛЕЙМАН. Сиз магъа о гъакъда гъеч сорамадыгъыз. Не сен. Не сен.

АЛИМ (*тирменчини уьстюнде туруп*). Сувгъа батып барагъан гишини гёрсенг, о сагъа къутгъар деп тилегинче, къарап туражакъмысан, къутгъармай?

СУЛЕЙМАН. Озокъда. Яшама сюе буса, уялмасын, чакъырсын мени кёмекеге.

САЛИМ. Биз тюшюнгде тюз этгенбиз сени гёмегенде сол къбургъанга салып!

СУЛЕЙМАН. Мен сизин къувугъузну гъайын этмеге борч алмагъанман! Мен биревню де бу дюнъяда не атасы, не бабасы тюгюлмен! Тайыгъыз мени алдымдан. Айны ярыгъын япмагъыз.

АЛИМ. Сен, тюшюнгню артын айтмай туруп, айны ярыгъын сени гёзонг гёрмежек!

СУЛЕЙМАН. Яхшы, айтаман. Айтаман. Айтаман. Тюшюмню ахыры бек талчыкълы. Мени учун талчыкълы, сизин учун тюгюл...

АЛИМ. Тюшюнгню айтып бит, терменчи!

СУЛЕЙМАН. Айта тураман. Пуршав этме... Мени къабургъа терсине де салып, Талкъын дуаны ярты-юрту да охуп, юртгъа багъып чапдыгъыз. Къутургъан къунанлар йимик, ойнакълай туруп...

САЛИМ. Мунча алгъасап биз къайда чабадыкъ экен?

СУЛЕЙМАН (*олтуруп*). Мен ойлашагъан кюйде, сиз биревню тоюна алгъасай эдигиз. Экигиз де. Сен де. Сен де. Дюр, тойгъа. Ел юртдан таба эше эди. Шо яндан геледи теп-хомузну тавушу.

Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу чалына.

АЛИМ. Къайтар гёзелдириклени.

СУЛЕЙМАН. Гъис этдигизми, яшлар? Кёк бугюн тюнегюнден эсе бийик. Шолай тюгюлмю, Салим?

САЛИМ. Болма да ярай. Кёкню гьалын менден яхшы сен билесен.

СУЛЕЙМАН (*олтура*). Кёк бизден арек болуп барагъанны мен тезден эс-легенмен. Гьар гече о бизден арек гете. Яваш-яваш... Ай буса бизге болгъан чакъы ювукъ геле. Яваш-яваш... Амма бу алапатлар биревню де тергевюн тартмай!. (*Уьстюне шаршавну тартып, ята*).

САЛИМ. Оьзгелер саялы айтып болмайман, амма мени буса шо бек талчы-къдыра. Айрокъда, ай.

АЛИМ. Сен жие де ашадын, тирменчи! Гьали бер гёзелдириклени!

САЛИМ. Шонча шолай рагъмусуз болма, Алим, жанына тувуп къалма адамны! Булай да ону жаны гьаран тура ичинде...

СУЛЕЙМАН (*олтура*). Къой, сёйлеп турсун! Мен огьар гёзелдириклени къайтармажакъман! Ол магъа оьмюрюмде бир зат савгъат этмеген. Шу гёзелдириклени сама алайым шондан о дюньягъа гетгенче. Тангала мени шу гёзелдириклер булан гёмерсиз!

САЛИМ. О гёзелдириклер булан о дюньяда сен женнетни къапуларын тез табарсан.

СУЛЕЙМАН. Арт вакътиде сени булан бизин лакъырыбыз къыйыша, Салим!

Къолунда тенси булан Айгюл гёрюне.

АЙГЮЛ. Не эте эдигиз мунча таякъларыгъыз булан къалкъыны тююп?! Мен сизин унутуп къалгъан деп сама турмаймы эдигиз?!

АЛИМ. Ёкъ, хоншум. Биз бир заман да олай ойлашмагъанбыз.

САЛИМ. Билебиз, бары зат сени эсингде, хоншум.

АЙГЮЛ. Мен сизге хоншу тюгюлюм хыйлы бола, къарт уланлар! Эсигизни жыйыгъыз!

СУЛЕЙМАН. Гьы, алдыгъызмы тийишлисин, дербишлер?

АЙГЮЛ. Тюз тюгюлмю мен айтагъан, буйрукъчум?

СУЛЕЙМАН. Тиштайпа гьар заман да тюз сёйлей, ону къолунда исси лаваш бар буса. Къайда, Айгюл, узат чы магъа лавашны. Татывуна къарайым.

АЙГЮЛ (*ону къырыгъында олтуруп*). Юлкъуп ал, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН (*юлкъуп, ашай*). Сизин емишлеригизни Айгюл сонг ашажакъ. Гьали ону заманы ёкъ – уйде кёп къуллугъу бар.

АЙГЮЛ. Дюр, буйрукъчум. Бары зат сонг. Мен чыдамлыман.

СУЛЕЙМАН. Билемен. Дагъы да бираз чыда. Сонг сени де пайынг къолунда болар.

АЙГЮЛ. Сен мени пайыма къыйналма. Яз янгы башланып тура. Жиени артындан сари кюреге де бишежек...

СУЛЕЙМАН. Чыдамлы бусанг, къабакъ бишгенчеге токъта.

АЙГЮЛ. Сен айтгъан болсун. Къабакъ дей бусанг, къабакъ.

СУЛЕЙМАН (*лавашны юлкъуп*). Къабакълар да тюрлю-тюрлю бола, Айгюл. Тез бишегени де, геч бишегени де... Бал къабакъ да... Акъ къабакъ да ...

АЙГЮЛ. Къайсы бишгинчеге токътайым, буйрукъчум?!

СУЛЕЙМАН. Сен акъ къабакъ бишгенче токъта!

АЙГЮЛ. Шолай этермен.

СУЛЕЙМАН. Аста сёйле. Бизге мунда биревлер тынглай деп эсима геле.

АЙГЮЛ. Гьона – дёрт де къулакъ тынглай! Дагъы да дёрт гёз де къарагъан! Бозарып!

СУЛЕЙМАН (*лавашны юлкъуп*). Кимлердир олар? Не тарыкъ олагъа бизден?

АЙГЮЛ. Олар – къонакъларыбыз. Бизин гъамангъы къонакъларыбыз.

СУЛЕЙМАН. Булай лавашны къонакъланы алдына салмагъа ярамай, Айгюл! Бек тузлу! Сен хамыр басагъанда, дагъы да яшав гъакъда ойлашгъангъа ошайсан?!

АЙГЮЛ. Багъышла, буйрукъчум, ойлашдым. Ойлаша туруп токътамай туз къошуп тургъанмандыр.

СУЛЕЙМАН. Муна, яшлар, шулай мени яшавум. Ойлашагъан къатын булан яшайман. Мен чи тузлу ашгъа уйренип де къалгъанман. Амма уйренмеген сизге къыйын болар. Сонг да, тузлу лаваш савлукъгъа бек зараллы. Гёзлеге де, сюеклеге де...

АЛИМ. Таман бизин гъайыбызны этгенинг! Биз сени торунларынг тюгюлбюз! Не бу! Не мен!

САЛИМ. Биз экибиз де тузну кёп сюебиз! Бу да! Мен де!

АЙГЮЛ. Вай, не яхшыдыр! Енгил этдигиз юрегиме!

СУЛЕЙМАН. Мунча бек негер сююнесен, Айгюл?

АЙГЮЛ. Олар экиси де тузну сюегенге. О да! Бу да! Тепсимни оланы алдына салайымы?

СУЛЕЙМАН. Сал, Айгюл! Сал!.. Сонг барып, оьзюнгню ишингни гёр. Тангала юртну халкъына уьлешмеге гъаливангны гъазир эт!

АЙГЮЛ. Тангалагъа мени бары затым гъазир.

СУЛЕЙМАН. Гъаливаны, теппе-тенг болагъан кюйде, арив дёртгюл этип гесгенмисен?

АЙГЮЛ. Гесгенмен, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Ажайымы ажайымдан къалгъан дёрт уллу гююш тепсилеге салдынгмы?!.

АЙГЮЛ. Салдым, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Гёресиз дагъы, яшлар, шулай яшайман! Бир затгъа илинме багъана тапмайман... Яхшы, Айгюл, ал этегинге жие де, бар къалкъыны темиркъязыкъ янына. Шонда олтуруп, бироз сувума къара. Сав гюн сен аякъ уьстдесен, от башны алдындасан!

САЛИМ. Мен биле эдим! Биле эдим!

АЛИМ. Тирменчи бизге ачувгъа булай этежегин мен де биле эдим!

САЛИМ. Онча заман къабакъланы гъакъында ол тегин сёйлемей эди!

АЛИМ. Бизин хабаргъа да тутуп, лавашланы сувутду!

СУЛЕЙМАН. Йылыву баргъа да сююнюп туругъуз! Гъы, Айгюл, айт чы ата-бабаларыбызны йырын!

АЙГЮЛ (*йырлай*). Бурун бизин аталар

Бар затын бирче ашагъан,

Къыйында да, тынчда да

Къан-сют болуп яшагъан.

Ханцдай аччы бозаны,

Сари балдай ичгенлар.

Жыйынны бузмас учун,

Сёз тийсе де, гечгенлер.

Уллусу тёрде олтуруп,
Гиччиси – тёрбен якъда,
Бир-бирине сый берип,
Йыбангъанлар гъар чакъда.

Бириси авур айтса,
Бары да аны гётерген,
Жыйынны дамсыз этмей,
Бегин-шегин гетерген.

Уыйге уллу сый берип,
Душманлыкъны унутгъан,
Намус учун кыйналып,
Адатны къатты тутгъан.

Ичкиде эшитип, гёргенин
Сейлемеген сонгура.
Адат да, замана да
Тюрлене бара-бара.

Аччы ханцны ичсе де,
Бал! – деп, макътай болгъанлар.
Ичгенлер, йырагъанлар,
Байрамны бузмагъанлар!..
Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу чалына.

СУЛЕЙМАН. Аталарыбыз бизин
Аз чачса да, бек битген...
АЙГЮЛ. Аталарыбыз бизин,
Аз чачса да, бек битген...
Бир чачгъанын эки къыш
Тойгъунча ашагъанлар...
Аз чачса да, бек битген,
Тойгъунча ашагъанлар...
Алдын бизин аталар
Татывлу яшагъанлар.
Шолай болгъан гъаман да,
Энни башгъа заманлар...
Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу чалына.

САЛИМ. Дагъы да йырла, Айгюл.

СУЛЕЙМАН. Йыр битди.

АЛИМ. Башгъасын йырласын.

СУЛЕЙМАН. Йырламасын. Гёнгом ёкъ тынглама. Къара булут айны яба тура.

АЙГЮЛ (*къолун да лампа булан, йырлай*).

Ашагъыз да, ичигиз

Къалкъысында тирменни,

Тюбюнде кѐп аз кьалгъан
Балы эмен чермени...

Экинчи бѐлюк.

САЛИМ (*кьычыра*). Ким? Ким алды тепсидеги мени лаваш гесегимни?!

СУЛЕЙМАН. Гесегинг гиччи эдими, уллу эдими?

САЛИМ. Ахырынчы гесек эди!

СУЛЕЙМАН. Яман тиеген зат – ахырынчы пайын тас этмек.

АЙГЮЛ. Биринчи пайын тас этмек де тынч тюгюл, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Жие аша, Айгюл. Тек жиени сюеклеринден сакъ бол! Ютуп кьойма!

САЛИМ. Бий! Гесегим тепсиде мени алдымда эди!

СУЛЕЙМАН. Гъар ким озюню гесегин озюню кьолунда сакълама герек.

АЛИМ. Кьойнунда сакъласа дагы да яхшы.

САЛИМ. Тун кьарангыда да гишини гесегине кьол узатмакъ уллу гюнагъ!

АЛИМ. Сен ону кимге айтасан? Магъамы, тирменчигеми?

САЛИМ. Мени булан шу тепсиде олтургъанланы барына да айтаман!

АЙГЮЛ. Эшитдингми, буйрукъчум? Ол сагъа да шеклене.

СУЛЕЙМАН. Эшитдим. Яман хатирим де кьалды.

АЙГЮЛ. Тек сенден эсе ол жан ювугъуна бек шеклене бугъай.

СУЛЕЙМАН. Огъар шекленсин. Яшавда лап да кьоркъунчлу адам – сени ювукъ кьурдашынг.

АЙГЮЛ. Гъакъыл тебесен сен, буйрукъчум. Сен яшавунгда бирев булан да кьурдашлыкъ юрютмединг.

СУЛЕЙМАН. Юрютдюм. Атамы атасы Давут булан!

АЙГЮЛ. Къарангы да озюню кьурдашыны гесегин урламакъ эрши иш.

АЛИМ. Мени кьурдашым мени бек яхшы таный, Айгюл. Мен гьаман да ондан алагъан затны яшыртгъын алмайман – ярыкъ зманда аламан!

СУЛЕЙМАН. Бир-бирде гиччирек къарангы мюгълет де бизин хасиятыбызны алышдырма бола!

САЛИМ. Биригизге де бармагъым булан гѐрсетмежекмен. Не сагъа! Не сагъа! Тек бир зат айтайым... Шо мени лавашымны алгъан адам озю этген ишден озьмюрю битгенче уялып яшасын!

АЛИМ. Ай, бу кьатты жазадан уручу кьоркъсун. Мен буса яшыл чай сюемен.

СУЛЕЙМАН. Сонг буса пилав да, уллу кьашыкъ да тилежексен.

АЛИМ. Гъар затны гезиги бар. Гъалиге магъа яшыл чай гелтирсин.

АЙГЮЛ (*тура*). Къонакъ чай дей буса – чай. Яшыл чай дей буса – яшыл чай.

САЛИМ. Авара болма, Айгюл. Сен талгъансан. Олтур, ял ал.

АЛИМ. Буйрукълар берме, Салим. Сен тюгюлсен мунда ес.

АЙГЮЛ (*тура*). Эришмегиз, къарт уланлар. Мен бусагъат арив яшыл чай гелтирермен.

САЛИМ. Айтдым чы, Айгюл! Тарыкъ тюгюл! Гъали тюгюл. Сонг гелтирерсен! Сонг!

АЛИМ. Сонг деме, Салим. Сонг кыямат гюн туважакъ. Кыямат гюн бизин кыулагыбыз чайда болмажакъ.

САЛИМ. Бир уртлама сама кюй болар бугъай.

АЛИМ. Инанамысан?

САЛИМ. Умут этемен.

АЛИМ. Сен умут этип тур. Мен буса яшыл чайны ол буссагыат гелтиргенни сюемен.

САЛИМ (*эретура*). Чайны ол бизге сонг гелтирежек!

АЛИМ (*эретура*). Мен буса буссагыат деймен! Мен буссагыат сюемен!

АЙГЮЛ. Сен не айтарсан, буйрукъчум?!.. Айырыл айдан... Магъа кыара... Айт озюнгни сезюнгни!

СУЛЕЙМАН (*айгъа кыаран*). Эгер мен дохтур болгъан бусам, бары аврувланы ай булан кыолай этежек эдим. Ай булан. Заманда бир ачувлу тюени тюркюрюгю булан да.

АЙГЮЛ (*кыычырын*). Барып чай салайымы, буйрукъчум?!

СУЛЕЙМАН. Жие аша, Айгюл!.. Агъын да! Кыарасын да!.. (*Ону алдына жие булангы челеклени сала*). Муна, яшлар, мен ону булан шулай яшайман. Гъар гюн ону гъайын этемен.

АЛИМ. Арив яшайсан, Сулейман! Женнетде йимик яшайсан!

СУЛЕЙМАН. Дюр, Алим! Жаным йырай, юрегим бийий! Сен буса шонда олтуруп, кыысылып тур!

АЛИМ (*тура*). Гъали мен сагъа бир сорав бережекмен! Сонг кыарарман сени жанынг йырайгъан, юрегинг бийийген кююне!

САЛИМ. Гъайгев болма, Алим! Сорама! Мен сагъа тилеген эдим чи!

СУЛЕЙМАН. Мени жинлеримни жыйма! Мен билемен сен магъа не сорама сюегенни.

АЙГЮЛ. Кыачан буса да ол шо сорав булан сени олтюрежек.

АЛИМ (*кыалкыда юрюю туруп*). Шо соравума жавап бермей туруп, мен ондан айырылмажакъман.

СУЛЕЙМАН. Мени чыдамлыгымны сынама, яш. Экигизни де пилавсуз кыоужакъман! Сени де! Сени де! (*Шаршавгъа чырмалып ята*).

АЙГЮЛ. Пилав сюе бусагыыз, эришмегиз. Шо сырлы тюшно гьргенден берли ол бек кыарсалайгъан болуп кыалгъан. Сизин кыувалап кыойма да бола. Дагъы бир де сиз кыалкыгъа гелмейген кюйде. Аллагъ гьрсетмесин!

АЛИМ. Кыоркытма, Айгюл! Мен соражакъман огъар о гыакъда.

САЛИМ (*ону янына барып*). Таман. Тын... Сорап кыойса сени хатиринг кыалмажакъмы, тирменчи?

СУЛЕЙМАН. Мени, бир заманда да биревге де хатирим кыалмай.

АЙГЮЛ. Менден кыайры.

СУЛЕЙМАН. Жиенгни аша, Айгюл. (*Алимге*). Сора, талайсыз!

САЛИМ (*оланы арасына гире*). Алгъасатма ону, Сулейман. Ол соражакъ. Тек сен бир башлап сьз бер, чыгъынланып, ону кыалкыдан кыуваламажакъгъа.

СУЛЕЙМАН. Мен сьз бермеймен. Бир заманда да. Бир затгъа да. Биревге де.

АЙГЮЛ. Мен кыайры.

СУЛЕЙМАН. Жиенгни аша, Айгюл! Сюеклени де унутма! (*Салимге*).

Ювугъунга не болду, тынып кыалды? Башына гыакъыл гирдими яда кыоркыдуму?

САЛИМ. Ол сен олтургъунча кыарай. Гел, мен сени олтуртайым.

АЙГЮЛ. Ёкъ! Шо пелекетли соравну ол аякъ уьстде къоччакъ йимик къ-аршылашакъ!

СУЛЕЙМАН. Тюз айтасан, Айгюл. Аякъ уьстде. Ол мени таный... (Алимге). Гьы, тез-тез сора. Магъа узакъ эре турма ярамай. Башым айлана.

САЛИМ. Токъта, Алим! Алгъасама... Сулейман, сен билесен чи о сагъа не сорама сюегенни?

СУЛЕЙМАН. Озокъда! Шо авлия соравну ол магъа гъар гече бере!

САЛИМ. Буса, сорагъан деп гьысап эт! Ва къувала ону къалгъыдан!

СУЛЕЙМАН (Салимге). Дурус ой бердинг... (Алимге). Сен магъа шо йы-ракъ кёкде шо къап-къара къара тешик негер тарыкъ деп сорама сюемисен?!

АЛИМ. Дюр! Сюемен! Орусча огъар «черная дыра» дей.

СУЛЕЙМАН. Ёкъ бол! Ёкъ бол мени къалкъымдан! Оьзюнг булан ону да элт!

САЛИМ. Мени элтме тарыкъ тюгюл. Мен Алимни гьаса таягъы тюгюлмен.

СУЛЕЙМАН. Сен ону жан ювугъусан! Экигиз де лагъ болугъуз шундан! Сен де! Сен де!

АЙГЮЛ. Къонакълагъа къычырагъан адат ёкъ, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН (*шаршавун силлей туруп*). Сен кьайда гёресен мунда къо-накъланы, Айгюл?! Олар къонакълар тюгюл! Олар мунда яшай! Бизин эсги тирменибизни къалкъысында яшай! Багъана тапгъанлар гъар гюн ахшам мунда юрюме! Сайки буланы эришивлюгю бар! Сайки булагъа менден таклиф герек! Башымны беззер этип туралар, шо эсги къабуларда къалгъан биргине-бир ер саялы. Бу гече мен огъар ахыр саларман!.. (*Йырлай*). «Вай мени жандай досум, арив барсан нече де...». Мен къычырып битдим. Гъали ярай магъа паракхат ол-туруп, паракхат тыныш алмагъа. (*Олтура*).

АЙГЮЛ. Огъ, сиз къарт уланлар! Санны кьайда гёмсе де не башгъа? Жан-ларыбыз бизин кёкде болажакъ!

САЛИМ. Биз ону билебиз, Айгюл. Билебиз.

АЙГЮЛ. Эшитдингми, буйрукъчум? Олар биле.

СУЛЕЙМАН. Дюр, дюр! Олар чы шо эсги къабурлардагъы ахырынчы гесек ер учун бири бирин оьлтюрме де къабуллар!.. Не къатасыз, сынташлар йимик? Унутгъанмысыз къалкъыдан тюшеген ёлну? (*Уьстюне шаршавну да тартып, ята*).

САЛИМ (*Алимге*). Гьы, не болду, не утдунг?

АЛИМ. Айгюл тюз айта. Шо тюшонден сонг тирмечи къутуруп къалгъан.

СУЛЕЙМАН. Ялгъан айтма! Ол шолай демеди!

АЙГЮЛ (*ётгюре*). Вуя, буйркъчум, багъышла. Сен шонча къоркъагъан зат болду. Жиени сюегин югуп кьойдум.

СУЛЕЙМАН. Къайсы жиени сюеги эди? Акънымы яда къарасынымы?

АЙГЮЛ. Вай, не дейим? Эс этмедим.

СУЛЕЙМАН. Барыгъыз, дербишлер. Чыгъып, айланып гелигиз. Бу жие сюекни масаласы бизин агълюнню ичарадагъы иши. Ону биз олжам Айгюл бу-лан оьзюбюз чечербиз... Гъа-а, сизин де бар эди бугъай бир заман олжаларыгъ-ыз. Эртенги намаздан сонг сизин янгы къабурларда ятагъан олжаларыгъызны эсгерермен.

АЙГЮЛ. Эсгер, буйрукъчум. Яратгъаныбыз оланы гюнагъларындан гечсин.

САЛИМ. Тарыкъ тюгюл, тирменчи. Эсгерме оланы. Авара болуп турма. Олар, даим пусуп турагъан гюнагъсыз малайиклер эди.

АЛИМ. Гъали чи олай къатынланы гюндюз чыракъ ягъып излесенг де тапмажакъсан!

САЛИМ. О дюньяда олагъа женнетни къапулары ачылгъандыр. Экиси-не де.

АЛИМ. Олар гъали чечек ачгъан нар терекни тюбюнде олтургъандыр.

САЛИМ. Озокъда. Олар янгыз шо нар емишни сюе эди. Экиси де.

АЙГЮЛ. Етим яшлар йимик онда турмагъыз! Ерлеригизде олтуругъуз!

СУЛЕЙМАН. Жие аша, Айгюл! Олар такъсырлангъан! Къой, бираз кекден ерге тюшюп, озълеге ел тийдирип гелсинлер.

АЙГЮЛ. Сен оланы бир де олай къатты такъсырламай эдинг.

СУЛЕЙМАН. Мен оланы къалкъыдан даимге къуваламайман. Бираздан олар къалкъыгъа соравсуз-соргъусуз къайтып гележек. Шо заман мен де оланы эришивюне ахыр саларман... Лагъ болугъуз, гечени дербишлери!

АЛИМ. Аман къал, тирменчи. (*Геме*).

САЛИМ. Вёре, биз къайтгъынча юхлап къалма! (*Геме*).

Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу эшитиле.

АЙГЮЛ. Салимни лавашын сен урладынгмы?

СУЛЕЙМАН. Урламадым. Алдым. (*Шаршавгъа чырмалып ята*).

АЙГЮЛ. Уялмаймысан?

СУЛЕЙМАН. Бирден, неге буса да, ъбетсиз бек ач болуп гетдим. Къолум лавашгъа озълюгюнден гетип къалды. Уялмайман.

АЙГЮЛ (*тура*). Билемен. Ач буса, адам айыпдан къоркъмай.

СУЛЕЙМАН. (*Шаршавгъа чырмалып, олтура*). О не дорбадыр? Не бар ону ичинде?

АЙГЮЛ. Жие сюеклер бар, буйрукъчум. Шо жие сюеклерден тангала мен сагъа зувгъанлар этежекмен чилле йипге де тагъып.

СУЛЕЙМАН. Тангала сени зувгъанларда болмажакъ гъайынг, Айгюл. Янгы гюн сагъа башгъа янгы аваралар гелтирежек...

АЙГЮЛ. Белгисиз затланы сёйлеп турма.

СУЛЕЙМАН. Мен билемен не айтагъанымны.

АЙГЮЛ. Буса мен бугюден уруп гёзьяш тёкме башлажакъман.

СУЛЕЙМАН. Тарыкъ тюгюл. Йылама. Сен шо гёзьяшларынгни тангала да тёкме.

АЙГЮЛ. Сен айтгъан кюйде этермен, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Не тез рази болдунг. Артыкъ тилеме де тюшмеди.

АЙГЮЛ. Сени олжанг шолай тынглавлу... Къоркъма, буйрукъчум. Сен узакъ яшажакъсан.

СУЛЕЙМАН (*йырлай*). «Вай мени жандай досум, арив барсан нече де...». Гел чи мени яныма, Айгюл!

АЙГЮЛ. Гелемен, буйрукъчум! Мунаман. Янынгдаман.

СУЛЕЙМАН. Къырыйымда олтур.

АЙГЮЛ. Сонг олтурарман.

СУЛЕЙМАН. Гъали.

АЙГЮЛ. Гъали къарт уланлар къайтажакъ.

СУЛЕЙМАН. Бизин бираз заманыбыз бар. Олар тез гелмежек.

Я-аа, оланы магъа бек яман хатири къалгъан. Сайки, мен олагъа акацияны суву къувугъуна дарман экенни айтмагъанман.

АЙГЮЛ (*туруп*). Гъали уянгъан уланлар! Акацияны чечеклерини сувун ичме гъали тюшюнгеллер! Оланы шу гъалгъа салгъан шоланы шо экиде эгиз къатынлары! Амалсыз, къарт уланлар!

СУЛЕЙМАН. Гъей, къыз! Шо сени кепингни неге буза?!

АЙГЮЛ. Шолар мени ачувумну чыгъара! Дюр, мен шологъа ачувланаман! Шо нар емишни бек сюеген экизлеге ачувум чыгъа! Акацияны чечегини суву адамны къувугъуна дарман экенни не замандыр мен шо эгизлеге англатгъаным!

Сыйырны созуп-созуп мюнгюрейгени эшитиле.

АЙГЮЛ. Амалсыз сыйыр! Бу гече де къабурларда гезей. Эртен болгъунча мюнгюреп туражакъ.

СУЛЕЙМАН. Мюнгюреп турсун. Амма онда магъа къазылгъан къабургъа тюшюп къалмагъай эди. Бери гел.

АЙГЮЛ. Гелемен.

СУЛЕЙМАН. Олтур къырыйымда.

АЙГЮЛ. Олтурдум.

СУЛЕЙМАН. Олтуруп тур. Олтуруп, тынгла.

АЙГЮЛ. Олтуруп, тынглайман... Сен къоркъма, мени буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Мен къоркъмайман, Айгюл. Тангалагъы гюнден къоркъмакъ гъайгевлюк. О гюн къачан буса да геле чи.

АЙГЮЛ. Гъей, сен мен саялы къоркъма деймен! Магъа да Аллагъ буюргъаны болур!

СУЛЕЙМАН. (*Йырлай*). «Вай, мени жандай досум, арив барсан нече де...»

АЙГЮЛ. Вуяя!..

СУЛЕЙМАН. Отда унутгъан затынг сама ёкъму?

АЙГЮЛ. Ёкъ. Бары затны отдан тайдыргъанман. Аркъам къычытып гетди.

СУЛЕЙМАН. Къашыйым. Ят.

АЙГЮЛ. Олар гелгинче бажарылармы?

СУЛЕЙМАН. Бажарылар. Ят.

АЙГЮЛ. Олар замансыз заманда гелип къалса, оланы эсине не де гележек.

СУЛЕЙМАН. Олар, къалкъыгъа оърленгинче, тюпде токътап, биз эшитеген кюйде, гюченип ёткюрежек. Ят.

АЙГЮЛ (*аркъасындан ята*). Мен гъазирмен, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Гъей, сен нечик ятгъансан?

АЙГЮЛ. Нечик ятма герек?

СУЛЕЙМАН. Аркъангны хашыгъанны сюемисен?

АЙГЮЛ. Сюемен.

СУЛЕЙМАН. Не этесен дагъы буса аркъангдан ятып?

АЙГЮЛ. Вуя! Эрши болдукъ элlege! Унутуп къалгъанман нечик ятма герекни!

СУЛЕЙМАН. Бир затны да унутмагъансан, Айгюл! Сен иш этип ятгъансан шулай!

АЙГЮЛ. Яхшы, къызма. Туруп, шулай олтурайым.

СУЛЕЙМАН. Гъы, шолой олтур. Юрегимни гъалек этме... «Вай, мени жандай досум...». Яда мен гъассиленип, мен тез оьлгенни сюемисен? Алгъасап тул къалмагъа, кепленип турагъангъа ошайсан.

АЙГЮЛ. Вуя! Сен не еримни хашыйсан?! (*кюлей*). О ерде кытыгыгым бар!
СУЛЕЙМАН. Бу ерде?
АЙГЮЛ. Шонда да! (*кюлей*).
СУЛЕЙМАН. Къара да! Бары еринде кытыгыгы бар! Не ерине тийсе, кытыгыгы геле. Сагъа нече йыл бола, гезел кыыз?!
АЙГЮЛ. Вай, буйрукъчугъум, эсимде ёкъ! Таман мени кюлетгенинг!..
СУЛЕЙМАН. Къарагъыз гъали, бугъар тийме ярамай!
АЙГЮЛ. Шу яврун къалагъымны хашы! Бу гюнубизге шо таманлыкъ эте.
СУЛЕЙМАН. Башданокъ шотай айтгъанмысанг! Гъали мен басылтарман сени кычытагъан ерлерингни!
АЙГЮЛ. Вай-вай! Авуртдурдунг! Не болгъан сагъа? Тайыша турамысан?
СУЛЕЙМАН. Бар, чай сал. Яшыл чай.
АЙГЮЛ. Оъмюрюмде санымны бир де чюмлемеген эдинг! Гъали буса бирден ачы чюмлединг. Эки керен.
СУЛЕЙМАН. Дагъы чюмлемежекмен, Айгюл. Билемисен, сен обгесиз гезел тул къатын болажакъсан. (*Шаршавгъа чырмалып ята*).
АЙГЮЛ. Билемен!
СУЛЕЙМАН. Айтмагъан бусанг да ярар эди!
АЙГЮЛ. Сен буса айтдырма, буйрукъчум!
СУЛЕЙМАН. Айтдыраман, Айгюл! Айтдыраман! Бар, чай сал...
АЙГЮЛ (*йырлай*). Вай, мени жандай досум...
СУЛЕЙМАН (*йырлай*). Арив барсан нече де... Ий, къуймур сукара!
АЙГЮЛ. Билемен, буйрукъчугъум! Мен барайым! Яшыл чайлар демлемеге къарайым!
АЛИМ (*къалкъыны оюлмасында гёрюне*). Нете, сангырав болуп сама къалмагъанмысыз?!
САЛИМ (*ону арты булан*). Биз мунда ёткюре туруп арыдыкъ!
СУЛЕЙМАН. Сизге ётгюрме герекмей эди, улума герек эди! Айгъа да багъып, токътамайлы улума! Уьйретеими сизин улуйгъан кюйге?.. (*Айгъа улуй*). Ву-у-у-у!.. Ву-у-у-у! Муна, шулай улума герек, дербишлер!
САЛИМ (*Алимге*). Тирменчи тайышып бара.
АЛИМ. Эс этдим.
САЛИМ. Нечикдир кююнг, Сулейман?!
АЙГЮЛ. Талчыкъмагъыз. Ону кюю яман тюгюл.
СУЛЕЙМАН. Юрегим шекер гемире эди сиз гелгинче. Сиз къалкъыгъа мингенче, мени яшама да гёнгом бар эди... Сиз гелдигиз, къаркъарама безек де гелди!..
АЛИМ (*къолларын ишып*). Буса тез-тез чай сал, хоншу кыыз!
САЛИМ. Дюр, хоншу кыыз, бизге бир арив яшыл чай эт!
АЛИМ (*Салимге*). Шу тирменчини де чай булан сыйлама тюшежек.
САЛИМ. Озокда. Языкъсынайыкъ. Ону бек гючлю безек тутуп тура.
СУЛЕЙМАН (*Айгюлге*). Гъали де айтажакъмысан шотлагъа къонакълар деп?
АЙГЮЛ. Айтмажакъман. Къонакълар булар йимик сутур болмай.
СУЛЕЙМАН. Англама къара оланы! Гелтир олагъа яшыл чай!
АЙГЮЛ. Гелтирермен, буйрукъчум. Тек бир башлап шо бавчулар, къалкъыны сувукъ темиркъазыкъ янына чыгъып олтурсун, кыызгъан башларын да сувутсун!

СУЛЕЙМАН. Чыгыгыгыз кьалкыны сувукъ темиркьазыкъ ягына, бавчулар.

АЛИМ. Биз муну бир гюн сени эсинге саларбыз, хоншу кьыз. (*Тирменни йыракъ мююшге баралар*).

АЙГЮЛ. Мени кьоркьагъан ерим ёкъ, кьарт уланлар. Шо сизге тезден белгили.

САЛИМ (*ону арты булан бара*). Гьаливаны унутуп кьалма, хоншу кьыз!

АЛИМ. Ондан сонг пилавну гезиги де гелер! Аллагъ буюрса!

СУЛЕЙМАН. Булар булан мен узакъгъа бармажакъман, Айгюл. Кюреге бишгинче кьалсам да тамаша.

АЙГЮЛ (*гете туруп*). Кьаларсан, буйрукъчум. Мен сагъа шербет гелтирейим.

СУЛЕЙМАН (*ону артындан*). Шербетни, Айгюл, лап да уллу сукараны толтуруп гелтир!.. (*Тура*). Гьали мен билемен шо йыракъ кёкдеги кьап-къара къара тешик негер тарыкъ экенни! (*Алимге*). Гьы, гьали бер чи магъа шо гьар заман береген соравунгну!

САЛИМ (*Алимге*). Сёйлеме!

АЛИМ. Талчыкма. Авзумдан сёз де чыкмажакъ!

СУЛЕЙМАН. Гьы?! Кьоркьамысан мен бережек жавапдан?!

САЛИМ. Бизин гьайыбыз гьали йыракъ кёкдеги шо кьап-къара къара тешикде тюгюл. Ондан алдын кёп уьзюрлю ишибиз бар. Шо ишни аты да – яшав!

АЛИМ. Бизин яшавубуз. Ону да, мени де!

СУЛЕЙМАН. Кьоркьдугъуз! (*Олтура*). Дюр, дюр. Эсимде. Янгы гюн тувгъанча мен сизин арагъыздагъы эришивлюкню чечежекмен.

АЛИМ. Сен магъа башлап ювугъум савгъат этген гёзелдириклеримни кьайтар.

СУЛЕЙМАН. Мен сизге бираз алда яман сёйледим деп эсима геле. Сиз мени гечип боламысыз?

САЛИМ. Буссагъат бажарылмай.

АЛИМ. Дюр. Сонг.

САЛИМ. Пилавдан сонг.

СУЛЕЙМАН. Шогъар да баракалла. (*Алимге*). Ма, ал гёзелдириклерингни, хипти!.. Гьали мен ишге гиришемен! Эсги кьабурлардагъы сизин ер учун эришивню масаласын чечмеге гиришемен!.. Амма сиз менден тийишли таклиф алгъынча, сизден бир кьуллукъ тилежекмен. Шо мени лап ахырынчы тилегим. Сиз билесиз чи, магъа айгъа къарама узакъ кьалмагъанны...

АЛИМ. Билебиз. Гьона, шо гелеген къара булут бироздан сени айынгны гёрюнмейген этип, ябып кьояжакъ.

СУЛЕЙМАН. Сен мени лап ахырынчы тилегимни айтма кьоямысан?!

АЛИМ. Озокъда, кьояман. Не суйсенг де тиле!

САЛИМ. Биз сени тилевюнгню кютежекбиз, шогъар бизин гючюбюз етише.

СУЛЕЙМАН. Сизин гючюгюз шогъар етишежек, уланлар. Шо кьалкыдан тюпге тюшеген тешикни ябыгыз!

АЛИМ. Неге? Ондан ел гелмей чи!

САЛИМ. Ондан таба бизге яшыл чай да, демленген пилав да гелтирме герек Айгюл.

СУЛЕЙМАН. Бизин яшыртгын лакъырны ол эшитгенни суймеймен.
САЛИМ (*тура*). Биз сагъа ювукъ гелип олтурайыкъ.
СУЛЕЙМАН. Яхшы. Гелигиз. Бу янгъа, гюнтувушгъа, чыгъыгъыз... Ай-
гюл, сени онда бары затынгъа гъазирми?
АЙГЮЛ. Гъаппа-гъазир. Гъали гелтиремен.
СУЛЕЙМАН. Алгъасама, Айгюл. Алгъасама. Мен сени чакъырарман.
АЙГЮЛ. Сен айтгъан болсун, буйрукъчум. (*Лампаны, оюлманы хырына салып, тюнге тюше*).
Сыйырны мюнгюрейгени эшитиле.
СУЛЕЙМАН. Мюнгюрей! Токътамай мюнгюрей!
АЛИМ. О сыйыр, Сулейман. О сыйыр, шо саялы мюнгюрей. Эгер ит болгъ-
ан буса, токътамай гъаплап туражакъ эди.
СУЛЕЙМАН. Мен, неге буса да, шо сыйыр саялы къоркъуп тураман.
САЛИМ. Къой, сыйырны гъайын Умардан кългъан къатын этсин. Бизге
объюзюбно гъакъыбызда ойлашма герек.
СУЛЕЙМАН. Умардан кългъан къатынны гъакъында тюгюл мени сё-
зюм... Сёз башгъа адамны гъакъында юрюлежек... (*Шаршавгъа чырмала*).
Сиз ону таныйсыз. Тезден берли таныйсыз. Ол да таный сизин атасыны итин
йимик. Ачыкъ этип айтсам, ол – бир аз алда бырынгы лампа булан кълкыгъа
ярыкъ гелтирди. Ону гъакъында мени ахырынчы тилегим. Мен сизге айтайым,
ол шо лампаны якъмагъаны хыйлы бола...
САЛИМ. Не кёп создунг, о яндан, бу яндан айландыра туруп?!
АЛИМ. Къысдырылма! Сулейман-агъай бизге пайдалы затланы сёйлей.
СУЛЕЙМАН. Агъай дедингъа магъа. Савбол, Алим... Шолай, бойдакъ бав-
чулар, сиз билесиз – ол менден де жагъыл, сизден де... Мен башалман сама
сёйлеп турмайманмы?
АЛИМ. Гъали йимик маъналы сен объмюрюнде де сёйлемегенсен!
САЛИМ. Сонг?.. Айтып йибер, тирменчи... Биз тынглайбыз...
СУЛЕЙМАН. Сонг... Сонг ол, тийишли болжалы битгинче, яс тутажакъ.
(*Алимге*). Алим, нечакъы заман яс тута бизде эри оылген къатын?
АЛИМ. Бизде эри оылген къатын дёрт ай он гюн яс тута.
СУЛЕЙМАН. Тюз. Арив эсинг бар.
САЛИМ. Олай болжал эри оылген яш къатынлар учун чыгъарылгъан!
СУЛЕЙМАН. Мен сизге бир аз алдын не деп айтдым?! Не деп?! Ол менден
де яш, сизден де!
САЛИМ. Я-аа, дюр! Айгюл объю - объюнден де яш! Эгер тул кългъан
къатынгъа етмишден артыкъ бола буса, шо яс тутувну мезгилин эки керенге
къысгъартма герек!
СУЛЕЙМАН. Дёрт ай он гюн! Бир гюнге де, бир сагъатгъа да аз болмасын!
Ташланы уьстюнден агъагъан сувну тавушу геле.
САЛИМ. Яхшы, болмасын. Сонг не болажакъ?
СУЛЕЙМАН (*Алимге къычыра*). Сонг не болажакъ?!
АЛИМ. Къычырма магъа. Мен тюгюлмен сагъа сорав берген – Салим. Ол
билме сие сонг не болажакъны. Ясны мезгили битгенде.
СУЛЕЙМАН (*туруп, Салимге*). Сен не кългъансан магъа соравларынгъа бу-
лан илинип?! Сен мени гълал тыныш алма къояжакъмысан яда къоймажакъ-
мысан?!

САЛИМ (*туруп, ону инбашларындан тутуп*). Суюген чакъы тыныш ал, агъайым! Гъаваны Аллагъ барыбызгъа тегин берген!

СУЛЕЙМАН. Ваа! Магъа бу да агъайым деди! Тыныш алма да изну берди! Оьтесиз рагъмулу адам!

САЛИМ. Бирдагъы да токъсан йыл тыныш ал! Тек тилегингни айтып бит!

СУЛЕЙМАН (*ону къолун тайдыра туруп*). А яш, чапгын этме магъа!

САЛИМ. Сен буса заманны созма!

СУЛЕЙМАН. Алажакъсан да тийишлингни!

АЛИМ (*туруп*). Сабур болугъуз. Гъалигине тул къатынны да къарсалата-жакъсыз.

СУЛЕЙМАН. Ол гъалиге тул тюгюл! Мен гъали де оьлмегенмен! Савман! (*Йырлай*). Вай, мени жандай досум, атив барсан нече де!..

АЛИМ. Багъышла, тирменчи. Болажа-а-а-къ тул къатынны къарсалатмагъыз деме суюген эдим.

СУЛЕЙМАН. (*Олтура*). Багъышладым. Амма дагъы-дагъы ойлашып сёйле. Мен гъали де мундаман. Мунда, оьзюмню къалкъымда, янгыз мен суюген кюйде сёйлеймен. Суюсем – чалт, суюсем – сабур. Суюсем – аста, суюсем – кычырып. Суюсем – олтуруп, суюсем – ятып. (*Шаршавгъа чырмалып ята*). Магъа мунда буйрукъ да бермегиз. Бугюн бу къалкъыда буйрукъ мен бермен.

Къалкъыны оюлмасындан тепси де тутуп Айгюл чыгъа.

АЙГЮЛ. Муна сизин заманыгъыз да гелди, къарт уланлар. Мен сизге бек атив яшыл чай гелтирдим. Сени шербетингни де унутмадым, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Не кёп чабып къалдынг ари де-бери де, он этти яшында йимик?!

АЙГЮЛ. Къонакълар мен аста айлана деп ойлашмасын.

СУЛЕЙМАН. Элт барын да тюпге. Сонг гелтирерсен. Сонг.

АЛИМ (*олтура*). Ёкъ, тирменчи, мен буссагъат ичежекмен шу яшыл чайны!

САЛИМ. Олай болгъанда, ювугъум булан бирче мен де.

АЛИМ. Тепсингни бери гелтир, хоншу къыз.

САЛИМ. Тарыкъ тюгюл. Бирден сюрюнюп гетме бола. Мен ону къолундан тепсини алайым.

СУЛЕЙМАН. А яш! Шо оьзюнгню ерингден тербенме, бавчу!

АЙГЮЛ. Мен бу къалкъыда юрюйгеним хыйлы йыл бола, бир керен де сюрюнмегенмен.

СУЛЕЙМАН (*олтура, шаршавун чюрюю*). Сёйлеме шологъа, Айгюл. Сиз де оьзюгюзню къонакъ кюйде юрютюгюз... Инжидим шуланы хурт басгъан жиесинден де, оьзлерден де. Бер чи мени шербетимни, Айгюл!

АЙГЮЛ. Гелтире тураман, буйрукъчум. (*Огъар багъып юрюй*). Тепсини оланы алдына салайымы?.. Яда тюпге элтейими?.. Пусма!.. Буйрукъ бер!.. Яхшы, танг къатгынча шунда къатып турарман. Аллагъгъа шюкюр, чакъ да атив.

СУЛЕЙМАН. Къонакълар суюегенни эт!

АЙГЮЛ. Мен сен суюегенни этип уйренгенмен.

СУЛЕЙМАН (*тепсиден сукараны алып*). Бир-бирде янгыздан башгъача уйренме де тюше яшавда. Къой, яшыл чай ичсинлер. Мен шолой суюемен.

АЙГЮЛ. (*Тепсини элтип, къурдашланы алдына сала ва олагъа чай къуя*). Ичип йиберигиз, къарт уланлар... Яшларыгъыз нечикдир?.. Торунларыгъыз яхшымы?.. Торунланы яшлары артыкъ инжитмейми?

СУЛЕЙМАН. Айгюл! Оланы авлетлери де, торунлары да, башгъа къардашлары бары да, Аллагъгъа шюкюр, яхшылар!

АЙГЮЛ. Къонакълагъа чай тегенде, олагъа бир зат сама сейлеме герек чи.

СУЛЕЙМАН. Тюнегюн сен оланы экисине де сорахдынг, къардаш-досун бирин де къутгъармайлы. Бирисигюн де... Гетген язда да... Къонакълар булан башгъа зат сейлеп болмаймысан?

АЙГЮЛ. Яхшы. Къонакълар булан башгъа зат сейлейим. Къабакъларыгъыз нечикдир, къарт уланлар?

СУЛЕЙМАН. Тюпге тюш!

АЙГЮЛ. Нечик ойлаласыз, бу йыл къабакълар мол тюшюм бережекми?

СУЛЕЙМАН. Сен эшитдингми мен айтгъанны?!

АЙГЮЛ. Бу йылда къабакъланы бавну барусуну бою булан чачдыгъызмы?

СУЛЕЙМАН. Тюпге тюшюп, къарап тур, мен сени чакъыргъанча!

АЙГЮЛ. Сен чакъыргъанчагъа, чыдамлы кюйде, сандыкъда да олтуруп, къарап туражакъман, сен мени чакъыргъынча.

СУЛЕЙМАН. Сандыкъны уьстюнде?

АЙГЮЛ. Уьстюнде ушатмай бусанг, сандыкъны ичине гирермен. Гирип, къапгъачын да ябарман.

Сулейман кюлей. Айгюл де кюлей.

СУЛЕЙМАН. Муна, яшлар, муна, мен шулай яшайман! Ол мени гъар заман кюлете, кюлеме гёнгюм ёкъда да. Муна гъали де, гёзьяшларым чыкъгъанча, кюлетди!

САЛИМ (*Алимге*). Сен гёрдюнгмю?

АЛИМ. Гёрдюм. Экиси де кюлей эди.

САЛИМ. Олар бизге кюлей эди.

АЛИМ. Бизге, хатирибиз къалып, олагъа хуйланма тюшмейми?

САЛИМ. Хуйланырбыз. Сонг. Башлап чайдан тояйыкъ.

АЛИМ. Тизив чай. Сагъа къуяйымы?

САЛИМ. Къуй, къызгъанмай бусанг.

АЛИМ. Къызгъансам да, къуяйым. Къурдашымсан... Тынгла чы, Сулейман... Сюе бусанг... Сен суюсенг, дей мен... Мен кёмек этермен сагъа... Сен парахат олтур... Сакъалынгны сыйпа... Айгъа къара... Алгъасамай шербетингни де ич... Мен буса сени лап ахырынчы тилегингни айтайым... Озокъда, сен изну берсенг...

СУЛЕЙМАН. Бермесем?

АЛИМ. Бермесенг, сени тилегингни, шытыр-пытыр этип, Салим айтажакъ.

СУЛЕЙМАН. Салим, сен дагъы да оьзюге авара тюгюл затлагъа сугъула-сан! Алим!

АЛИМ. Вай!

СУЛЕЙМАН. Сен сейле. Тез-тез мени ахырынчы тилегимни аян эт.

АЛИМ. Тынгла, Салим. Мен тирменчини тюз англадым буса... Мен буса ону гъар заманда тюз англагъанман...

СУЛЕЙМАН. Созма!

АЛИМ. Къысгъача айтгъанда, ол бек тилей...

СУЛЕЙМАН. Бек тилемеймен! Уяла туруп, астаракъ тилеймен.

АЛИМ. Я-аа, нечик айтса не башгъа, тирменчи! Къысгъача айтгъанда, сен бизге тилейсен.

САЛИМ. Не тилей?

АЛИМ. Я-аа, не англавсуз адамсан сен, Салим! Англатайым. Я сен, я мен объюнден кьалгъан кьатын булан уйленсин деп тилей, тирменчи!

СУЛЕЙМАН. Дёрт ай он гюнден сонг!

АЛИМ. Сен огъар кыйналма. Мезгили битмейли тул кьатынгъа бирев де гелечилер йибермежек.

САЛИМ. Тул болажакъ кьатынгъа! Болажакъ!

СУЛЕЙМАН. Савбол, Салим. Заманында эс таптырдынг кьурдашынга. Хапарсыздан хатиринг кьалдыргъан бусам, гечип кьой. Сен пусуп турма, Салим. Сёйле. Гьакъыл бер кьурдашынга.

САЛИМ. Не айтажакъсан мунда, Алим? Кьатын тул – гележекде болажакъ. Гелечилер де огъар гележекде баражакъ. Бизге де шо гележек заман тувгъунча бозарып яшама герек. Яшав буса – кьысгъа зат.

СУЛЕЙМАН. Сиз менден артыкъ яшажакъсыз, уланлар. Мен сизден алда гетежекмен. Мен билемен объюмню гьалымны. (*Шербетин тавуш этип иче*).

АЛИМ. Биз сагъа шу кьалкъыда арив заманында кьаршы болгъанбыз!.. Шолай тьогюлму, Салим?!

САЛИМ. Шолай, Алим... Тирменчи бизин кьайсыбызны гиев гёре экен?

АЛИМ. Сени гёре деп тураман. Дюр. Сени гёре. (*Чайын тавуш этип иче*).

САЛИМ. Сенсен ону оюнда. Ахырынчы тилегин аян этме негъакъ тапшурмады сагъа.

АЛИМ. Менден кёп ол сагъа ачувланды. Эсингдеми уллу кьызымы эрге берегенде болажакъ гиевюме мен ачувланагъан кюй?

САЛИМ. Пал салып турма! Тувра сора огъар – кимдир болажакъ гиев? Сора, шербетин ичип битгиче.

СУЛЕЙМАН. Сорамасын. Мен шербетимни ичип битдим. Сукарам бош.

САЛИМ. Бу дюняда бирев сама да айтма герек чи бизге болажакъ гиевню атын.

АЛИМ. Озокъда.

СУЛЕЙМАН (*айгъа багъын*). Бу ишге объюгюз кьарарсыз. Сонг. Менсиз.

Ташланы устыюнден агъагъан сувну тавушу геле.

АЛИМ. Не дейим сагъа, Салим. Бизге ойлашмагъа зат бар.

СУЛЕЙМАН. Сонг ойлашарсыз. Гьали магъа сёз беригиз. Экигиз де. Сен де! Сен де! Экигизни бириси, мени тилевюмню кютежекге, эркек сёзюгюзню беригиз. Кютежекге ва тийишли кюйде ону гьайын да этежекге. Сиз билесиз сёзюм кимни гьакъында экенни.

САЛИМ. Шекленебиз. Амма ачыкъ этип айтсанг яхшы эди, тирменчи. Ол кимдир?

СУЛЕЙМАН. Мени булан бирче шунда бюлбюл йимик кюлейген тиштйпаны гьакъында айтаман... «Вай мени жандай досум арив барсан нече де, дагъы да арив болгъун гьар гюн де гьар гече де»... Шолай, бавчулар... Я-аа, сёз тарыкъ тьогюл. Сёзлер бар затны буза. Сиз сёзсюз, башыгъыз булан магъа шулай икрам этсегиз, инанырман. Гьы, кьаравуллайман... (*Олар башилары булан икрам эте*). Инандым... (*Шаршавгъа чьрмалып, ята*).

САЛИМ (*тавуш этип чайын ичип*). Сагъа чай кьуяйымы, Алим?!

АЛИМ. Тарыкъ тьогюл, Салим! Мени объюмню де кьолларым бар!

САЛИМ. Сени кьолларынг кьартыллай.

АЛИМ. Кьайырмас.

САЛИМ. Бишип кьалма.

АЛИМ. О сени ишинг тюгюл. Озьюм кьуярман.

САЛИМ. Сени булан яшыл чай ичме кыйын!

АЛИМ. Магъа да тынч тюгюл!

САЛИМ (*тавуш этип чайын ичин*). Эсги тирменинг не болажакъ, Сулейман?

СУЛЕЙМАН. Къычырып айт, кьулакъларым тутулган.

АЛИМ. Ол тирменни сорай! Огъар гёз салгангъа ошай!

СУЛЕЙМАН. Гъа-а, огъар мени тирменим де тарыкъ дагъы?!

АЛИМ. Тирмен варисликге гёре тул къатынгъа къалмажакъмы?

СУЛЕЙМАН. Сен де шо якъдамысан?!

АЛИМ. Къайда болайым да?! Ону булан биз тезден бир арбагъа егилгенбиз.

СУЛЕЙМАН. Мурадыгъызгъа етмежексиз, яшлар! Тирмен тул къатынгъа къалмажакъ!

САЛИМ. Алгъасама, тирменчи. Ойлаш. Сени чи не уланынг ёкъ, не кызынг.

СУЛЕЙМАН. Эсги тирменими мен агъамдан къалган уланны уланына къояман. Лап гиччисине.

САЛИМ (*тура*). Мен биле эдим шолай болажакъны, Алим.

АЛИМ (*тура*). Гъали мен де билдим, Салим.

СУЛЕЙМАН. Не болду, дербишлер, хатиригиз сама къалмады? Унутмагъыз! Сиз магъа башыгъыз булан шулай икрам этдигиз, уланлар! Эргишини икрамы сёзюнден де артыкъ!

САЛИМ. Къарсалама. Бизин бирибиз сени тилевюнгнию кютежек.

АЛИМ. Озокъда. Бизин бирибизге малсыз къалган, ярлы тул къатынны гелешме тюшежек.

СУЛЕЙМАН (*тура*). Малсыз?! Неге бола ол малсыз?! Шо бир залим бырынгы багъыр лампа?! Сиз билемисиз?! Сиз билмейсиз о не лампа экени! Ону чу багъасы ёкъ! (*Аста булан, инамлы кюйде*). Шо лампа бир заманларда, ону исбайы улланасыны гёзел анасыныки болган. Шо гёзел улланасыны анасы шо лампыны ягъып, уьч керен эрге барган...

САЛИМ. Уьч керен?

СУЛЕЙМАН. Уьч керен.

АЛИМ. Олай буса о ътесиз багъалы лампа!

СУЛЕЙМАН. Ўтесиз багъалы! Ону багъасы, мени эсги тирменимни багъасындан да артыкъ.

САЛИМ. Ону мелтеси нечик экен?

СУЛЕЙМАН. Гетген яйда алышдырганбыз! Яда бириси гюнню эди? Тюнегюн де болма ярай.

САЛИМ. Сени хатиринг къалмасын, тирменчи. Бек агъамиятлы масала. Гъалиги заманда тынч тюгюл лампагъа янгы мелте тапмагъа.

АЛИМ. Мен, эринмейли, барып тергеп къарайым. (*Лампаны янына бара*).

Гёремен, мелтеси, айтардай, эсги тюгюл. Тек ону тюнегюн алышдырмагъансыз.

САЛИМ (*Алимге*). Гъей, улан, лампыны ярыгъын ярайган кюйде чыгъарчы!

СУЛЕЙМАН (*шаршавну силлей туруп*). Дегиз, яшлар! Уялмагъыз! Мени набымны къызгъанмагъыз! Лампаны ялынын кёклеге чыгъарыгъыз! Анасын сатдыхым!

АЛИМ (*ярыгъын чыгъарын*). Шавла берсин дюньяны бары да дербишлерине!

САЛИМ. Шо къазандагъы пилав нече де узакъ демлене!

АЛИМ. Таякъ булан шо ерге къагъагъан кюй эсингдеми?

Сыйырны мюнгюрейген авазы геле.

СУЛЕЙМАН. Мюнгюрей! Мюнгюрей! Къуру мюнгюреп тура шо Умардан къалгъан къатынны сыйыры!.. Сыйыргъа ичим буша. Тюшмегей эди янгы къазылгъан къабургъа.

САЛИМ. Не замандыр эсги къабурларда янгы къабур къазылмайгъаны.

СУЛЕЙМАН. Къазма да бола. Хапарсыздан.

АЛИМ (*тура*). Токъта, Салим. Къакъма таягъынгны шо ерге.

СУЛЕЙМАН. Сен гъёкюнюп сама къалмадынгмы пилавну татывуна къарама?

САЛИМ. Гъали мени пилавда тюгюл гъайым, тирменчи. Сен олтур. Ятсанг, дагъы да яхшы. Сен яман бек авруйсан. Мен сени устьюнге шаршав да ябайым.

АЛИМ. Япма. Гебинге чырма. Ким экен онда онча алгъасап къабур къазгъан?

СУЛЕЙМАН. « Вай, мени жандай досум...».

САЛИМ. Досунгну кьой – сёйле!

СУЛЕЙМАН. Мени агъамдан къалгъан уланны яшлары. Тюнегюн авзумдан чыгъып гетген эди, ахырынчы гюнлерим ювукъ деп... Олар, атылып туруп, беллер алмагъа чапды. Не этежексен? Шолай рагъмулу яшлар...

АЛИМ. Сен эшитдингми, Салим?

САЛИМ. Эшитдим.

АЛИМ. Олар бугъар къабурну бизин ерибизде къазгъан!

САЛИМ. Гъали шо да багъанамы пилав ашамай кьойма?!

АЛИМ. Сал таягъынгны! Къакъма! (*Ону кыырийына бара*). Сен бир зат да англамадынгмы?!

САЛИМ. Не бар мунда англама? Бары зат англашына. Ону тюшо тюлге айлана тура.

СУЛЕЙМАН. Тюз айтасан. Сиз тюшюмде мени сизин еригизде гёмген эдигиз.

САЛИМ. Гёмген сонг биз тойгъа чабып гетдик. Ойнакълай туруп.

АЛИМ. Той да болмажакъ, Салим! Тул къатын да болмажакъ!

САЛИМ. Бырынгы уллу багъыр лампа?

АЛИМ. Лампа да... Сен бир къара, о не замандыр, таш йимик, къатагъаны! Ол чу саппа- сав болуп къалды. Бир ери ёкъ мызгъыйгъан. Ол гъали де хыйлы яшажакъ. Алдын йимик, яшавну сюрюп.

САЛИМ. Биз буса, бу саттыхым яшавну бир татывун да билмеген кюйде, тавну ариги бетинде даимге ятажакъбыз шо эгиз къатынларыбызны кыырийында...

АЛИМ. Гъали сен англадынгмы?

САЛИМ. Гъали мен англадым. Пилав ашап битгендокъ, хуйланып, туруп гетежекбиз. Экибиз де!

АЛИМ. Биз буссагыт гетежекбиз. Сен де! Мен де!

СУЛЕЙМАН. Кёмек этигиз, бавчулар. Мени орунга ятдыргызыз. Мени безек тутуп тура.

САЛИМ. Биз сагъа кёмекге Айгюлюн юйберербиз. Ол ятдырар сени!

АЛИМ. Дагы шу кьалкыгъа мени аягымны учу тиймежек! Къайда мени таягым?!
СУЛЕЙМАН. Муна сени таягын. Мен шогыр таянганман.

АЛИМ (*огъар багып юрюй*). Мен таягымны аламан. Мени оьзюме де тарыкъ таянма таяв!
Къалкыны оюлмасындан къолунда аш шаршав да булан Айгюл гёрюне.

АЙГЮЛ. Бирев сама таякны къакъмай! Не замандыр, сандыкъда да олтуруп, къарайганым.

СУЛЕЙМАН. Сен заманында гелдинг, Айгюл! Ятдыр мени.

АЙГЮЛ. Аякъда къал, буйрукъчум.

СУЛЕЙМАН. Сен де оланы янымысан?! Менден яшыртгын олар булан сёйлешгенмисен?!
АЙГЮЛ (*халиге тастымалны яя туруп*). Дюр. Мен олар булан тезден сёйлешгенмен... Биз тезден сёйлешгенбиз, олар шо эришивлю ерни сагъа бережекге. Сен о гъакъда билмейген болганда.

СУЛЕЙМАН. Огъ, бу яшлар! Айрокъда, агъангдан къалган уланны яшлары! Къарап туралар! Къачан, кимден, кимге, не зат, нечакъы къалажакъ деп!

АЛИМ. Мен де къарап тураман. Бер таягымны!

СУЛЕЙМАН (*таякны къайтара туруп*). Сен шуну булан къагып уйренмединг.

АЙГЮЛ. Къакъмакъны маънасы ёкъ. Мен пилавну да, къашыкъланы да гелтире тураман. (*Аралыкъгъа юрюй*).

САЛИМ. Тарыкъ тюгюл, хоншу кызы. Эрингни ятдыр.

АЛИМ. Ону кырыйында тур къалкыда танг къатгынча.

САЛИМ. Биз буса ёлгъа тюшейик. Биз бир бирибизден ювукъда яшамайбыз, юртну ариги башында турабыз.

АЙГЮЛ. Билемен, къарт уланлар, сизин ёлугъуз узакъ.

САЛИМ. Пилавну татывуна буса биз сонг къарарбыз. Ай тангала да чыгъажакъ чы.

АЙГЮЛ. Дюр, тангала да болажакъ гече.

САЛИМ (*гете туруп*). Мен сени гечемен, Сулейман!

АЛИМ (*ону артындан юрюй*). Мен буса ойлашып къарайым. Билмеймен, гечип кьойма да ярайман.

Экиси де гетелер. Айгюл Сулейманны ятдыра.

СУЛЕЙМАН (*оланы артындан*). Мен гъали билемен сизин къайсыгъызыны сайлажагъымны! Амма айтмажакъман...

АЙГЮЛ. Алгъасама, буйрукъчум. Гъали де бавларда бары да емиш бишип битмеген.

СУЛЕЙМАН. Амма гёз юмуп, гёз ачгъыча, къабакъны гезиги етишип гележек... Сёндюр лампаны.

АЙГЮЛ. Къой янсын!.. Ярай буса...

СУЛЕЙМАН. Ярай, Айгюл. Ярай... «Вай, мени жандай ...». Мен терен-терен юхугъа батып бараман, кызы. (*Устьюне шаршавун яба*).

АЙГЮЛ (*лампаны янына барып олтура ва ону ярыгъын аз эте*). Юхла.
Мен янынгдаман...

Къабурланы къапу алдында Салим ва Алим гёрюне.

АЛИМ. Нечикдир дагъы сагъа шулай яшав?

САЛИМ. Мен ушатаман.

АЛИМ. Мен де... Бар, ач къабурланы къапуларын.

САЛИМ (*къапулагъа юрюй*). Герип ачажакъман, анасын сатдыхым!

АЛИМ. Кимге ярама сюесен? Тирменчигеми яда сыйыргъамы?

САЛИМ. Барына да. (*Къабурланы къапусын герип ача*). Сынларыбызгъа да
язмажакъбыз бир зат да!

АЛИМ (*огъар багъыт юрюй*). Озокъда. Алгъасама тарыкъ тююл. Яшама
герек.

САЛИМ. Сын ташларыбызны да шундан тайдырырбыз.

АЛИМ. Торунумну абзарыны йыракъ бир мююшде яшырып къоярбыз.

САЛИМ. Шу тирменчи нечакъы авара эте бизин?!

АЛИМ. Гечип къой шону.

САЛИМ. Мен гечгенмен. Сен?

АЛИМ. Мен де гечдим.

САЛИМ. Эсги къабурлардагъы сени ерингни урлагъанын да гечдингми?!

АЛИМ. О ер – сени еринг эди, Салим. Сени.

САЛИМ. Чомарт адамсан сен, ювугъум. Сен эшитдингми шо ерни гъакъ-
ында тирменчиге Айгюл айтгъанны?

АЛИМ. Эшитдим. Ол бизин булан шо ерни гъакъында тезден сёйлешген-
мен деди.

САЛИМ. Билмеймен ол бизин булан къачан сёйлешген? Сени эсингде
ёкъму?

АЛИМ. Ёкъ, мени эсимде ёкъ.

САЛИМ. Мени де ёкъ эсимде.

АЛИМ. Ону буса эсинде!

САЛИМ. Тамаша болма зат ёкъ. Ол бизден яш.

АЛИМ. Кёп яш. Эки язбашгъа яш.

САЛИМ. Токътарбыз оьсгюнче.

АЛИМ. Озокъда, токътарбыз. Акъ къабакъ бишгинче.

САЛИМ. А-яш, акъ этме! Бал къабакъ бишгенчеге токътарбыз!

Бырынгы къумукъ кюй чалына.

Къарангылыкъ. Уллу быгъыр лампа ярыкъ бере.

Перде.

Супиянат Мамаеваны таржумасы.

*Анталыяда яшайгъан белгили къумукъ режиссёр ва драматург Биймурза Манта-
евни «Эсги тирменни къалкъысындагъы оюнлар» деген пьесасын журналыбызны бу
номеринде сагнагъа онгарылгъан къысгъартылгъан кююнде бергенбиз.*

*Бу гюнлерде «Сёнмейген сюювню сыры» деген ат булан шо пьесагъа гёре салын-
гъан янгы спектакль А.-П. Салаватовны атындагъы Дагъыстан Пачалыкъ Къумукъ
муз.- драм. театры сагнасында ойналды ва къаравчуланы сюювюн къазанды.*

Гъасан ОРАЗАЕВ,
Россияны илмулар академиясыны
Дагъыстандагъы илму меркези

БАГЪДАТ-АЛИНИ ГЪАКЪЫНДА МАЪЛУМАТЛАР

Магъачкъаланы ювугъунда, Таргъу посёлокну эсги къабурларыны бири-синде, ерли адамлар озюне «Багъдат-Али къабурлар» деп ат къойгъан сынташланы бу уллу майданында белгили бир зиярат (мавзолей, пир) бар. Ташдан этилген дёртгюл гиччирек бинаны (гъужураны) уьст яны гюмезленген, бинаны узуну – алты метр ярым, генги – беш метр геле, бийиклиги буса уьч метрге ювукъ. Дёгерек гюмез къалкъысыны уьстюне ва тамларыны дёрт де янына акъчабылгъан. Динли-абит адамлар бу зияратгъа чакъда-чакъда гелелер, олар огъар абурну-гъюрметни белгилерин этелер, сужда къылалар, бузулгъан ери болса, ярашдыралар, уьстюне акъчабалар, чангдан-явундан тазалайлар, арив сыйлап сакълайлар. Шолай къаравну натижасында, гертилей де, зияратны уьст гёрюнюшо гъали бютюнлей алышынды. Гетген асруну 90-нчы йылларында, таргъулу Б. Бекеевни гъаракаты булан шо эсги гёлемдеги зияратны уьстюнден акъ керпичден тизилип бина кзурулгъан сонг, гъали шо башгъача, гёрмекли гъалгъа гелди. («Ёлдаш» газетде ону гъакъында тийишли кюйде эсгерилген эди, 17 октябрь 1997 й., 20 б.).

Эсги зиярат уьйню ичине, сынташлар орнагылгъан ерге гирмеге гъажатлы болса деп этилген бир гиччирек эшик салынгъан. Неге десе, негагъ бир уллу гъайван-тувар ичине гирип къалмасын, ону пислеп-наслап болмасын учун этилген зат болма герек. Адам ону ичине гирме герекли болса чы, масала, чангдан тазаламакъ учун яда бир башгъа ахтарыв муратлар булан, ятып-ербавурлап шо гиччи эшикден таба ичине сюйкелип гирип болса тюгюл эсе, дагъы кюй ёкъ.

Алимлер де шо зияратгъа ва онда гёмюлген адамны кесине агъамият бермей тюгюллер. Мисал учун, ленинградлы (петербурглу) алим Л.И. Лавров ва дагъыстанлы профессор-арабист А.Р. Шихсайитов бу бырынгы зияратны гъакъында озлени макъалаларында-китапларында эсгерип язгъанлар. Къумукъ энциклопедия сёзлюгюнде де бу зиярат айрыча макъалада эсгериле (къара: *Кумыкский энциклопедический словарь. Махачкала, 2009 й., 26-27, 132 бетлер*).

Таргьудагы бу зияратга абит адамлар ва алимлер не саялы мунча агъамият берелер? Онда гёмюлген гиши ким болган? Белгили кюйде, шо зияратда гёмюлгенлени бириси Багъдат-Али, гъалиден 350-400 йыллар альякъда оьмюр сюрген адам.

Эсгерилген зияратны ичинде уьч къабур бар. Оланы уьстюне орнатылган уьч де сынташны экисинде арапча оюлмалы язывлар этилинген. Шо язывланы 1971-нчи йылда тарихи илмуланы доктору А.Р. Шихсайитов охугъан, сонг Т.М. Айтберов ва башгъа ахтарывчулар да охуп, маьнасын чечгенлер. Язывланы арапчадан бизин тилге гечюрсе, сынташланы бирисинде булай айтыла: «Мугъаммад ал-Багъдадини уланы Али къади пана дюньядан даимликни дюньясына гечдю гьижрат булан 1066-нчи йылны сафар айында», – деп. Демек, бу зияратда гёмюлген адам Али бину Мугъаммад ал-Багъдади 1655-нчи йылны декабрь айында гечинген. Муна бу адам Дагъыстанда яшайган хыйлылагъа «Багъдат-Али» яда «Али-Багъдади» деген ат булан белгили. Ону гьюрметине бир-биревлер оьзлени улан авлетлерине Багъдат-Али деп ат къояганлыкь дагъыстанлыланы, айрокьда, таргьулуланы арасында кепден берли адатланып да юрой.

Эсгерилген зияратны (гьужураны) ичиндеги уьч де сынташдан сол якьдагында геч бир языв да ёкъ, шо саялы шо кимге салынганьы да белгисиз. А.Р. Шихсайитов ёрап айтаган кюйде, шо Алини атасы Мугъаммагъа салынган сынташ болма ярай. (Амма Али оьзюню атасы булан бирче гелип Таргьуда яшап турган деген маълумат бизге белгисиз). Тек шо сынташ Багъдат-Алини таргьулу къатынына салынган эсделик болмагъа имканлы.

Янашасындагы уьчюнчю сынташ буса – Алини уланы Гъазболатгъа (биревлер бу атны Гъанболат деп охуй) салынган, ол да гьижрат булан 1069-нчу йылда гечинген деп гёрсетиле, тек айы язылмаган (бу тарх христиан календарь булан 1658 яда 1659-нчу йылгъа рас геле). Мунда эсгерип къояйкь, Таргьу бойдагы ерли халкъны айтылывларына къараганда, Агъачавулу ювугьунда гёмюлген Валикъыз да – Багъдат-Алини къызы болган (*къара: Алиев К.М. Мусульманские святилища (пиры) Кумыкии // «Вести Кумыкского научно-культурного общества». Махачкала, 2001 й., № 2-3 (6-7). 50-51 б.; Абдуллатипов А.Ю., Шабаетова Л.А. Средневековая литература кумыков. Махачкала, 2010 й., 81 б.*). Валикъызны къабуру да – айрокьда къумукъланы арасында бек сыйланаган, зиярат этилинеген ер.

Валикъызгъа багъышланган халкъ авуз яратывчулугьундан алынган йырны сатырлары да – Уълумат Бийболатова берип, бизин «Тангчолпан» журналыбызда да тексти чыгъарылды (2010 йылда, № 4, бетлери: 24-25).

Багъдат-Алини тувган йылы, нече йыл яшап гечингенлиги гьакьында маълуматлар гъалиге ачыкъ тюгюл. Дёргелили алим Назир-апенди оьзюню арап тилде язган «Нузгъат ал-адган...» деген асарында ва белгили алим-арабист Магъаммагъа Сайитов оьзюню «XVIII-XIX асуларда арап тилде яратылган дагъыстан адабияты» деген илму ишинде (*Москва, 1960 й., 9 б.*), ону гечинген йылын 1613 деп гёрсетелер. Олардан гечюрюп алып оьзгелер де шолай язып къояганлар ёлугъа. Тек бу янгылышлы маълумат. Неге тюгюл, биз уьстде эсгерген кюйде, ону оьзюню сынташында башгъа тарх язылып гёрсетилген. Ондан къайры да, мюгьюрюнде къазылып этилген тарх да башгъача, бироз гечги йыл гёрсетилген.

Хыйлы китапланы авторлары, Багъдат-Алини атын эсгеренде, ону «шайых» деп белгилейлер. Булай белгилев тюз буса да ярай. Дёргелили алим Назир апенди де ону атын «шайых» деп белгилеп язган. Тек, ол къайсы тарикъатны якъчысы болган экени, кимлени силсиласына (ругъ шынжырына) гире болган экени гъалиге ачыкъ этилинмеген. Сонг да, «шайых» деген сыйлы аты болган буса, неге ону сынташына язылмаган экен дагъы? Шо сынташында чы Алиге янгыз «къади» деп, булай язылып табабыз: «...ал-маргъум къади Али бину Мугъаммад ал-Багъдади...». Демек, ону яшав ёлунда гъалиге ачыкъланмай къалып тураган масъалалар – сораулар бар.

М.-С. Сайитов токъташдыраган кюйде, Багъдат-Али, арапланы дин адабиятыны гючлю таъсирини тюбюнде Дагъыстанда биринчилерден болуп динчиликге, супучулукъгъа багъышланган асарлар язмага башлаган. Алим ва адабиятчы Абачара Гъусейнаевни пикрусуна гёре, Багъдат-Али бизин тавлар элибиз Дагъыстанда инг башлап арапча шиърулар яратган шаир болган деп гъисаплана.

Ол биринчилей этген затланы дагъы да эсгерсек, булай маълуматны айтма болабыз. Магъачкъаладагъы тарихни, археологияны ва этнографияны ахтаранган Институтну илму къуллукъчусу (гъали мисгин) арабист Халата Омаровда Багъдат-Али оз къолу булан ободалы Шаъбан-къади деген белгили бир алимге арап тилде язган бир кагъыз бар эди. Шо кагъызны гъакъында Х.А. Омаров бир китапгъа язып да чыгъарды (*къара: Материалы по истории дагестанской сфрагистики // Бартольдовские чтения. Тезисы. Москва, 1990 й.*) ва М. Гъайдарбеков, Т. Айтберов да ону эсгерелер. Багъдат-Али Шаъбан-къадиге булай яза (биз шо кагъызны бир гесегин къумукъчагъа таржума этип беребиз): «Шу кагъызны етишдирежек адам булан бирче мен сагъа бир гюмюш мюгъюр де йибергенмен, шо мюгъюрде сени асил атынг къазылып язылган. Къадилик яда гъакимлик къуллукъланы кютегенлени шариат язывлары ва хас кюйде йиберилген кагъызлары мюгъюр басылып тасдыкъ этилинме герекли бола».

Демек, Багъдат-Али тав Дагъыстанны гъакимлерине ва къадилерине, оланы атындан язылган кагъызлагъа хас мюгъюрюн (печатын) басып, тасдыкъ этмеге тюшегенлигин биринчилей уйретген адам. Аварланы Хунзахадагъы къадисине ол хас мюгъюр этип де йибере. Шо замандан алда язган кагъызларында олар мюгъюр басмаганлар. Озю язган кагъызын да ол оз-энчили мюгъюрю булан басып таъминлеген. Мюгъюрде ону аты ва гъижрат булан гёрсетилген тарх язылган: «Ал-маъруф ал-Мугъаммад Али бин Мугъаммад ал-Багъдади 1063». (Мюгъюрдеги бу тарх – христиан календары булан 1652 яда 1653-нчю йылгъа рас геле).

Багъдат-Али арап ва тюрк тиллерде, кёп санавда шиърулар ва илму асарлар язса да, гъалиге ерли оланы аз пайы тюгюл эсе сакъланмаган. Айтайыкъ, дагъыстанлы алимлени тилевюне гёре ол Тагъиаддин ал-Керманий деген алимни «*Гъалл ал-Иъжаз*» («Ажайыплыкъны ачыкъ этип чечив» – сыйлы Къуръан китапны тюз кюйде англатыв) деген дин асарына ол озюнню кёп баяныкъларын язган.

ХII-ХIII-нчю асуруларда яшаган имам Абу ал-Къасым бину Мугъаммад ар-Рафи ал-Къазвини деген алимни бусурман гъукъукъгъа (пикъгъугъа, бусурман юриспруденциягъа) багъышланган асарына гёре янгы бир илму иш язып онгарган; ону бу асары «Мутаввал» («Генгешдирилген») деген башгъа аты

булан да белгили. «*Къафийа мин ал-алиф ила-л-йа*» («А-дан Я-гъа ерли къа-пиялар») деген беш сатырлары булангъы шиъруланы жыйымында – шариатны масъалалары гъакъында, супучулукъну этикасына (сулук) багъышлангъан ва исламны тарихлеринден мисаллар, белгили тарикъатчылары сёзлери, пайдалы насигъатлар гелтирилген.

Бу шиърулар бары да бусурман адамлары кылыкъ якъдан чыныкъдыры-вгъа ва оланы иманын камиллешдирирге бакъдырылгъан. Сонг да фарс (иран) тилни морфологиясыны гъакъында арап тилде бир илму асар да язгъан, ону аты: «*Ширра ал-муъаджамма*» («Иранлары тилине гючлю талпыныв» демек).

Ону «*Къыссат Сайид Батал*» деген асары да – бусурманлыкъны яймакъ учун юрютюлген дав гъаракатлары тезги тарихине багъышлангъан.

Багъдат-Алини асарлары бир ерге жыйылып гъалиге топлангъаны ёкъ. Олар бизин Дагъыстанны не еринде де табыла. Мисал учун, 2006-нчы йылда Табасаран районну Вечрик деген юртунда яшайгъан Ж. Жабрайыловну эски къольязывларыны арасында бирдагъы белгисиз асары табылды, шо да – «Та-барака зу л-’ула ва л-кибрийа» деген калималар булан башланагъан арапча къасыдагъа селенив гъисапда ол язгъан «*Тухмис*».

Ону текстлери гъараканлы (обзю Магъачкъалада яшай) Магъаммат Нюр-магъамматовну уюндеги коллекциясында кёп санавда сакъланып бар. Россияны илмулар академиясыны Дагъыстан илму меркезинде Къольязмалар сакъланагъан фондунда ва ДГУ-ну китапханасында ону текстлери язылгъан эски арап язывлу китапларда да ёлукъмай тюгюл. Биз билеген кюйде, ону асарлары язылгъан къольязмалар Москваны, Нальчикни китапханаларында да сакъланып бар.

Ол арапча язгъан шиъру асарлары дёргелили алим Назир-апенди, гиничукълу (Геничутль юртлу) Мансур Гъайдарбеков, гъараканлы Магъаммат Нюр-магъамматов ва башгъалары жыйгъан.

Къазкъумукълу алим-адабиятчы ва шаир А. Гъусейнаев (гъали мисгин) обзюню китапларында айтагъан кюйде, Багъдат-Али язгъан шиърулар кёп болмагъан, ону шиъруларында гъеч бир янгы пикру, таъсирли илгъам да гъис этилмей, яшагъан заманыны гъеч бир белгиси-аламаты да гёрюнмей. Тек олар дагъыстанлылары о вакътидеги янгы обсген мадани талаплары болгъанлыкъгъа шагъатлыкъ этеген язывлу эсделиклер. Олар арап тилде шиъру языв гъаракатда дагъыстанлылардан башлап этген бир мекенли кюйде къолламагъа бажарма гереклигин англатгъан бир тапшурма-аламат тюрлю сынавлар гъисапда агъамиятлы, гележекдеги наслулар сёз усталыкъны герти-гъисапда, Дагъыстанда арап тилде поэзия о заманда арагъа чыкъгъанлыкъны гёрсетеген эсделик гъисапда олар багъалы. Гиничукълу (Геничутль деген авар юртлу) М. Гъайдарбеков ону яратывчулукъ пагъмусуна, ол къоллап язагъан арап тилине онча оър багъа бермеген. А. Гъусейнаев де, гиничукълу М. Гъайдарбеков язгъан сёзлени такрарлап, бек гъабас эте.

Амма дёргелили алим Назир-апенди Магъамматгъажиев (1891-1935 йй.) Багъдат-Алини яратывчулугъуна тюз кюйде оър багъа берип эсгерген. «Ол айтылгъан алим ва пагъмулу адабиятчы, обзюню ватанында о замангъы инг де тизив билимли алимлени алдында охуп, билим алып, илмугъа герти кюйде тюрюнген адам болгъан ва онда обзюню шайыхыны ёлбашчылыгъыны тюрюнде тарбиялангъан, – деп яза Назир. – Ону шайыхы (тарикъатны устазы) гечинген

сонг, ол ёлланы ва сапарны бары да акъубаларын-къыйынлыкъларын енгип, шайхланы кѣп ери деп Дагъыстангъа багъып сапар этген. Дагъыстангъа гелип, ол бу элдеги лап да айтылгъан-уллу шайхны ахтаргъанда, ону Аллагъу Тааланы ёлуна терен кюйде тюшюнген белгили алим кудалили Давутгъа бакъдыргъанлар. Шайх Давут буса (огъар Аллагъ рагъмат этсин!) о вакътиде Таргъуда, ондагъы Дагъыстанны оър гъакими шавхалны янында яшап тура болгъан. Али-Багъдади кудалили Давутгъа мунда ёлукъгъан. Ол Таргъуда яшап да къалгъан, онда къатын да алгъан, ону Гъазболат деген уланы да болгъан. Али-Багъдади гъижратны 1022-нчи йылында (демек, 1613 йылда. – Гъ.О.) Таргъуда гечинген». Дагъыстангъа ол ислам динни яймагъа, бусурманлыкъны билимлерин генглешдирмек учун гелген болгъан деп де эсгере Назир-апенди. (*Къара: Nadir ad-Durgilis (st. 1935) Nuzhat al-adhān fi tarāğim 'ulamā' Dağistān / herausgegeben... von M. Kemper und A.R. Šixsaidov. Berlin, (дѣргелили Назир-апендини белгили асарыны арап тилден немец тилге таржумасы) 2004. – 35, 45-49 бетлер).*

Бу ерде Алини ватаны ва миллети гъакъында сорав арагъа чыгъа. Ону нисбасына (толу атына) къарагъанда, Али Иракъ вилайтны ичиндеги Багъдат шагъарда тувгъан яда шонда оъмюрюню бир вакътисинде яшагъан ва охугъан болма герек. Яда Али чакъда-чакъда Багъдат шагъаргъа барып-барып гелегени (булай болмакълыкъ ону гъар ерге язгъан кагъызларындан-мактупларындан гѣрюнюп тура) – ону атына шо шагъарны атын да тиркеп, «Багъдат-Али» деп белгили болгъан буса да ярай. (Алъякъда бусурман вилайтларда, адатлы гъалда, адамны тувгъан, яшап тургъан яда барып охугъан вилайтны-шагъарны аты, арап тилге хас формада къурулуп, ону толу атыны составына гийирилип айтыла болгъан. Мисал учун айтайыкъ, Низами Гянжеви – Гянжа деген азербайджан шагъарлы, Садраддин ал-Лакзи – Лакз деген вилайтлы, Атабай ал-Мартани – Мартан деген юртлу, Акай къади ал-Гъазаниши – къазанышлы, Идрис ал-Андирави – эндирейли, Юсуп ал-Яхсави – яхсайлы ва б.).

Багъдат аслу гъалда арап халкъ яшайгъан шагъар экенге гѣре, Али ал-Багъдади (Багъдат-Али) – де арап болма герек деген ёравлу ой – бир-бир алимлени язывларындан таба яйылгъан. Олай деп, мисал учун, дѣргелили алим Назир-апенди, академик Гъ.Гъ. Гъамзатов ва профессор философ М.А. Абдуллаев, тарих илмуланы кандидаты В.О. Бобровников, филология илмуланы кандидаты С.М. Забитов, илму къуллукъчу Х.А. Омаров язала.

Ол арап тюгюл, дагъыстанлы болгъан, миллети де къумукъ болгъан, оъзю таргъулу деген пикру да бар (А.Гъ. Гъусейнаев, А.Р. Шихсайитов, А.Ю. Абдуллатипов, А.Т. Акамов, К.М. Алиев, Б.А. Гъажаматов, А. Ахаев ва башгъалары).

Амма ол азери-тюрк болмагъа имканлы, неге тюгюл Багъдатда араплардан къайры да, хыйлы азерилер (тюрклер) де яшагъан. Мисал гелтирип айтсакъ, азербайжанланы XII-нчи асруда оъмюр сюрген айтылгъан шаири, «Лайла ва Мажнун» деген поэманы машгъур автору Физули де багъдатлы болгъан. Багъдат-Алини – оъзю азери болса да, яда къумукъ болса да, – тюрк миллетлиги гертилейген бирдагъы далил, биз ойлашагъан кюйде – ол арапчадан ва фарсчадан къайры, оъзю тюркче де асарлар ярата болгъанлыкъ.

Биз билеген кюйде, араплар тюрк тилде асарлар язмагъан. Тек тюрк миллетлени хыйлы вакиллери буса орта асруларда арап тилде кѣп санавда асарлар яратгъаны белгили. Сонг да, уланы Гъазболатны (яда Гъанболатны)

атыны ичиндеги «болат» деген сөз – арапланы атларына хас тюгюл, тюрк сөзден кюрулган ат. Шо меселде, ону кызы деп гысап этилеген Валикызыны аты да.

Багъдат-Алини арапча язган асарлары гьалиге ерли арап тилде печатдан чыгъарылмагъан. Ол язган шиъруланы ва поэмаланы (къасыдаланы) аслу маънасы- темасы бусурман динге, кылыкыгъа-этикагъа багъышланган. Ол динге таза юреги булан янашагъа, бир Аллагъгъа гъакъ-герти кюйде инанмагъа, яман хасиятланы ташлап яшав этмеге, ахырат яшав гележеклигин унутмайлы, юрекде ондан кюркюв булан турмагъа, гюнагъ болагъан затны гъеч бир заманда да этмей яшамагъа чакъыра. «Ободалы Шаъбанны кызыны гъакында къасыда» (Обода юртлу алим Шаъбанны кызы Апипат (яда Фатима) оъзю де – шаир кызы болган, Алини къасыдасы шогъар багъышланган болма ярай), «Тамакю чекмекни гери урувгъа багъышланган къасыда», «Чагъырны гери урувгъа багъышланган къасыда» ва башгъалары – арап тилде язылган шиърулар. Тюзю, оланы тюркю (эсги кюмукъ) тилде язылган вариантлары да бар.

«Сени гъакылынг бар буса, тамакю чегивден ари тур ва ондан сакълан. Ону уьст гёрюнюшю нечакъы арев болса да, гъей жагъил улан, тамакюню татывуна урунуп да къарама, жагъаннемни отун соруп ичинге алма!» – деп пайдалы насигъатлар бере шаир. Шо кюйде ол ичкичиликге де кьаршы чыгъа: ичкичиликге тарыган адамлар ва оъзюню гележек оълюмюн унутуп башгъа тюрлю гюнагъ болагъан ишлени этегенлер – ахыратда инг де уллу насипсизликге тарыжакълар, олар жагъаннемни яллавлу отунда гюерлер, гючлю кюйде акъубагъа тарырлар. Ону поэзиясы бырынгы арап поэзияны кьанунларына кюрчулене, VIII-IX-нчу асруларда арап адабиятта оьтесиз гючлю кюйде чечекленген поэзиядан, айрокъда ону аслу гьалда кылык-насигъат маънада язылагъан жанрдан – *зугъдийат* деген кьайдасындан баш ала.

Багъдат-Алини Таргъуда турагъанда язган кюмукъ-тюрк кьатыш тилде («тюркю» тилде) яратган шиърулары да бар. Олар гьар тюрлю эсги кьоль-язмаларда, Дагъыстанны тюрлю-тюрлю ерлеринде ёлугъа. Олардан бирлерин, гетген асруну ахырларында, тебенкъазанышлы алим Акай-къади ва бизин асруну аввалында ону уланы Абусупиян Акаев жыйганлар. 1903-нчу йылда Симферопольдагы (Кырымда), сонг да 1907 ва 1914-нчу йылларда Темирханшурадагы (гьалиги Буйнакск шагъардагы) таш басмахананда Абусупиян чыгъарган «Мажмуъ ул-манзумат ал-ажамийат» («Ажамча назмуланы жыймы») деген китапгъа Багъдат-Алини эки шиърусу да гирген: «Тёгюлюр бадандан тюрлю гюнагълар» ва «Ай бир кюркюв тюшдю нагагъ жаныма» (артдагысы булай бир башгъа вариант болуп да ёлугъа: «Бир кюркюв дюшюбдюрю менюм жаныма» деп). Бу тайпа тюркюлерде (дини назмуларда) кюмукъча сёзлер булан ара-аралаш болуп азербайжан-тюркче сёзлер де кёп ёлугъа. Мисал учун, *агъларам* – йылайман демек, *жагъаннама гиран* – жагъаннемге гирген демек ва оьзгелери):

**«Билдим ки: кьутулмас ажжалдан башым,
Мадад олмас магъа кьавум-кьардашым.
Я Аллагъым, Сенсен мени ёлдашым!
Оълюм ажжалындан кюркюв агъларам».**

Багъдат-Алини тюркче язылган шиъру асарларыны маънасы да арапчаларыныки йимик: автор адамланы гюнагълы ишлерден тартынмагъа, ахыратны унутмайлы, жагъаннемге тюшюп къалардан, къабур азабындан даим де къоркъунуп турмагъа, намазны бир де къоймайлы этмеге, чакъыра.

**«Дюнъя-ахыратун нюри – намази,
Багъдат-Али айтар гъакъдур бу сёзю,
Къылмаянны Аллагъгъа къара юзю,
Вай-гъал жагъаннама гиран заманда».**

Белгили кюйде, Багъдат-Али Дагъыстанны жамият-политика яшавунда да жагъ кюйде ортакъчылыкъ этген. Ол Дагъыстанны уллу гъакимлери Элдар-шавхал ва Сурхай-шавхал гъукмударлыкъ сюреген девюрде, Таргъуда къадиликни де кютюп ва шавхалланы кансаралында язив-бузув ишлени де юрютюп тургъан. Мисал учун, таргъулу Сурхай шавхалны атындан Хунзахны гъакими Догъры-Нуцалгъа Багъдат-Алини оз хаты булан язылган кагъыз гъалиге ерли сакъланып бар. (*Къара: «Письменные памятники Востока. Ежегодник, 1975». Москва, 1982 й., 7 б.*).

О заманлар (XVII-нчи асруну 30-50-нчи йыллары) – политика яшавда агъамиятлы агъвалатлар болгъан ва оьтесиз четим-чалдырышлы девюр: Орусият булан Дагъыстанны дипломатика ва сатыв-алыв аралыкълары генглеше башлай, Дагъыстанда гъакимлик учун феодаллар, бийлер-ханлар бир-бири булан татывсуз болуп кеп уьчешелер–эришелер. Хазар денгизни ягъа боюнда ерлешген Таргъуда ва тавлардагъы Къазкъумукъда – эки ерде тахшагъары болгъан Дагъыстанны шавхалы лап шо девюрде Къазкъумукъну ташлай. Иранны Дагъыстангъа этеген таъсири де бир гъавур гючлене: таргъулу шавхал, эндирейли бий, гъайдакълы уцуми иранланы асгери булан бирлешип, Сююнч (Сунжа) озендеги орусланы къаласына гъужум эте. Дагъыстанлы бийлени бир-нече къурултайлары (съездлери) арт-артындан оьтгериле...

Муна шулай къызгъын политика агъвалатланы девюрюнде Багъдат-Али шавхалны тахшагъарында яшай, сиясат ишлеге баш къоша, насигъатлар бере. Муну бирдагъы бир къужурлу, агъамият берме тюшеген ери – лап шо вакътилерде Таргъудан ва Дагъыстандагъы озге вилайтлардан орус асгербашчыларына язылган кагъызлар айрокъда кеп бола. Болма ярай, оланы Таргъудан язылганлары Багъдат-Алини оз къолундан чыккъандыр.

Гъалиден 30 йылар алякъда, Багъдат-Алини гъакъында язылып гъар ерде аз-аз эсгеривлер ёлукъса тюгюл, жыйылып-топланып бир айрыча толу макъала этилмеген эди. Шу сатырланы автору биринчилей болуп, Багъдат-Алини яшав ёлуна (таржумагъалына) багъышлап язылган айрыча макъалаларыбызны печатдан чыгъартгъан эдик (*Оразаев Гь. Багъдат-Али ким болгъан? // «Ленин ёлу» газетде, 12 июнь 1990 й.; «Къарчыгъа» журналда, 1991 й., № 1*). Олар чыккъан сонг, «ахтарывчулардан» бир-бирлери, шо макъалабызны гёчюрюп алып да, къысгъартып да, орусчагъа гёчюрюп де, гъар тюрлю вариантлар этип де, къайдан-кимден гёчюрюп алгъанын эсгерме де эсгермейли, ким де язма гиришди ону гъакъында, амма биографиясына гъеч янгы маълумат бирев де къошмады демеге ярай. Айтма сюегенибизни аслусу бу: шо 90-нчы йылдан берли оьтген заманны ичинде, гъалиге ерли, озокъда, янгы маълуматлар

табылды. Буса да, оланы дагъы да излемеге ва илму якъдан ахтармагъа гереклиги де ачыкъ болду.

Багъдат-Алини таржумагъалын (яшав ёлун, биографиясын) айтмагъанда, ону бир нече яратывчулукъ ишлерин, поэзия асарларын (шиъруларын-тюрклерин) ахтарывда буса, бу артадагъы йылларда гёрмекли кюйде гъаракат гъис этиле. Бу ягъындан алгъанда, филология алимлерден-арабистлерден ва тюркологлардан – Абусупьян Акамовну (*къара: «Духовная литература кумыков: (XVII-нач. XX вв.)»*, Махачкала, 2008 й.), Сайт Забитовну, А.Ю. Абдуллатиповну ва дагъы да бир нече авторланы-адабиятчыланы ахтарывчулукъ ишлери пайдалы чыкъды.

Эгерип къояйыкъ, Багъдат-Алини дин темагъа язылгъан алимлик трактатларыны бириси де гъалиге бирев де илму гёзден чыгъарылып ахтарылмай къалып тура.

Муна, Таргъудагъы «Багъдат-Али» деген зияратда гёмюлген адамны талигъи ва яратывчулукъ ишлери гъакъында, биз билген материалланы къысгъача маънасы шулай. Гъасили, ол адам оъз заманына гёре бек билимли алим – теолог, филолог, факъигъ, шаир ва оъз девюрюню жамият-сиясат ишлеринде актив кюйде чалышывчулукъ гёрсетген адам болгъан.

* * *

Макъаланы арты булан Багъдат-Алини тюрклеринден бирисин берме сюемен. Бу супу назму «Бир гъорху дюшюфдюрю менюм жаныма...» (маънасы – «Мени ичиге бир къоркъув тюшген...») деген сатыр булан башлана, бары да 20 сатыр (5 куплет). Тюзю, бу асарны 24 сатырлыкъ (демек, 6 куплетлик) варианты да белгили. Шо 6 дёртлюгю булангъы варианты – тёбенкъазанышлы Акай къадини 1890-нчы йылларда тизген къольязмасында бар ва бир нече керен басылып да чыкъгъан: Абусупиян Акаевни «Мажмуъ ал-манзумат ал-ажамият» деген китабында (1903, 1907, 1914 йылларда), арап языв булан. Сонг ажамчадан орус-кирил язывгъа гёчюрюлгенин ва гъалиги къумукъ тилге ювукълашдырылгъанын Зайнал Акъавов гъазирлеп берип, бизин «Тангчолпан» журналда басылды (1994 й., № 1; 2009 й., № 5-6, с. 120).

Биз тюпде гелтиреген вариант къолубузгъа 1980-нчи йылда тюшген эди, гъалиги дагъыстанлы тарихчи-арабист Т.М. Айтберов сакълагъан эсги къольязмаланы арасындан бир айрыча кагъыз чыгъып. Шо эсги кагъыздагъы язывлар XVII яда XVIII-нчи асруда этилген. Муну тексти шо кагъызда янгыз биз тюпде гелтиреген тюркчеси булан янаша шо шиъруну авар тилге гёчюрюлгени де бар эди. Тюпде ону эсги тюркчесин арап язывдан гъалиги кирил язывгъа айландырып беремен.

Сёзлери къумукълагъа онча да англашылмай къалмас деп умут этемен. Болса да, ондагъы бир-бир сёзтагъымлагъа ва айры-айры калималагъа гиччирек баянлыкълар да гъазирленип бериле:

**Бир гъорху дюшюфдюрю менюм жаныма –
Шайтанлар гелмәсюн менюм яныма!
Бир къадагъ суй илан гелюб яныма,
Иманум алмакъдан гъорхуб агъларам.**

**Эки мәләк гелюб гъаршу дуранда,
Тәгъри-фәйгъамбары онда соранда,**

Жавабун вермәсә онда вуранда,
Къабур азабындан гъорхуб агъларам.

Вары уьммәтләри Сиратдан гечәр,
Гъакъ верән къуллары гъуш гимик уьчәр,
Залимун-фасикъун аягъы сюрчәр,
Сират кәрписиндән гъорхуб агъларам.

Жагъаннәм гъапулар ол гюндә ачар,
Яхшыны-яманны ол гюндә сачар,
Анадан-атадан огъулар гъачар.
Жагъаннәм одындан гъорхуб агъларам.

Багъдадлу Али, бах бу дюнья гъалына:
Чох да гуяммагил дюнья малына,
Загъруман гъатылмыш дюнья балына.
Дюньянун макриндән гъорхуб агъларам.

Бир нече сөзлеге баянлыкълар:

Гъорху – кьоркъув. *Дюшофдюр* – тюшген. *Мениом* – мени. *Къадагъ суй илан* – гиччирек къумгъандагъы сув булан. *Гъорхуб агъларам* – кьоркъуп йылайман. *Мәләк гелиоб* – малайик гелип. *Гъаршу дуранда* – кьаршыма гелип тургъанда. *Тәгъри-фәйгъамбары* – Тенгирини ва пайхаммарны. *Соранда* – со-рагъанда. *Вуранда* – ургъанда. *Вары* – бары да. *Гъуш гимик уьчәр* – кьушну йимик (енгил кюйде) учуп чыгъып гетер. *Залимун-фасикъун* – зулмучуну, пасыкъны (гюнагъы кәпню; кылыкъсыз бузукъну). *Сюрчәр* – сыргъалап-тайгъалап гетер, сыпгъырылып тюшюп гетер. *Кәрписиндән* – кәпюрден. *Сачар* – бир-биринден айырар, сайлар. *Огъулар гъачар* – уланлары-авлетлери къачар. *Одындан* – отундан. *Бакъ* – бакъ, гәзюнгню кьарат. *Чох да гуяммагил* – кәп жыймагъай эдинг. *Загъруман гъатылмыш* – агъулу йыланни уву къатылгъан, агъу кьошулгъан. *Дюньянун макриндән* – бу дюньяны макрүсюнден, гылласындан, алдатывчулугъундан.

Багъдат-Алини Таргъу къабурлардагъы зияраты.

Абдулгъаким ГЪАЖИЕВ, профессор

ТАКЪМАКЪЛАР ВА САРЫНЛАР

Гъалиги гюнлерде де озлени яратыв давам этилип турагъан ва оьтесиз генг кюйде яйылгъан жанрланы гъакъында сёйлесек, инг башлап сарынланы ва такъмакъланы эсгерме тюше. Гертиден де, шо поэзиябыз дазусуз дерия йимик! Мени къолумда беш–алты мингден де артыкъ сарын ва такъмакъ дёртлюклер (куплетлер) бар, амма шолай уллу санав да къумукъ халкъны сарын ва такъмакъ хазнасыны янгыз бир пайын гёрсете. Нечакъы сарынлар гъали де жыйылмагъан экен? Бары да къумукълагъа ортакъ сарынлардан-такъмакълардан къайры, гъар районгъа ва гъатта юртгъа дегенлей хас асарлар ёлугъа. Оланы да кёбюсю язылмагъан. Алдынгъы заманлардагъы халкъыбызны сёз хазнасындан нечесе сарынлар ва такъмакълар язылмай къалгъан экен? Гъали буссагъатда да, негер сюйсенг де багъышлап, шоссагъат сарын чыгъарып къоягъанлар ёлугъа. Оланы юз пайдан бир пайы да язылып алынмайдыр. Шо байлыкъны, гертиден де, дерия булан тенгleshдирсе тююл, не булан тенгleshдирерсен?!

Сарынлар оьлчев якъдан гиччи экенге гёре, оланы бирлери шоссагъат чыгъарылып къалагъаны себепли (импровизация, экспромт), оланы чыгъарагъанланы бирлери илмусуз, охувсуз къалгъан простой адамлар экенликге гёре, бирлери буса, къурчлугъундан къувзап, масхара-ихтилатгъа, самаркъавгъа дазусуз кюйде берилип, бир-бир дёртлюклери энгилсув чыгъа деп де онча къайгырып, тергев берип турмагъанлыгъы саялы ва шолай башгъа себеплеге гёре бир-бир сарынлар осал чыгъып да къалгъан. Амма сарын-такъмакъ хазнаны умуми алгъанда олар поэзиябызны ярлы этмей, неге тююл маъна якъдан да, ругъ якъдан да, чеберлик якъдан да оланы ерин тутагъан толу ва мекенли дёртлюклер аз тююл. «Гиччинева-гиччи балта уллу терек увата» деп сарында да айтылагъандай, гиччинева-гиччи сарынлар кёбюсю уллу асарлар къуршамасдай уллу пикруну, гъисни къуршап, уллу йырлар кютмесдей борчланы кютюп къоягъан гезиклер аз ёлукъмай.

***

Сарынланы ва такъмакъланы арасында не башгъалыкъ бар? Буссагъатгъы вакътиде тамазалар да бу соравгъа бир йимик ва мекенли жавап бермейлер. Шо тамаша да тююл, неге десегиз: биринчилей, гъали сарынлар ва такъмакълар кёбюсю гезиклерде айрылмайгъан болуп къалгъанлар; экинчилей, айры-айры сарынлар такъмакълагъа гирип, бир-бир такъмакъ дёртлюклер буса, такъмакълардан айрылып, сарын гъисапда къолланып къала; ва уьчюнчулей, гечге таба такъмакълар да, сарынлар да, адат-къылыкъ поэзиядан айрылып, янгы (необрядовой) жанрны яратылывуна бир йимик кёмекleshгенлер. Болса да, сарын ва такъмакъ деген эки сёз бир заманларда айрыча оьмюр сюре гелген, эки башгъа-башгъа жанрланы англата болгъанлар. Бир-бири булан кёбюсю байлавсуз къоллангъан, етти бувунлукъ оьлчевде тизилген ва маъна якъдан алгъанда сю-

ювге, яшав-туруш гьаллагъа, масхара-ихтилатгъа багъышлангъан дёртлюклеге сарын деп айтыла. Такъмакълар деп буса шотай дёртлюклер бир-бирине тагъылып, тюррелип дегенлей, геле буса айтыла. Такъмакъны дёртлюклери бир-бирине аслу гьалда эки тюрлю кюйде тагъыла, байлана: 1) диалог булан, яъни экев бир-бири булан поэзия къайдада сёйлей буса, эрише буса, сорав, жавап арагъа чыгъа буса; 2) хабарлав, суратлав булан, демек, янгыз бир йырчы болгъан ишни, агъвалатны, юрек гьалларыны яда сюйгенини ативлюгюнню гъакъында бир-бири булан, нечик алай да, байлавлу дёртлюклер булан айта буса.

Бир дёртлюкде шо гъакъда атив айтылгъан:

**«Такъмакъны тагъымларын,
Тагъымларын, байламын,
Тыгъышдырып, айтайыкъ
Сарынланы сайламын».**

ЭРИШИП АЙТАГЪАН ТАКЪМАКЪЛАР

КЪАРА АГЪАЧДА КЪАРА БАР...

Улан:

– Ашгъа да ёкъ къарывум,
Ишге де ёкъ къарывум,
Тилеме де тилеймен,
Дос болайыкъ, ативюм!

Къыз:

– Тюзюн айтмагъа герек,
Ялгъан сёз жан йыбатмас:
Сени булан дос болсам,
Къардашларым ушатмас.

Улан:

– Мени эки де къолум
Сени къойнунгда болсун.
Къардашларынг токътатмакъ –
Мени бойнумда болсун.

Къыз:

– Неге мунча къыйналдынг?
Сендей болгъан къайда ёкъ?
Чалиден айлан, чырдан тюш,
Менден сагъа пайда ёкъ.

Улан:

– Сарын ойлай, сёз ойлай,
Болдум къара къаркъына.
Хынжалымдан къан таммай,
Къойман, аллагъакъана!

Къыз:

– Къара агъачда къара бар,
Тез юрюсенг, етерсен.
Гогаман терек болуп,
Ерге битсем, не этерсен?

Улан:

– Гогаман терек болуп,
Ерге битген сен бусанг,
Чапгъы балта мен болуп,
Гесип алсам, не этерсен?

Къыз:

– Чапгъы балта сен болуп,
Гесип алгъан сен бусанг,
Сабан темир мен болуп,
Ерге гирсем, не этерсен?

Улан:

– Сабан темир сен болуп,
Ерге гирген сен бусанг,
Сегиз обгюз мен болуп,
Тартып алсам, не этерсен?

Къыз:

– Сегиз обгюз сен болуп,
Тартып алгъан сен бусанг,
Гёк гёгюрчюн мен болуп,
Учуп гетсем, не этерсен?

Улан:
– Гёк гёгюрчюн сен болуп,
Учуп гетген сен бусанг,
Къара лачин мен болуп,
Къагъып тутсам, не этерсен?

Къыз:
– Къара лачин сен болуп,
Къагъып тутган сен бусанг,
Увакъ тари мен болуп,
Яйылышсам, не этерсен?

Улан:
– Увакъ тари сен болуп,
Яйылышган сен бусанг,
Балалы тавукъ болуп,
Чёплеп алсам, не этерсен?

Къыз:
– Балалы тавукъ болуп,
Чёплеп алган сен бусанг,
Аллагъдан буйрукъ гелип,
Авруп ятсам, не этерсен?

Улан:
– Аллагъдан буйрукъ гелип,
Авруп ятган сен бусанг,

Багъымчыгъынг мен болуп,
Багъып турсам, не этерсен?

Къыз:
– Багъымчагъым сен болуп,
Багъып турган сен бусанг,
Аллагъдан буйрукъ гелип,
Оълюп гетсем, не этерсен?

Улан:
– Аллагъдан буйрукъ гелип,
Оълюп гетген сен бусанг,
Акъ гебининг мен болуп,
Чырмалышсам, не этерсен?

Къыз:
– Акъ гебиним сен болуп,
Чырмалышган сен бусанг,
Къабур такъта мен болуп,
Къысып къойсам, не этерсен?

Улан:
– Къабур такъта сен болуп,
Къысып къойган сен бусанг,
Хум-топуракъ мен болуп,
Ябуп къойсам, не этерсен?

ГЪЕЙ, УЛАН, БЕЛБАВЛУСАН!

Къыз:
– Гъей, улан, белбавлусан,
Белбавлусан, пентлисен!
Сораган айып тюгюл,
Улан, къайсы гентлисен?

Улан:
– Белимде белбавлуман,
Белбавлуман, пентлимен!
Мени сорап не этесен,
Къап-къара зийретлимен!

Къыз:
– Бу уъйню тюбю жабар,
Уъстюне къамуш ябар.
Зийретден гелген улан,
Ахыратда не хабар?

Улан:
– Биревлер къаза тура,
Биревлер яза тура,

Мен де къачып къутулдум,
Сагъа да къаза тура!

Къыз:
– Атанг нечик гиши эди,
Ярлымы эди, баймы эди?
Магъа къазылган къабур
Теренми эди, саймы эди?

Улан:
– Атам яхшы гиши эди,
Артын-алдын ойламай.
Сагъа къазган къабургъа,
Къурух салса бойламай.

Къыз:
– Бизге неге гелмейсен?
Бизге гелсенг, гет демен.
Магъа къазган къабургъа
Оъзюнг тюшгюр бётгёбен!

Улан:
– Дарайны эни булан,
Чиллени тини булан,

Тюшсем де кьайырмайман
Янымда сени булан!

ЭРГЕ НЕГЕ БАРМАЙСАН?

Улан:
– Ал дарай гёлегингни
Алды чирисин терге.
Ананг чакьы болгъансан,
Неге бармайсан эрге?

Улан:
– Тана екген тарыкъмас,
Оьгюз екген хар кьалмас.
Бусурман сени алмасын,
Беженинде ун кьалмас!

Къыз:
– Уланлагъа багъаман,
Чинк яхшысын сайлайман.
Карханаман, дарайман,
Багъам етмей, кьарайман.

Къыз:
– Отбашда маша болуп,
Эшик артда бел болуп.
Насиплини тёрюнде
Айланмагъыр эр болуп!

ОЛТУРУП ТУР ЕРИНГДЕ!

Улан:
– Не бола магъа гелсенг,
Не бола мени сюйсенг,
Не гёрдюм деп, барырсан,
Шулайлыкь булан оьлсенг?

Къыз:
– Бу сёзюнге разимен,
Улан, аврунг алайым.
Языкь этмессен бугъай,
Сагъа гелип кьалайым.

Къыз:
– Мен сагъа гелир эдим,
Мен сени сюер эдим,
Сюер йимик гьалынг ёкъ,
Берип алма малынг ёкъ.

Улан:
– Мени айтгъан сёзюмню
Сен авур гёремисен?
Къачырып алайымы,
Сен къачып гелемисен?

Улан:
– Къамалма кьала болмас,
Эки яны яв буса,
Мал береген Аллагъдыр,
Алты саны сав буса.

Къыз:
– Сени айтгъан сёзюмню
Авур неге гёрейим?
Сюйсенг – къачырып да ал,
Сюйсенг – къачып гелейим.

Къыз:
– Мал неге жыймадынг сен?
Алты санынг сав сени!
Мен сагъа гелир эдим.
Языкь этерсен мени.

Улан:
– Тюркменлиде тюемен,
Къалмукь-ногъай тюемен.
Тюз юрегим мен айтсам,
Къачып гелсенг сюемен.

Улан:
– Уължерни кьаравулу –
Тербенмес Темиркъазыкь.
Алты саным сав чакьы
Мен этмен сени языкь!

Къыз:
– Бий-хан болуп турарсан
Оьз атангны тёрюнде,
Мен къачып гелгенчеге
Олтуруп тур ерингде.

Улан:
– Бий-хан болуп турарман
Оыз атамны тёрюнде!
Сени гишиге кьойсам,
Тынч ятмайым кёрюмде!

Кьыз:
– Оыз оьмюрюнг бар чакьы
Сени булан кьыз ятмай.
Вёре, кьолунг бишедир,
Арекде кьой узатмай!

Улан:
– Бу гече бир тюш гёрдюм,
Сен эсиме тюшердей.
Шонча кьызып турамы,
Узатса, кьол бишердей?

Кьыз:
– Кьолунгдагы кьомузунг
Сен терсине кюйлеме,
Гьакьылынг жьй, эсинг тап,
Кёп абурсуз сёйлеме!

Улан:
– Баркаман азиз Аллагь,
Бу йыл кьалдыкь кьурбансыз!
Сагьа гьасиретликден
Сёзлер чыгьа пурмансыз!

Кьыз:
– Кьомузунг терс кюйлеме,
Пурмансыз сен сёйлеме,
Адилсиз ишинг тутма,
Айтар сёзюнг унутма.

Улан:
– Адилли низам тутуп,
Асгер байлап, дав этип,
Ахыр сени алырман,
Оьрден-кьырдан гьав этип!

Кьыз:
– Бир сенден кьурбан болуп,
Алдынгда жан берейим!
Нечик де ала бусанг,
Гелме сама гелейим.

Улан:
– Геле бусанг, мал излей,
Тавгьа-тюзге барырман.

Гелме суйсенг, гелирсен,
Гелмесенг де алырман!

Кьыз:
– Адамлар шекленир деп,
Айтасан дагьы шолай,
Башынга таякь алмай,
Тилинг сакьласанг кьолай!

Улан:
– Атылып эретуруп,
Сермеп, чалывунг кьурсанг,
Авуртмасмы экен башым,
Сен таякь булан урсанг!

Кьыз:
– Авуртсун деп тюгюлмю,
Таякь булан урагьан?
Налат гелсин бетинге
Айтгьан сёзюнг бурагьан!

Улан:
– Акьлар да бар, гёклер де,
Жийрен де, кьашгьалар да.
Неге оьктем боласан.
Бар сенден башгьалар да!

Кьыз:
– Истолда галет ашап,
Исполнада карт ойнап,
Айып этме, аявлум,
Болмайман сенсиз яйнап!

Улан:
– Экибиз де бир яшда,
Ойнадыкь кьала башда.
Шунча гёнгюнг бар экен,
Неге айтмадынг башда?!

Кьыз:
– Кьарадыр кьара юзюм,
Кьарайдыр сагьа гёзюм,
Гьасиретсиз тюгюлмен,
Етип болмайман оьзюм!

Улан:
– Мен – Буравлу кьалада,
Сен – жиелек талада,
Узатсам, кьолум етмей,
Кагьыз юрой арада.

А-П. САЛАВАТОВНУ АТЫНДАГЫ ДАГЪЫСТАН ПАЧАЛЫКЪ МУЗ-ДРАМ

КЪУМУКЪ ТЕАТР

90-нчы сезону

«СЁНМЕЙГЕН СЮЮВНЮ СЫРЫ...» ДЕГЕН СПЕКТАКЛЬДЕН ГЁРЮНЮШЛЕР.

Индекс годовой 63337

Тангчолпан № 1, 2021

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке

